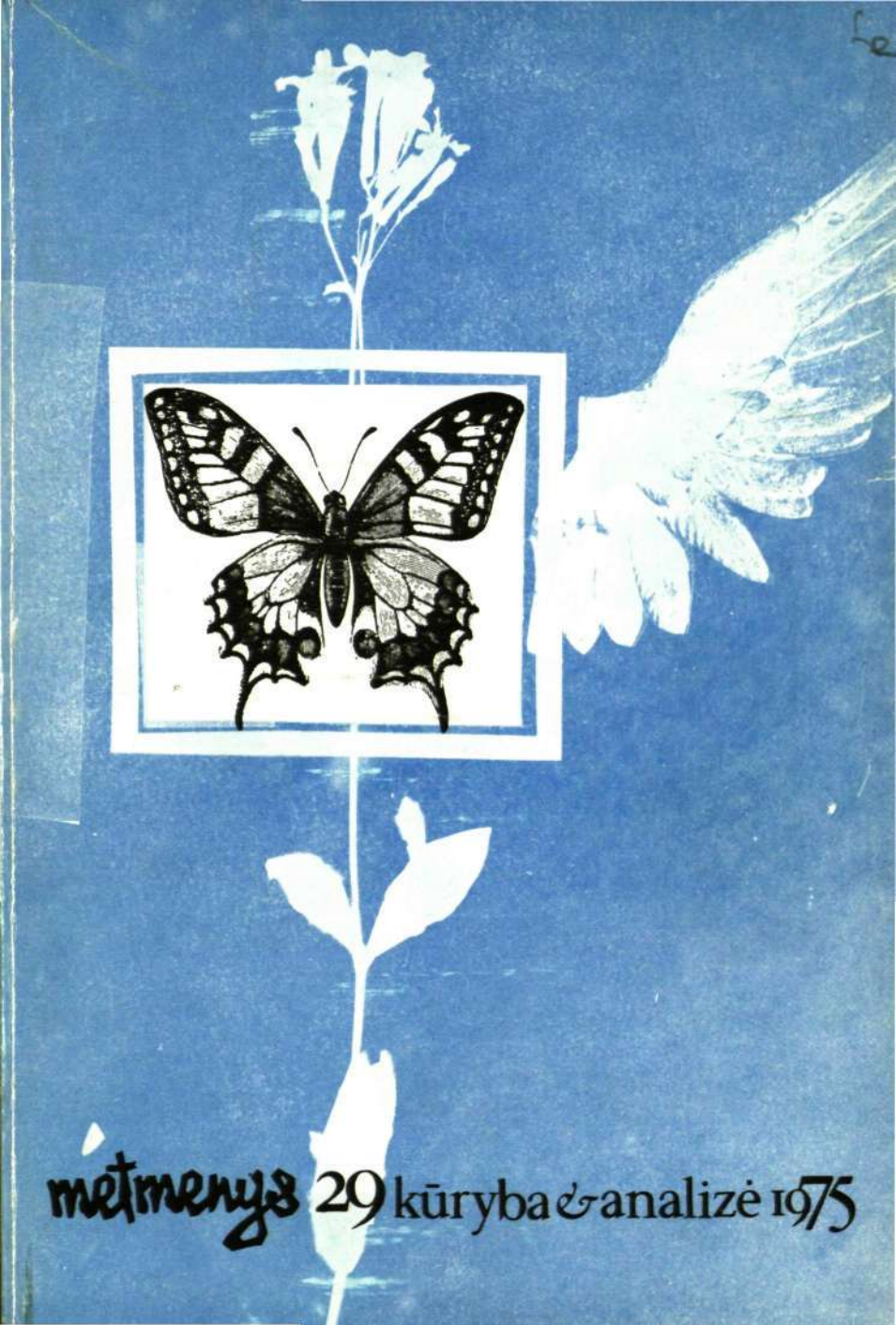

metmenys 29 kūryba & analizė 1975

metmenys

Živilė Bilaišytė, Marcelijaus Martinaičio mąstymo sistemos 3 • *Delija J. Valiukėnaitė*, Dvi *Bevaisės Žemės*: T. S. Elioto ir Tomo Venclovos 21 • *Kostas Ostrauskas*, Čičinskas (Ištrauka) 45 • *Algirdas Landsbergis*, Dainos gimimas 58 • *Vytautas Kavolis*, Struktūra, antistruktūra ir emblemų motinos 72 • *Romas Viesulas*, Kodėl pasaulis nežino Čiurlionio 89 • *Jurgis Janavičius*, Pranciškėlio diena ir naktis: II 101 •

Pomirtiniai likimai, *Czeslaw Milosz* 120 • Balys Sruoga mūsų atsiminimuose, *V. Trumpa* 124 • Alternatyvių kelių Utopijon ieškojimas, *Romas J. Misiūnas* 132 • Epinio vaizdavimo neužbaigtumas, *Liūtas Mockūnas* 157 • Kam mums reikalingas Kontinentas, *V. Jungėnas* 164 • Iš kritikų pokalbio, *Živilė Bilaišytė* 180 •

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: A. Kezys, S.J. 37 - 44; *V. Petravičius* 121; *H. Vepštienė* viršelyje; *V. O. Virkau* 57, 71, 88, 100, 119.

MARCELIJAUS MARTINAIČIO MĄSTYMO SISTEMOS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Individas, gyvendamas jį supančioje fizinėje ir psichologinėje aplinkoje, sąmoningai ir nesąmoningai išmoksta kokiu nors būdu į ją reaguoti, išvysto savitą „sistemą", kuria jis vadovaujasi. Galima pasitraukti į vidinį pasaulį ir kuo mažiausiai su išorine tikrove turėti reikalų, galima pasinerti kasdienybės detalėse, apie jas beveik negalvojant. Rečiau sutinkami žmonės, kurie sugeba drąsiai žvelgti į būties reiškinius ir į jų keliamą nerimą, ir aplinkos statomus klausimus, kokiu nors būdu gvildenti ar spręsti. Ne vienas menininkas — ar tai literatūros, dailės, muzikos ar kitoje srityje — pagrindžia savo kūrybą tokios rūšies klausimų sprendimu. Marcelijus Martinaitis — iš tarpo tų, kurių kūryba tvirtai atsiremia į dvidešimtojo amžiaus tikrovę. Martinaičio poezijos dominuojantis impulsas — prasmingas, aktyvus santykiavimas su gyvenimo realybe, su jį supančiu pasauliu: žmonėmis, daiktais, gamta, istoriniais įvykiais laiko plotmėje, kasdienybės reiškiniais. Jo kuriama poezija kyla iš mąstymo apie tai, kas apčiuopiamai jį supa. Nuo pat pirmojo poezijos rinkinio, *Balandžio sniegas*

(1962), galima jausti sąmoningą ieškojimą metodų, būdų šiam mąstymui vykdyti, pergyventi ir išreikšti.

Peržvelgiant jo nueitą poetinį - kūrybinį kelią, galima skirti bent tris aiškius „metodus" ar „sistemas" pagal kurias poetas išsako savo kaip kūrėjo ir modernaus žmogaus nuolat kintantį ryšį su tikrove. Jų vystymasis aiškus jau ir pirmajame rinkinyje. Juos nagrinėsime po vieną, pusiau chronologiniu principu, pagal tai, kuris išraiškos metodas jaučiamai dominuoja Martinaičio poeziją tam tikru laikotarpiu.

Balandžio sniege dažniausiai randamas metodas — tiesioginis kalbėjimas apie save tikrovės kontekste:

> Aš kalbu Komunarų gatvės vaikinų vardu,
> Kurie kalė istoriją ne iš knygų.
> Ją gyvą matė griuvėsiuos.
> Ant dulkėtų kareivių veidų —
>
> (*B. s.*, psl. 3)

Perskaičius vėlyvesnius eilėraščius, šis priėjimas prie pasaulio skamba lyg tuščiai, neįtikinančiai, rėžiančiai, lyg šauktų per garsiai prie mikrofono. Šio žanro eilėraščių visa eilė: „Akmeninė motina" apie Pirčiupio paminklą, „Siena, prie kurios buvo šaudomi žmonės", „Byla Nr. 2974" apie sušaudymą, „Patria o muerte!", „Ateinantiems žmonėms", bėga į tikrovę „atstatę ragus". Ar poetas, juos kurdamas, jautė jų tono ypatumus ir juose slypiančius netikslumus, vaizdo iškreipimus, neaišku, bet pagaliau nesvarbu, nes toji forma nesikartoja vėlesniuose rinkiniuose. Tačiau poetui svarstant:

> O gal pabėgt ir pasislėpt meilėj
> Nuo minčių,
> Nuo nerimo,

Nuo traukinių švilpukų?
Užaks širdis,
Ir nebus nei liūdna, nei gaila —
. . . . . .
Ne, aš tavęs neatiduosiu
Vienodiems tyliems metams.
Nesibaigiantis — visas —
Ateisiu
Su savo atstumais,
Keistom svajonėm
Ir amžinai dulkinais batais.

(*B. s.*, 24 - 25)

iškyla aiškus noras tikrovę paliesti, kad ir šiuo tiesioginiu būdu, kaip nors ją suprasti ir išsakyti ką tai, iš ko formuojasi žmogaus gyvenimas ir jį supanti būtis ar nebūtis. Kartais šie eilėraščiai išsilieja į prozą, kartais į sentimentalumus:

Aš noriu be galo
Ne žvilgsniu,
Ne pirštais,
O širdimi prisiliest prie žmogaus.

(*B. s.*, 5)

bet net ir pirmame rinkinyje Martinaitis bando įrodyti savo įsitikinimą, kad „tie reiškiniai ir kasdieniniai buities daiktai čia jau suvokiami kaip universalūs būties elementai ir kaip socialiniai tam tikro laikotarpio ženklai". (M. Martinaitis, *Literatūra ir menas*, 1969.I.25, cituota V. Daujotytės *Pergalėje*, 1973, Nr. 10). Jis dar nemoka tobulai tai išreikšti, bet šis principas yra jo kūrybinis impulsas, kuris jį sekioja iki šių dienų. Pirmojo rinkinio eilėraščių ištraukomis, kaip pvz.:

Mes atėjom ne iš vaikų darželių
O sušaudyti,
Su kalkėjančiom žaizdom plaučiuos...

(*B. s.*, 14)

iliustruoti „tiesioginio" metodo trūkumus nesunku, bet svarbiausia, jog poetas eventualiai supranta, kad pusiau aklai einant į šiuos klausimus, liečiančius būties esmę, jie išslysta. Jie per daug skaudūs, artimi, neapčiuopiami, kad būtų galima tiesiogiai išsakyti. Poetas priverčiamas pasikliauti retorinėmis priemonėmis, o retorikos neužtenka išsakyti tai, kas abstraktu. Gaunasi viešas deklamavimas, kuris netinka poeto temoms. Šio žanro apibendrinimai: „Aš — tie keliai kuriuos reikia nutiesti" (*B. s.*, 29) neatlieka to, ko poetas siekia. Iš čia kyla paradoksas: reikia sukurti estetinę, etinę ar kokią nors kitą metaforų sistemą ir šiuo, palyginus netiesioginiu būdu, stengtis konkrečiai, tiksliai išreikšti tai, kas pagaliau vargu ar iš viso išreiškiama.

Antras Martinaičio atrastas kelias į būties ir nebūties esmės supratimą — gamta. Gamta tampa jo pasirinktu metodu: metaforų sistema ir priemone, poetui ne tik išreikšti, bet ir pergyventi mąstymą apie „reiškinius ir kasdieninius buities daiktus", apie įvykius laiko plotmėje, apie žmones ir supančią aplinką. *Balandžio sniege* randami vieši jausmai, gestas, rėžiantis tonas, šauksmas eventualiai pranyksta, ir todėl skaitytojo palinkimas ne visai tikėti šiais eilėraščiais yra tikslus. Bet šalia jų jau pirmame rinkinyje išnyra „gamtos metodo" mąstymo būdo užuomazga. Nors dar čia gamtos eilėraščiai kartais per daug skėryčioja rankom, pvz. eilėraštyje „Rugsėjį": „Tegu skrenda lapai pavėjui — / Nieks nuo manęs nė krislo gyvenimo neatplėš" (*B.s.*, 27), atrandama tikro grožio akimirkų: „Štai ir viskas. /

Iš ėriuko pėdos jau vyturį rytas pakėlė" (*B. s.*, 17) arba: „Saulė žiemą suvarė į pašalius... Vienatvės kevalus jau pumpurai suplėšė" (*B. s.*, 21). Eilėraščiuose „Varvekliai":

Mes bėgam skarom apsisupę
Į mėlyną mėlyną siausmą...
Mes nešam po degančią ledo žvakutę
Širdy —
Pavasario džiaugsmą.

(*B. s.*, 42)

arba „Senąją pirkią aplankius":

Ji stovi vėjų pašiaušta
Apakus,
Kieme šulinys užsimerkė gilus...

(*B. s.*, 43)

poetas pradeda naudotis gamtos reiškiniais, kad galėtų aiškiau kalbėti apie savo jausmus. Panašiai gamta naudojama liaudies kūriniuose. Šis mąstymo metodas ir jo „rūbai" išvystomi ypač *Debesų lieptais* (1966) rinkinyje ir išstumiami iki tobulumo trečiajame rinkinyje, *Saulės grąža* (1969).

Rinkinys *Debesų lieptais* pagrinde rašytas gamtos tonų sistemoje. Čia poetas atsitraukia nuo impulso išsakyti būties esmę tiesiogiai. Bet nėra abstraktaus „filosofavimo". Šiame laikotarpyje Martinaitis įsisavina šį netiesioginį būdą realybei pažinti, kuris paradoksiškai daug tiksliau nupiešia jo — žmogaus — ryšį su kitais, su dabartiniu pasauliu ir jo problemomis. Gamta vartojama ne tik išreikšti, bet ir vystyti minties ir jausmo junginį:

Kas gi būtų iš žemės, jeigu nevaikščiotų nieks?
Jūs manot, kad žemė — neštis iš turgaus arbūzams?
Vidurnaktį žemėj tylu kaip bažnytkaimyj. Sniegas
Apsninga, kas buvo ir bus dar.

. . . . . .

Kam jūs į žemę įmynėte vielą spygliuotą?
Paukščiai kojas pasibadys. Vyturiukai basi.

(*D. l.*, 6)

Gamtos tonuose iškyla antitezė „garsiem eilėraščiam", kurių pilna pirmojo rinkinio puslapiuose. Čia ieškoma paprastumo, ramumo, tylos, ir svarbiausia, gyvenimo reikšmės:

Mes gimstam žolei ir upėms
Kryžkelėms, vėjui ir dangui. . .

. . . . . .

Tarp manęs ir žolės buvo šūviai, gaisraviečių dūmai —
Pro taikiklį žiūrėdavom mes į pasaulį.

O ji švelni kaip kumeliuko lūpos,
Iš kraujo ir purvo išauga švari ir žalia
Žemę apvalo žolė glostančiai rankai ir plūgams,
Ir pats aš apaugsiu žole.

(*D. l.*, 21)

Gamtos kalbos dėka matomas poeto apmąstymo procesas, apčiuopiama vidinė įtampa, kurią kelia gyvenimo ir mirties, žolės ir šūvių, priešpastatymas. Žolė čia ir gimimo taškas ir užbaiga — mirtis. Kontekste, kurį gamtos dėsniai išreiškia, būties ir nebūties klausimai iškyla beveik savaime, natūraliai, nors niekur tiesiogiai apie juos nekalbama. Tai efektingai, nes tiksliai, priveda prie išvadų, kurias poetas pasiekė savo minčių vystyme.

Šio rinkinio eilėraščiuose ieškoma ramybės ir tylos momento, kurį pergyvenus išryškėja pasaulio, visų jo žmonių, daiktų, gyvulių ir paukščių įvykių vienuma. Tuo faktu vadovaudamasis, Martinaitis išbraižo, kreipia savo impulsą aktyviai santykiauti su visu kasdienybės sudėtingumu. Net ir tokiam eilėraštyje, kur dramatizuojamas įvykis, o ne tylusis momentas, poetas atpažįsta pasaulio reiškinių vientisumą, kurį pabrėžia naudodamasis gamtos elementais:

Suspiegė moteris,
Lyg mašiną ant krašto bedugnės stabdytų,
Lyg degtų namai.
. . . . . .
Aš ant rankų nešiau ją iš purvo —
Iš pragaro šito.
Aš verksmą ant rankų nešiau,
Debesis, žolę ir eiseną,
Vaiko lopšį ant rankų nešiau
Ir juoką, kai juokias —
Lyg obuolį kąstų.

(*D. l.*, 53)

Pergyvenus universalų vientisumą, galima mintyse prieiti prie tobulo ramybės momento: „Čia viskas dabar nusistovi ir aišku / Čia sienoj kabinti kepurei vinis — lig mirties" (*D. l.*, 23) arba kitur:

. . .kas tikra palieka.
Ir nebaisu. Kaip vidudieniai ramūs
Mes sėdim. Mes daug ką supratom.
Jau nieks nevedžios po pasaulį ir žemę.

(*D. l.*, 28)

Šiame momente poetas bent laikinai, bent iš dalies, supranta savo aplinką, ir save, ir klausimus, kurie liečia

būties esmę. Sudėtingai išraizgytas tinklas, kuris riša individą su tikrove, nušviečiamas poeto mąstymo procesu, kai jis kasdienybės komplikuotas ar banalias detales išveda į prasmingą santykių sistemą. Eilėraštyje „Legenda" paprastais žodžiais pasakojamas įvykis:

Ant jūros kranto moteris stovėjo
Rausvais saulėlydžio plaukais. . .
Aplink erdvė kaip šauksmas — neaprėpiama
Ir ją pasiekti neužteko rankų.

Paskui nusirengė. Nuoga
Nubrido jūron.

Gilyn ji brido į žuvėdrų klyksmą
Į vėjus, į žaibus ir erdvę.
Ji brido vis gilyn į jūrą
Iš lėto jūra tapdama.

(*D. l.*, 72)

Šalia šio tylaus pasinėrimo į visatą, poetas piešia triukšmingą sugrįžusių jūreivių juoką, ir vieną iš jų, tylų, kuris

. . .žiūrėjo į save gilyn
Ir matė moterį
rausvais saulėlydžio plaukais,
Iš lėto brendančią į jūrą.

Pakėlė galvą ir paskui
Paleido sienon tuščią vyno taurę.
Visi nutilo, ir tyloj
Blizgėjo šukės.

O moteris
rausvais saulėlydžio plaukais
Iš lėto brido, tapdama pavojais
Žuvėdrų klegesiu, erdve ir jūra.

(*D. l.*, 72 - 73)

Eilėraštyje niekur tiesiogiai nekalbama apie gyvenimą ir mirtį, apie vidinio ir išorinio pasaulių tarpusavį priklausomumą, nei apie tai, kad kasdieninių įvykių detalės yra esmiškai prasmingai svarbios individui, kuris siekia gyventi atvirom akim. Bet šio įvykio, moters nusiskandinimo, nupasakojimas gamtos kontekste poeto mintyse natūraliai išsiplečia, kad aprėptų net ir pačius abstrakčiausius būties ir nebūties elementus. Pirmas vaizdas: moteris stovi erdvės supama ir brenda į jūrą. Iš lėto šis vaizdas konceptualiai plečiasi — moteris brenda gilyn į erdvę ir pamažu tampa jūra. Žuvėdrų klyksmas, vėjas, žaibai prilyginami erdvei, ir tuo pačiu tampa neaprėpiami, platūs egzistenciniai simboliai. Paskutinis vaizdas — moteris tebebrenda, pabrėždama šio judesio ir tapimo tęstinumą, „tapdama pavojais / Žuvėdrų klegesiu, erdve ir jūra". Visos svarbiausios šio pasaulio detalės suliejamos ir intensyviai pergyvenamos žiūrint „į save gilyn", tai yra, vienu vidiniu tylos momentu, kuris sekančią akimirką pavirsta išoriniu tylos momentu, sudužus į sieną paleistai taurei. „Legenda" ypač aiškiai iliustruoja tipišką Martinaičio minties augimą ir vystymąsi, šiuo atveju išreikštą mažais kartojamos žodžių grupės kitimais. Brendančios moters detalės tos pačios ir pradžioje ir pabaigoje, bet poetas jas subtiliai keičia, kad skaitytoją privestų prie aiškesnio supratimo ir apie gyvenimą ir apie mirtį. Gamtos reiškiniai, randami eilėraštyje, duoda netiesioginį, bet konkretų priėjimą prie abstrakčios ir painios minties.

Trečiajame rinkinyje, *Saulės grąža* (1969), gamtos naudojimas išvystomas iki tobulumo. Poetas dar vis tebeieško tylos momento, ramybės, kaip ir antrame rinkinyje, bet dažniau minoriniuose tonuose. Visa eilė eilėraščių: „Laiptai rugių lauke", „Vėlinės", „Rimtis", „Prieš lietų"

ir kiti, rašyti apie rudeninį ar tamsų peizažą, kurio detales įsisąmoninus prieinama išvadų apie būties esmę. Ypač tiksliai šį priėjimą prie tikrovės pagauna eilėraštis „Saulės grąža“:

Ir paukščiai neskrenda dar nei į šiaurę, nei į pietus,
Ir dainą piemenys dainuoja tęsiamai.
Pakilę virš tamsių aplytų miestų
Gal kokią permainą iškranks varnai?

Dabar žolė tokia keista — be kvapo:
Nei laikas gelst, nei kilt aukščiau tvorų.
Nuo vakarykščio — tyliai krenta lapai,
Ant būsimo — dar nėra pumpurų...

(*S. g.*, 26)

Saulės grąža, sūkis, absoliutaus sustojimo momentas, kurį galima pergyventi žvelgiant į gamtą. Eilėraštyje šis momentas vyksta tuo pačiu metu ir laiko tekėjime, ir gyvenimo procese, daiktuose, žmonėse, ir, svarbiausia, galvojančio individo sąmonėje. Tokiu momentu realybės reiškinių pergyvenimas leidžia apčiuopti kažką platesnio, kame jie visi telpa. Supratus, kaip šiuos reiškinius integruoti, — o šis tylus, išbalansuotas momentas tai leidžia įvykdyti, — poetas ir skaitytojas priartėja prie tikrovės reikšmės.

Bet šis eilėraštis taip pat efektyviai iliustruoja problemas, surištas su „gamtos metodu“, kurio tobuliausi pavyzdžiai remiasi tylos, ramybės begarsiu momentu, kad prieitų prie reikšmingų išvadų. Pasyvumui vis dažniau įsiterpiant šio žanro eilėraščiuose, išaiškėja, kad šis minties vystymo būdas išsiaugina esmines ribas. Iš dalies, tai nelankstus metodas, kuris, poeto pasirinkta

kryptimi vystomas, po tam tikro laikotarpio išsisemia, nes nauji klausimai, nagrinėjimai, sprendimai lengvai netelpa į tai, kas jau buvo kartą aišku, tylu, pasiekta. Martinaitis gamtos ir gamtos reiškinių niekad galutinai neatsisako; net 1974 m. *Poezijos pavasaryje* randame šio žanro pavyzdžių: „Rudens dvasia, kur eina per kalvas, / Kaip moteris pritaiko sau spalvas" (209). Bet iš esmės „tylus momentas gamtoje" reikalauja sustojimo taško, po kurio ką nors pridėti darosi neįmanoma, ir užtat Martinaitis kreipiasi į kitą mąstymo metodą — sistemą, kuri jam lyg iš naujo atidaro duris į tikrovės supratimą. Jis susidomi liaudies pasakose ir dainose randamais veikėjais ir tada ima kalbėti šių liaudies veikėjų balsais.

Kas pakreipia poetą pasirinkti liaudies veikėjus, kad išreikštų savo santykį su pasauliu? *Saulės grąžoje* poetas kelis kartus užsimena savo „svetimą veidą": „Nei šaukti akmeniu, nei gegute kukuoti — / Ir vėl reikės man būti tuo, kuo aš nesu" (*S. g.*, 27) arba vėl: „Ir aš sušukau — ir ne mano tas balsas, / Ne mano tos rankos, ne mano delnai tie... Gal tik sapnavau savo svetimą veidą" (*S. g.*, 12). Jaučiasi, lyg jam reikėtų daugiau balsų, daugiau personažų, kurie palengvintų poeto savajam „aš" išsakyti gyvenimo reiškinių sudėtingumą, tuo pačiu išskiriant individualius reiškinius, kad apie juos galvotųsi intensyviau, tiksliau. Antra, gamtos kontekste vykdydamas mąstymo procesą, poetas dažnai kalba specifiškai apie kaimo gamtą ir beveik savaime prieina prie tautosakinės poetikos — baladžių ir raudų struktūros, ritmų, siužetų, išsireiškimų ir veikėjų. Tie patys klausimai, kuriuos poetas nagrinėjo gamtos prieėjimu, dabar sprendžiami taip pat, tik iš naujo taško. Jo veikėjai — naivūs: vaikas, kvaišelė, kuprelė, keistas

senis. Vadinamieji naivūs eilėraščiai randami visuose rinkiniuose, net ir pirmame („Vaikystės paveikslėliai": „Kas mane skaudžiai. . .", „Pelenė", „Elementorius" ir kt.), nors čia tonas dažnai nevaikiškas. *Debesų lieptuose* taip pat įjungta visa grupė šio žanro pavyzdžių, kurie dar aiškiau nurodo kryptį, kuria poetas suks. Vaiko klausimai apie mirtį:

— O jeigu numirčiau,
Ar plaukus tu man šukuotum?
Plaukus šukuotum?

(*D. l.*, 66)

priešpastatomi skaitomai pasakai apie karalių, radusį ėriuko pėdą, kuri subyra ir kurios jis verkia. Aiškiais bruožais poetas apima ir vaiko pasaulį, dramatizuojamą jo smalsumu, ir mirties klausimą, ir visas nebūties implikacijas. Vaiko žodžiai ir paraleliai tekanti pasaka atlieka kelias funkcijas, keliose sąmoningumo plotmėse iškart ir baigiasi trumpai nutrauktu klausimu, kuris lieka kaboti skaitytojo mintyse: „O jeigu numirčiau? . ."

Saulės grąžoje šis priėjimas pilnai išvystomas. Poetas savitai perdirba liaudies dainų, baladžių ir raudų ritmus ir juos drąsiai ima vartoti savais principais, savais tikslais. Ne visada randami konkretūs veikėjai, kuriuos skaitytojas aiškiai mato, kaip, pavyzdžiui, vėliau matysime vienkojį žemaitį Kukutį, bet Martinaitį vis dažniau traukia kalbėti kito balsu, pvz. eilėraštyje „Rauda adant žuvusio sūnaus pirštinę":

Tai išraudosiu baltą — prie juodo,
Prie žalio pridėsiu raudoną.
Parneš rankelę

Nuo Prūsų,
Pareis kojelės
Nuo Kuršo.

(*S. g.*, 14)

arba jau minėtoje „Karalių pasakoje":

— O jeigu numirčiau,
Ar turėčiau aš sviedinuką?
Batukus ar turėčiau?

(*D. l.*, 66)

Tautosakiniai ritmai ir mitologija pasirodo ir kituose eilėraščiuose, kur nei nusakyto veikėjo, nei svetimo balso iš viso nėra, pavyzdžiui eilėraštyje „Saulės ženklas:"

Vėlei į lopšį —
Vardo atgauti,
Vėlei pakilti
Žaliu mišku,

(*S. g.*, 19)

arba „Gegučių raudoje ": „Ai lygiai lygiai — lygiai aplyja /Akmens galvelę — gegučių raudą" (*S. g.*, 34).

Išraiškos metodo kitimas pamažu keičia ir pačią mąstymo sudėtį. Mintis, jausmas ir jų išsakymas jungiasi instinktyviai, natūraliai ir aiškiai. Visų šitų su pasauliu ir gyvenimu santykiavimo impulsų kulminacinis taškas — kai poetas suveda savo dramatiškai charakterizuotus, naivius veikėjus, kuriuos mes ir jis aiškiai matome, su tautosakine poetika. Vienas iš gražiausių, geriausiai iliustruojančių šį išgyventą minties ir jausmo junginį, yra „Kvailutės Onulės rauda":

Rado Onulė prie tako
Raudoną siūlą
Iš vaikiškos kojinės,
O gal iš vaivorykštės?
Atsisėdo ant kupsto,
Ir pagailo Onulei to siūlo,
Ir iš gailumo —
Apsiverkė.

Ir pagailo Onulei
Vyturio lizdo dirvone,
Šį rytą į kūdrą įkritusios bitės
Ir smėlyje vaiko pėdos.

. . . . . .

Kad vaikai tie — užaugs ir pasens,
O raudonos vaikiškos kojinės
Bus per mažos jų kojoms.

Sėdėjo prie tako Onulė
Ir verkė,
Laikydama rankoje siūlą,
Taip verkė,
Lyg būtų sudegę namai.

(*S. g.*, 29 - 30)

Čia ekonomiškai vartojami žodžiai, daiktų detalės, spalvos, eilėraščio struktūra sukuria lyg primityviai tapytą paveikslą. (Vienas šio žanro eilėraštis „Kuprelė" dedikuotas liaudies dailininkei J. Nalivaikienei.) Skaitytojui leidžiama žvelgti į pačios Onulės galvoseną, kuriai poetas pats pasiduoda, ir tokiu būdu atveda mus į stebinančiai universalią išvadą apie Žmogų ir gyvenimo realybę: „taip verkė / Lyg būtų sudegę namai". Poeto apibendrinimai ir abstrakčios išvados nėra išsakomos, bet išnyra tarpuose tarp žodžių. Staiga skaitytojas atsiduria giliam poeto mąstymo sraute, jo pasirinkto vei-

kėjo, ritmo, atrinkto žodžio ar paprastos kasdienybės detalės dėka.

Saulės grąžoje visa trečioji dalis pašvęsta šiems naiviems veikėjams: randame kuprelę, suasmenintą rugiaveidę, žuvelį žvejį, žemaitį Kukutį, negimusią seserį, beveik siurrealistiškai atvaizduotą. Kartais su poetu patenkam jų sąmonėn, jam atliekant pasakotojo rolę. Kartais išgirstame jų balsus: Kvaišo Juzo, Severiutės — trečiojo nebylio brolio sesers, seno smuikininko. Kalbėdamas apie juos arba jų balsais, poetas naudoja kaukę, „svetimą veidą", kaip priemonę, kuria jis tam tikra prasme atsitolina nuo būties — nebūties klausimų, kurie jį supa. Bet paradoksiškai šis atsitolinimas, keisdamas jo stebėjimo tašką, jį išlaisvina, atpalaiduoja nuo savęs, nuo automatiškai iššaukiamų reakcijų. Jis tada gali, Onulės, Severiutės ar kitu charakteriu apsivilkęs, nerti į patį kasdienybės detalių chaoso centrą, kuris būtų skaudžiai neaprėpiamas, kalbant apie jį tiesiogiai. Poetas skamba įtikinančiai; kalbėdamas tiesiogiai savi-išraiškos terminais, *Balandžio sniege* jis tai neįstengė padaryti. Naivus priėjimas prie daiktų, žmonių, įvykių palengvina priėjimą prie esminės tikrovės. Visa, kas nesvarbu, kas tik trukdytų, pavyzdžiui mirties supratimą, atkrenta, pasilieka šone. Vaikas ar kvaišelis instinktyviai pastebi ir pabrėžia tai, kas svarbiausia; paprastai ir tiksliai, net pats nejausdamas, nusako tai, ką išmokslintas, šlifuotas žmogus pamiršo kaip jausti, o dar svarbiau, išreikšti: „Štai mirsiu — / Ir medžių nebus." („Seno smuikininko dainelę", *S. g.*, 59). Šio instinktyvaus išsireiškimo užnugaryje stovi Martinaičio intelektas. Jų įtampos pilname junginyje ir slypi šio žanro vertė. Visas Martinaičio santykiavimas su pasau-

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

liu, visa jo mąstymo sistema šiuose eilėraščiuose atsiremia į tai, kad jis savo veikėjais pasitiki, panaudodamas tai, ką jie vos suprasdami kalba. Taip prieinama prie Martinaičio paties pavadintų „universalių būties elementų". Jo poezijos vertė skaitytojui kyla iš šio fakto: jis skaitytoją priveda prie tikslesnio būties ir nebūties supratimo tokiais kartu paprastais ir tobulai išmąstytais keliais.

Naujausiuose eilėraščiuose, neįėjusiuose į pirmus tris rinkinius, Martinaitis aiškiai tęsia šį impulsą ir metodą. Šiuose eilėraščiuose poetas pasirenka vieną iš grapės naivių veikėjų, kuriuos jis pristatė *Saulės grąžoje* — žemaitį Kukutį, gal labiausiai jo vaizduotėje užkliuvusį. Šiam veikėjui suteikiamos beveik bendradarbio pareigos. Poetas su Kukučiu kalbasi, veda filosofines, politines, sociologines diskusijas: „Ir aš pražilau, ir mes svarstėm, kas apšviečia dangų:/ Gal Skuodo pašvaistė, gal jau bombarduoja Paryžių?" (*S. g.*, 53). Poetas pas jį „svečiuojasi" ir iš to taško žvelgia į istoriją, į laiko bėgimą, į tikrovę: „Ir šimtmetį visą gaidys išgiedojo / Per vieną vienintelę naktį." Tarp jų išauga artima draugystė ir tokioje sukurtoje situacijoje poeto tone suprantamai atsiranda daugiau ironijos ir humoro, o svarstomi klausimai pasidaro specifiški, socialiai aktualūs, kvepia satyra.

„Penkios Kukučio baladės", spausdintos 1974 m. *Pergalės* penktame numeryje, spindi šiais naujai Martinaičio poezijoje atsiradusiais ypatumais. (Šį straipsnį rašant naujai išleistasis rinkinys dar nebuvo Vakarų pasiekęs.) „Kukučio kiemas" pilnas priaugęs pavardžių ir vardų, kurių bent dalis — literatūros kritikai, rašytojai, poetai:

Po langu jau žydi justinas
ir baldos kubilius dugne.
O dieve, koksai sujudimas, —
mėšlarūtės aidi daina.

. . . . . .

Kalena ten, snapą užvertęs,
žaliojoj lankelėj geda.
Lapoja jau įsmeigtas vartuos
Meldonis tenai ar lazda?

(85)

Tautosakinis ritmas ir situacija efektingai tebenaudojami, tik dabar šiek tiek kitokiems tikslams. „Keltuvių rytas Kukučio namuose" sugretina situacinį humorą — išsipagiriojimo reakcijas:

Kaip biauru
matyti iš karto
keturis kartus ant sienos
kabančią vieną kepurę
ir keturis Kukučius
kaip vieną.

su staiga beviltiškai pajuntamu žmogaus ribotumu:

kaip biauru
matyti tokius niekus,
kai pasaulyje šitiek pavargėlių,
kai žinai,
kad, ir dirbdamas visą gyvenimą,
nepadarysi net skruzdės
gyvybės,
kad iš viso galvojimo —
per visą gyvenimą —
net ir dulkės
neliks.

(86)

Toks dviejų skirtingo žanro pastabų priešpastatymas visiškai nekenkia. Priešingai, Martinaičio išvados apie žmogaus gyvenimo reikšmę pabrėžiamos jas pastatant kontrastui kasdieniškame, paprastame „biaurių niekų" kontekste. Ir pats „filosofavimas" skaitytojo priimamas, kadangi toji sukurta situacija, tonas ir pesimistiška atmosfera Kukučio namuose nevisiškai rimta, nors tai nė kiek nesumažina poeto sprendimo vertės ir tiesos: „iš viso galvojimo... net ir dulkės / neliks." Su ironišku šypsniu, po kuriuo slypi plieninis intelektas, poetas nagrinėja savo laikotarpio ir pasaulio problemas ir nepasitenkinimą specifinėmis kasdienybės sąlygomis. Tai ypač ryšku eilėraštyje apie poeto Kukučiui pažadėtą „geležinį kukutį", parduodamą Vilniuje, kuris tariamai sugebės išspręsti visus gyvenimo ir mirties nedarnumus ir kuris vargu atstos tikrąjį kukutį, kurį jam atėmė, be kurio „Koks tu Kukutis dabar?" Martinaičio kūrybinius tikslus ir impulsus, tautosakos veikėjų ir poetikos naudojimą geriausiai paaiškina paties Kukučio žodžiais išpasakotas eilėraštis „Kaip Kukutis atgavo protą". Pakartas po Blinstrubiškės ąžuolu, gavęs „du sieksnius pievos", Kukutis, susitaikęs su būties problemomis, paaiškina: „ir suprantu, ko niekaip / suprasti negaliu" (*P. p.*, 1974, 210).

Peržvelgus Martinaičio poeziją, nėra abejonės, kad jis, kaip ir jo vienkojis žemaitis Kukutis, supranta tai, ko niekaip suprasti negali. Ir jeigu jis įstengia ir sau, ir mums, gyvenantiems dvidešimtajame amžiuje, nušviesti tai, kas kasdienybės chaose nesuprantama, nepabėgdamas nuo tikrovės sudėtingumo, bet sąmoningai ja remdamasis savo kūryboje, jo vieta lietuvių poezijos tradicijoje unikali ir užtikrinta.

DVI BEVAISĖS ŽEMĖS: T. S. ELIOTO IR TOMO VENCLOVOS

DELIJA J. VALIUKĖNAITĖ

Vienu laiku Šekspyro lietuviški vertimai buvo padarę man didelę staigmeną; savo trūkumais jie sudarė galimybę pastebėti Šekspyro iki šiol nepastebėtus subtilumus. Panašių sprendimų tikėjausi padaryti ir apie Tomo Venclovos vertimą, *Bevaisę žemę*, belyginant jį su T.S. Elioto originalu, *The Waste Land*. Bet išėjo netikėtai kitaip. Vertimas pasirodė tiek tikslus, kad mane stebino, kaip gerai Eliotas skamba lietuviškai, vietomis geriau net negu angliškai.

Kitaip sakant, iš vienos pusės, Venclovos vertimas yra tikslus, labai aukšto kūrybinio lygio, kurio ritmikoj ir žodžių rinkiny pakartotinai girdisi Eliotas; bet, iš kitos pusės, nežiūrint to tikslumo, vertimas turi ir savo charakteringą tonaciją, kuri skiria vertimą nuo Elioto, bet (o čia yra tikrai atsitiktinas paradoksas) kartu ir papildo Elioto tikslą.

Remiantis tuo, ką Eliotas yra pasakęs apie savo poemą, būtent, kad jo tikslas yra sukurti „objektyvų koreliatą" tam tikroms emocijoms arba, kitaip sakant, iššaukti skaitytojuje tą neapčiuopiamą beviltiškumo ir ilgesio jausmą, naudojant įvaizdžius, dramatines scenas

ir užuominas, kurios kiekvieną skaitytoją veiktų panašiai (pvz., apmirusios miesto gatvės vasaros pavakary ir kačių slankiojimas po šiukšlių dėžes tuščiam mieste yra objektyvūs koreliatai liūdesio ir vienišumo jausmams Elioto poemoj *The Love Song of J. Alfred Prufrock*), t.y., remiantis paties Elioto pripažintu tikslu, reikia suprasti, kad pirmutinis įspūdis Elioto poemose turi gautis jausminis, o tik antrasis — protinis. Šitaip žiūrint, Elioto poemos yra prieinamos visiems, bent iš pirmo skaitymo.

Tą įspūdį ypatingai užakcentuoja Venclovos vertimas, net daugiau negu originalas, ne tiek Venclovos dėka ar dėl Elioto trūkumų bet, pirma, todėl, kad tono atžvilgiu lietuvių kalba (bent šioj poemoj) atrodo geriau pritaikyta perduoti geidulio, netekimo, žlugimo ir panašius jausmus; ir, antra, kadangi pati lietuvių kalba geriau išryškina poemos struktūrinį vieningumą. Kitaip sakant, ta eilėraščio organizacija, kuri palaiko jo labai skirtingas dalis kaip vienetą ir kurią originale gali pastebėti vien literatūros specialistai, vertime gali būti pajusta kiekvieno atidaus skaitytojo — dėka tam tikrų lietuvių kalbos ypatybių. Vienu žodžiu, tone ir organizacijoje vertimas atkreipia dėmesį į save, kaip į skirtingą veikalą nuo originalo, bet kuris poeto tikslus geriau išpildo negu originalas.

Verta pradėti šią vertimo analizę su tom garsiojom eilutėm, kuriomis poema prasideda — „April is the cruellest month, breeding/Lilacs out of the dead land. . ." — ir kurias Venclova meistriškai perduoda. Ne tik kad vertimas žodiniai tikslus, bet žodžių ritmika yra lygiai taip pat arti originalo, kaip garsusis *Hamleto* vertimas į vokiečių kalbą (padarytas Schlegelio), kuriame „to be or not to be, that is the question" išversta „zu sein oder nicht zu sein, das ist die Frage". Vokiečių

kalbos germaniškumas atspindi kaip veidrodis anglų kalbos ritmą ir vienaskiemenius žodžius. Sklandesnio vertimo neįsivaizduojama. Panašus ir Venclovos. Jis verčia beveik žodis į žodį, jo vertimas net pamėgdžioja rimą gale 1, 2, 3, 5 ir 6 eilutės ir rimuoja net tą pačią kalbos dalį kaip originalas, būtent, dabartinius dalyvius. Štai pagrečiui originalas ir vertimas; pastebėkit, kaip panašiai skamba:

April is the cruellest month, *breeding*•
Lilacs out of the dead land, *mixing*
Memory and desire, *stirring*
Dull roots with spring rain.
Winter kept us warm *covering*
Earth in forgetful snow, *feeding*
A little life with dried tubers.

Balandis — žiauriausias mėnuo, *skleidžiąs*
Alyvas virš dykynės, *jungiąs*
Atminimą ir geidulį, *girdąs*
Tingias šaknis pavasario lietum.
Žiema mus šildė, *apdengus*
Žemę užmaršiu sniegu, *paslėpus*
Skurdžios gyvybės peną sausuos gumbuos.

Šitas pirmas posmelis įneša į eilėraštį augmenijos temą, kuri yra svarbi pagrindinei eilėraščio idėjai arba motyvui, kadangi augalas ir viskas kas su juo surišta (balandis, alyvos, šaknys, pavasario lietus) duoda dvasinio atgimimo iliuziją moderniam pasauliui, kurią Eliotas per visą poemą sugretina su bevaisiškumo motyvu, kuris yra ne iliuzija, bet realybė.

Kad vertimas yra sklandus, nėra klausimo. Bet jaučiasi neišvengiamos lietuvių kalbos ypatybės — veiksma-

• Mano pabrėžti žodžiai.

žodžių asmenuojamos galūnės, būtasis dažninis laikas ir mažybiniai žodžiai — sukuriančios emocinį koloritą, kurio originalas neturi (bent ne taip aiškiai ir spalvingai), kaip jis yra pageidaujamas pagal Elioto „objektyvų koreliatą", ir kurį Eliotas išreiškia tik įvaizdžiais, o Venclova dar ir sintakse. Palyginus su lietuvių vertimu, anglų sakiniai šio posmo tęsiny yra staigūs, kapoti ir suvaržyti. Venclova perduoda tą pačią sceną su didesne šiluma ir nostalgija tiems saulėtiems jaunystės išgyvenimams, daug žadantiems, kaip pavasario lietus, bet ir kaip pavasario lietus trumpiems, neišpildantiems gilesnių reikalavimų ir užtat žiauriems. (Todėl Eliotas ir pradeda poemą: „Balandis — *žiauriausias* mėnuo.) Vertime atsiranda mažybiniai žodžiai (*valandėlė, rogučių*, kurių nėra originale), būtasis dažninis laikas, kurio irgi nėra originale (*sodindavo, bijodavau, sakydavo, lėkdavom, jausdavaus*) ir daugiskaitos *pirmojo asmens galūnės*, kurių anglų kalba taip pat nepažymi (*pastovėjom, išėjom, gėrėm, šnekučiavom* ir t.t. vietoj *went on, drank coffee, talked for an hour*). Yra tono skirtumas tarp originalo ir vertimo. Mažybiniai žodžiai duoda tonui švelnumo; būtasis dažninis laikas vietoj paprasto būtojo kartinio duoda mums suprasti, kad tai pasikartojantis išgyvenimas ir todėl būtasis dažninis perduoda didesnę nostalgiją tam, ką Mari ir jos pusbrolis ne vien padarė, bet darydavo vaikystės dienomis; o daugiskaitoj asmenuojamos galūnės padidina draugiškumo atmosferą, kadangi lietuvių kalboj daugiskaitos pirmojo asmens veiksmažodžio galūnė užakcentuoja asmenų kiekį, ne tik laiką; todėl vertime asmenybės jausmas daug didesnis; gaunasi ir intymesnis, pašnekesio tonas:

> Summer surprised us, coming over the Starnbergersee
> With a shower of rain; we stopped in the colonnade,

And went on in sunlight, into the Hofgarten,
And drank coffee, and talked for an hour.
Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch.
And when we were children, staying at the archduke's,
My cousin's, he took me out on a sled,
And I was frightened. He said, Marie,
Marie, hold on tight. And down we went.
In the mountains, there you feel free.
I read, much of the night, and go south in the winter.

Vasara užklupo mus prie Starnbergerze
Umia liūtim; *pastovėjom* tarp kolonų
Ir *išėjom* į Hofgarteną, saulėkaiton,
Ir *gėrėm* kavą, ir *valandėlę šnekučiavom.*
Bin gar keine Russin, stamm' aus Litauen, echt deutsch.
Ir vaikystėje, svečiuos pas archihercogą,
Mano pusbrolį, jis *sodindavo* mane ant rogučių,
O aš *bijodavau. Sakydavo*: Mari,
Mari, laikykis. Ir
lėkdavom žemyn.
Žinot, aš *jausdavaus* beveik nesvari.
Skaitau, dažniausiai naktimis, o žiemą vykstu į Rivjerą.

Panašiai visam vertime, kur tik tonas suskamba kitoks negu originale, galima tikėtis, kad tą pakeitimą sudaro mažybiniai žodžiai, būtasis dažninis laikas, ir asmenuojamos galūnės. Vertimo toną kartais paveikia ir neiginiai, kadangi lietuvių kalboj jie kitaip sakiny sudaromi negu anglų. Anglų kalboj daugiau vieno neiginio sakiny negali būti; o lietuvių galima sudaryti dvigubus, trigubus ir keturgubus neiginius, pvz.: „Jis niekada niekur nieko nedaro". Angliškai taip negalėtum pasakyti, reiktų pasirinkti tik vieną iš tų neiginių: arba „He *never* did anything anywhere", arba „He did *nothing* at any time anywhere", arba „*Nowhere* did he ever do anything" ir t.t. O štai kokį skirtumą tai padaro *Bevaisės žemės* vertime. Antroje poemos dalyje „Šachmatų par-

tijoj" svarbų vaidmenį turi viena turtinga, bet neurotiška moteris, kuriai viskas jau įkyrėjo ir kuri visus savo beprasmiško gyvenimo klaustukus atskaito vyrui kaip litaniją: „ ‚Kodėl tu niekad nekalbi?' " „ ‚Apie ką tu galvoji?' " „ ‚Argi/Tu nieko nežinai?' " „ ‚Ar tu dar gyvas, ar negyvas?' " „ ‚Ką man dabar daryti?' " „ ‚O ką darysime rytoj?' " „ ‚Iš viso, ką darysime?' " ir t.t. Originale vieninteli du neiginiai, tai yra *never* (panaudotas du kart) ir *nothing* (panaudotas penkis kart) — kitaip sakant *septyni* neiginiai *trylikoje* eilučių. O vertime atsiranda *penkiolika* neiginių (arba dvigubai tiek, kiek originale) tose pačiose *trylikoje* eilučių ir iš tų penkiolikos neiginių dešimt yra dvigubi neiginiai. „ ‚Why do you *never* speak?' " Venclova išverčia „ ‚Kodėl tu *niekad nekalbi*?' " „ ‚Do/You know *nothing*? Do you see *nothing*? Do you remember/*Nothing*?' " Venclova išverčia „ ‚Argi/Tu *nieko nežinai*? Tu *nieko nematai*? Tu *nieko / Neatmeni*?' "Kitaip sakant, vertimas padvigubina tą neigimo jausmą; kadangi paskutiniuose trijuose pavyzdžiuose lietuviški sakiniai susidaro tik iš trijų žodžių, ir iš jų du yra neiginiai (palyginus su anglų, kuriuose yra keturi žodžiai ir tik vienas iš jų neiginys), Venclova tuo paaštrina visos poemos ir ypatingai tos dalies prasmę. Vertime mes daug intensyviau įsijaučiam, skaitydami neiginį po neiginio, į tai, ką ta poemos dalis mums šneka, būtent, kad sudėjus visas smulkmenas, iš kurių gyvenimas susidaro (pusryčiai aštuntą; darbas devintą; pietūs dvyliktą; vakarienė penktą; lova vienuoliktą ir pan.), gaunasi vienas bauginantis nulis. Tais klausimais ir pasikartojančiais neiginiais (kurių yra dvigubai daugiau vertime) moteriškė parodo, kas ją daugiausia baugina, būtent, kad gyvenimas sukasi ant tuštumos.

Prie mažybinių, būtojo dažninio bei asmenuojamų galūnių ir neigiamųjų žodžių dar prisideda trečioji vertimo savybė — kalbos skambumas. Ne naujiena, kad kiekviena kalba skamba kitaip, ir šiuo atveju lietuviškas vertimas skamba kitaip negu angliškas originalas. Tą vertimo skambumą sukuria jo kalbai būdingi daugiaskiemeniai žodžiai su skaitlingais dvibalsiais bei gramatinis daiktavardžių ir būdvardžių derinimas, sudaręs rimus. Pvz. paskutiniam poemos veiksme — kalbėtojas vėl mus priveda prie tos pačios mirties ir atgimimo temos, su kuria jis pradėjo poemą, išskyrus tai, kad vietoj metų laikų įvaizdžių (t.y. pavasario ir žiemos), kuriuos jis pradžioj naudojo, Eliotas dabar pristato mirčiai pasmerkto dievo (kitaip sakant, Kristaus, nors to vardo jis nemini) įvaizdį pirma Alyvų Kalne, paskui Piloto rūmuose ir t.t., bet šį kartą *be* prisikėlimo ar atgimimo motyvo, taip, kad visam jo apibrėžime dominuoja tik mirtis. Originale šie posmai turi tam tikrą ritmišką, užburiančią kokybę:

> After the torchlight red on sweaty faces
> After the frosty silence in the gardens
> After the agony in stony places
> The shouting and the crying
> Prison and palace and reverberation
> Of thunder of spring over distant mountains
> He who was living is now dead
> We who were living are now dying
> With a little patience. . .

Aiškiai matyti, kad šiuose posmuose Eliotas žaidžia su skambesiu, kadangi jis kartoja žodžius (*after, who, now*) ir naudoja, kas yra retas įvykis šitoj poemoj, rimą — vidury ir gale kai kurių eilučių (*faces/places, sweaty/frosty/agony/stony* ir t.t.). Bet nežiūrint šių eilučių ne-

įprasto muzikalumo, vertimas dar muzikalesnis, kadangi devynių eilučių posme visos pirmos šešios eilutės susidaro iš kilmininko linksnio, kuris seka prielinksnį *po*; taigi, galima įsivaizduoti, kiek rimuojančių galūnių vertimas pajėgia priskaičiuoti palyginus su nelinksniuojama anglų kalba, pvz.: *rausvų atšvaitų, prakaituotuos veiduos, tylos / agonijos / raudos, sodų / akmenų / riksmų / rūmų / tolimų kalnų, pirmojo griausmo / Dundančio* ir t.t. Priedo dar vertime randame dažnai pasikartojančią balsę *u* ir palyginus nemažai dvibalsių: *ai* ir *uo* (tokius žodžius kaip *rau*svų, *rau*dos, nel*ai*svės, atšv*ai*tų, prak*ai*tuotuos, veid*uos*). Ypatingai įdomu, kad balsė *u* ir dvibalsiai *au* ir *ai* yra dejonės garsai, ir todėl jos nepaprastai tinka šitam posme, kuriam kalbama apie skausmą, tiek Kristaus, kiek modernaus žmogaus, kuris žino, kad jis mirs, bet neturi tos paguodos, kad jis ir prisikels. Tad pastebėkit, kaip tas paliečia vertimo skambesį ir skiria vertimą nuo originalo:

After the torchlight red on sweaty faces
After the frosty silence in the gardens
After the agony in stony places
The shouting and the crying
Prison and palace and reverberation
Of thunder of spring over distant mountains. . .

Po rausvų atšvaitų prakaituotuos veiduos
Po ledinės sodų tylos
Po agonijos tarp akmenų
Po riksmų ir raudos
Po nelaisvės, po rūmų, po pirmojo griausmo
Dundančio virš tolimų kalnų. . .

Bet dabar kas seka šį ritmišką, muzikalų posmą? Gamtoj atoveikis žiemai pasireiškia pavasariu, nakčiai —

rytu ir t.t. Bet eilėraščio rėmuose atoveikis Kristaus agonijai ir mirčiai pasireiškia tik sausra, ir ta sausra atsispindi pačioj kalboj, kuri seka šį posmą. Pastebėkit, kaip į temą pasidaro iš muzikalios kalbos nemuzikali, skurdi ir prislėgta vienaskiemeniais:

Here is no water but only rock
Rock and no water and the sandy road. . .

. . . . . .

If there were water we should stop and drink
Amongst the rock one cannot stop or think
Sweat is dry and feet are in the sand
If there were only water amongst the rock. . .

Jose kalbėtojas trokšta vandens ir kartu to, ką vanduo per amžius simbolizuoja, būtent, gyvybės, ypatingai dvasinės.

Žinodami, kokią temą Eliotas šiam posme vysto, įdomu pažiūrėti, kaip Venclova su šiuo posmu pasielgia, kadangi lietuvių kalba vienaskiemenių beveik ir neturi (įvardžiai, prielinksniai, jungtukai ir pan. nesiskaito, kadangi jie neprisideda prie sakinio kokybės). Kas gaunasi vertime, tai ne visai tas, kas yra originale, būtent, vertime tą sausrą įmanoma perduoti tik žodžių prasme; o šiaip vertime užviešpatauja ne sausra, bet ilgesingas daugiaskiemenių žodžių skambesys:

Čia nėra vandens, tik uola
Bevandenė uola ir smėlio keliai. . .

Bet tai ne viskas; nors tokios pačios žodžių sausumos vertime kaip originale nėra, bet Venclova labai sėkmingai panaudoja kirčiavimą, tam tikram garsiniam efektui.

Jo vertime dominuoja (ypatingai gale eilutės) dviejų skiemenų žodžiai, kurie kirčiuoja paskutinį skiemenį:

Keliai vingiuoja tolyn tarp kalnų
Uolotų kalnų, kur nėra vandens
Jei būtų vandens, atsigautų širdis
Tarp uolų užgesta mintis. . .

Todėl tam posme gaunasi savotiškas užsikirtimas, lyg tai nebūtų tęstinumo tarp žodžių arba eilučių, lyg tai, kaip tie angliški vienaskiemeniai, jie kristų sunkiai kaip akmenys. Šitokiu būdu Venclova kiek galima duplikuoja originalo žodžių sausros efektą. Bet ko vertimas negali išjungti, tai to didelio emocinio atspalvio, kuris persilieja per viską:

Here is no water but only rock
Rock and no water and the sandy road
The road winding above among the mountains
Which are mountains of rock without water
If there were water we should stop and drink
Amongst the rock one cannot stop or think
Sweat is dry and feet are in the sand
If there were only water amongst the rock
Dead mountain mouth of carious teeth that cannot spit
Here one can neither stand nor lie nor sit
There is not even silence in the mountains
But dry sterile thunder without rain
There is not even solitude in the mountains
But red sullen faces sneer and snarl
From doors of mudcracked houses

Čia nėra vandens, tik uola
Bevandenė uola ir smėlio keliai
Keliai vingiuoja tolyn tarp kalnų
Uolotų kalnų, kur nėra vandens
Jei būtų vandens, atsigautų širdis

Tarp uolų užgęsta mintis
Išgaruoja prakaitas, kojos įklimpsta į smėlį
Nė lašo vandens tarp uolų
Apipuvusi kalno burna nespiaudo pro juodus dantis
Atsisėsti, prigulti, sustoti nė vienas čionai nebandys
Ir netgi tylos nėra kalnuose
Tik sausas bevaisis griausmas
Ir netgi vienatvės nėra kalnuose
Tik niūrūs išraudę veidai, kurie šiepias ir urzgia
Prie apgriuvusių molio trobų.

O kas tą jausmingumą sukelia, tai yra tas pats daugiaskiemeniškumas. Yra aiškus kalbos reiškinys, kad žmogus, norėdamas išsireikšti su didesniu, negu jam įprasta, įsijautimu, panaudoja daugiau žodžių arba skiemenų negu aiškus susišnekėjimas reikalauja. Todėl mažybiniai ir malonybiniai žodžiai ne mažina skiemenų skaičių, bet po skiemenį didina proporcingai su didėjančiu jausmingumu.

Visa tai, ką iki šiol minėjau apie vertimo didesnį emocinį ryškumą, duoda visai poemai daugiau prieinamumo ir, galų gale, padaro ją lengvesne poema. Vienas mano kolegų, kuriam aš papasakojau, ką čia išdėstau, pareiškė, kad jam būtų lengviau išmokti lietuvių kalbą ir skaityti *Bevaisę žemę* lietuviškam vertime, negu skaityti originalą, kuris jam niekad nebuvo aiškus.

Dar priartina vertimą prie skaitytojo familiarusis tonas, kurio geras pavyzdys yra paskutiniame veiksme, kuriam kalbėtojas netiesiogiai užsimena įvykį Naujajam Testamente po Kristaus prisikėlimo, kai pats Kristus, apsimetęs keliautoju, žygiuoja link Emauso. „Who is the third who walks always beside you?" klausia eilėraščio kalbėtojas:

When I count, there are only you and I together
But when I look ahead up the white road
There is always another one walking beside you
Gliding wrapt in a brown mantle, hooded. . .

Originale kalba yra gan paprasta, bet kai palygini originalo kalbą su vertimo kalba, randi, kad originale ji yra vistiek atitolusi nuo kasdieninių išsireiškimų; mažiau joje jaučiasi kalbėtojo asmenybė. Vietoj „When I count, there are only you and I together", Venclova verčia „Kada skaičiuoju, liekame tik mudu. . ." Tas vienas įvardis *mudu*, kuris yra arti šnekamosios kalbos, nuspalvoja visą posmą. Jo angliškas lygiavertis sakinys būtų „there's just you and me", bet Eliotas rašo, „There are only you and I together". Vertime tas vienas įvardis sulyriškina toną ir, kai tas pats lyriškas tonas pasijaučia kitose poemos dalyse, jis jungia poemos aštriai skirtingas dalis ir atlieka organizacinę funkciją. O dėl organizacijos Eliotas pats mums paaiškina savo komentaruose, kad Teirėsijas, kurio vardą užtinkam tik vienąkart eilėrašty, ir kuris yra graikų mitologijos aiškiaregis, perėjęs lyties du pakeitimus (iš vyro į moterį ir vėl atgal į vyrą) yra „svarbiausias poemos personažas" ir jungia simboliškai savyje visus kitus asmenis poemoj. Tam pačiam komentare Eliotas mums pasako, kad „visos moterys yra viena moteris, o abi lytys susijungia Teirėsijo paveiksle"; taip Teirėsijas yra simbolis istorinio žmogaus, nepasikeitusio nuo laiko pradžios. Todėl yra tinkama, kad kiekvieno kalbėtojo balsas būtų kaip nors atpažįstamas, kaip vieno ir to paties žmogaus, būtent Teirėsijo (ar jis būtų pavadintas Mari, ar Hiacintų mergaitė, ar neurotiška moterim, ar Stetsono draugu), ir kad jis kalbėtų poemoj už visą nesikeičiančią, bevaisę Vakarų civilizaciją, t.y. jos supuvusią praeitį ir supuvusią dabartį. Tą komentarą Eliotas

prideda todėl, kad ką jis paaiškina nėra aišku poemoje. Vertime tas komentaras nebūtų reikalingas. Ir štai kodėl. Pirmoji priežastis: anglų kalboje nėra pasirinkimo tarp familiaraus *tu* ir mandaugaus *jūs*; lietuvių kalboj yra. Vertime *kiekvienas* poemos kalbėtojas pasirenka familiarųjį *tu*, lyg tai jis būtų vis ta pati asmenybė, kuri kreipiasi vis į tą patį asmeniškai pažįstamą klausytoją.

Antra priežastis: vertime, ar tai Mari kalba apie Hofgarteną ir apie savo vaikystę pas pusbrolį archiherzogą ar 17 eilučių vėliau vyras kalba apie *mergaitę*, kuri davė jam puokštę hiacintų ar dar vėliau bevardis kalbėtojas rikteli Stetsonui, jų kalbos stebina mus savo panašumu viena į kitą. Ne taip kaip originale, vertime visos pagrįstos *šnekamosios* kalbos stilium. Pvz.: originale randam „[we] talked for an hour", vertime „valandėlę šnekučiavom"; originale „down we went" (rogutėmis), vertime „lėkdavom žemyn"; originale „first a year ago", vertime „pirmąsyk" ir „pernai"; originale „Flowed up the hill and down", vertime „leidosi pakalnėn"; originale „[I] stopped him, crying", vertime „riktelėjau"; originale „papers... handkerchiefs... boxes", vertime „nosinaitės... dėžutė, popierėlis"; originale „their friends, the loitering heirs of city directors", vertime „jų bičiuliai, vėjavaikiai bankų direktorių sūneliai". Tokie anglų žodžiai, kaip *talk, go, flow, stop, cry, friend, heir* yra bespalviai; jų vietoje vertime randam tokius ryškiai spalvingus ir gyvus žodžius, kaip *šnekučiuoti, riktelti, leistis pakalnėn, bičiulis*, net ir *sūnelis* su savo ironišku tonu. Šitoks gyvosios kalbos spalvingumas yra antroji priežastis, dėl kurios skirtingi kalbėtojai vertime įgauna tą pačią tapatybę.

Trečioji priežastis, tai tam tikros pasikartojančios frazės, pvz.: Mari sako *lėkdavo žemyn*, kalbėdama apie

rogutes; o Stetsono draugas sako *leidosi pakalnėn*, kalbėdamas apie aibę žmonių, o kalbėtojas IV daly sako „leidos *laiptais*“, kalbėdamas apie Flebą Finikietį. Ir kadangi Mari, Stetsono draugas ir kalbėtojas yra, IV daly simboliškai kalbant, vienas ir tas pats asmuo Teirėsijas, nenuostabu, kad jų išsireiškimai būtų panašūs — ne tik kad nenuostabu, bet iš esmės taip ir turėtų būti dramatiniu ir organizaciniu požiūriu. O originalo versija *lėkdavo žemyn* yra *down we went, leidosi pakalnėn, Flowed up the hill and down, leidos laiptais, He passed the stages*. Originale panašumo jie neturi.

Paprastai, jei vyksta peikimas ir gyrimas, pradedama nuo apačios ir baigiama su kuria nors pagyrimo viršūne. Bet kadangi šiam vertime nėra ko peikti ir beveik viskas labai girtina, baigsim su išimtimi, kuri irgi yra savotiškai įdomi. Šios analizės tezė buvo, kad vertimas turi daug didesnę emocinę įtampą negu originalas ir kad tai yra eilėraščio naudai. Bet yra viena stambi vieta, kurioj vertimo įprasta emocinė įtampa yra perdėta ir netiksli poemos tematikai. Šis netikslumas randasi meilės scenoj tarp mašininkės ir įstaigos tarnautojo, išsipusčiusio, kaip Bredfordo milijonierius. Venclovos vertimas vaizduoja mašininkę, kaip gilių jausmų moterį; Eliotas vaizduoja ją aiškiai kitaip. Užuot pristatęs mums sceną, persunktą nuobodumu, kaip kad Eliotas daro, Venclova ją perduoda mums liūdną. Užuot vaizdavęs mašininkės judesius grynai mechaniškais („clears her breakfast, lights/Her stove and lays out food in tins“), Venclova iššaukia patosą vien pakeisdamas „lays out food in tins“ į „krapšto vakarienę iš skardinių“. Tas žodis *krapšto* (lyg tai paskutinį centą) pakeičia eilučių įtampą ir prasmę. Ir toliau užuot vaizdavęs jos baltinius, kabančius nuo lango ir džiūstančius („Out of the window

perilously spread/Her drying combinations"), Venclova vėl vienu žodžiu *plevėsuoja*, pakeičia tą neutralų toną į pusiau juokingą, pusiau patetišką: „Palangėj rizikingai plevėsuoja/Kelnaitės. . ."

O pats veiksmas originale vyksta šitaip: tarnautojas ateina į mašininkės butą, pavalgo su ja vakarienę, pasimeilikauja ir po viskam, apgraibom, patamsy išeina namo. Ji jam išėjus atsidusta, pasitaiso plaukus ir užsideda plokštelę ant patefono. Nei vieno, nei kito judesiuose neparodyta nei jausmo, nei spontaniškumo. Jie varomi, kaip mašinos seniai įvestos tvarkos. Net ir jų meilė slenka monotonišku ritmu. Vertimas, iš kitos pusės, tą mechaniškumą tik iš dalies perduoda. Užuot perdavęs bevaisiškumo atmosferą, vertimas sukuria šiokią tokią meilės tragediją, kurioje Venclovos sukurtoji mašininkė, tarnautojui išėjus:

. . . *įsmeigus* veidrodin akis,
Užmiršta svečią, lyg bereikšmį daiktą,
Ir smegenis *užtvindo* sakinys:
„Kaip gera, *viešpatie*, kad tai jau baigta".
Kai moteriškė, nuodėmės *auka*,
Niuriam bute apmasto savo dalią,
Ji *glosto* plaukus *virpančia* ranka,
Klausydama, kaip sukasi plokštelė.

Vertimas vaizduoja mums susijaudinusią moterį, šaukiančią Viešpaties, apmąstančią savo dalią, virpančią, ir plokštelės klausančią lyg tai muzika mintis išsklaidytų arba skausmą nutrauktų. Vertime aiškiai vyksta pergyvenimas. Originale to nėra:

She turns and looks *a moment* in the glass,
Hardly aware of her departed lover:
Her brain allows one *half-formed* thought to pass:

"Well now that's done: and I'm glad it's over."
When lovely woman stoops to *folly* and
Paces about her room again, alone,
She smoothes her hair with *automatic* hand,
And *puts* a record on the gramaphone.

Originale skausmo nesijaučia. Mašininkė, atlikus kaip pareigą (arba kaip prekė), kas iš jos reikalauta, užsideda plokštelę, panašiai, kaip žmogus grįžęs iš darbo užsisuka radiją. Širdgėlos nėra ir negali būti, kadangi tam, kas jaučia skausmą, yra vilties, kad jis jaus ir džiaugsmą, bet „bevaisėj žemėj" tiek malonumo, tiek gailesčio jausmai yra pranykę. „Bevaisės žemės" gyventojai yra pametę gyvenimo lygsvarą, pametę visą pajėgumą jausti, rūpintis, duoti, dalintis ar valdyti savo buitį, kadangi tik tas gali kūrybingai vadovauti savo gyvenimui, kas žino jo prasmę ir tikslą. O tikslo „bevaisės žemininkai" neturi. Jiems gyvenimas yra tik pataikavimas penkiems pojūčiams. Vertime ši tema tose aštuoniose eilutėse yra neužtenkamai aštriai išvystyta, bet Tomui Venclovai pridera komplimentas už tai, kad tokių suklydusių scenų tėra tik viena visame vertime, kuris, bendrai kalbant, nepažeidžia originalo ir kartais jį net patobulina.

ALGIMANTAS KEZYS, S.J.

gimęs 1928 metais Vištytyje, Lietuvoje. 1950 metais įstojo į jėzuitų ordiną, 1961 metais įšventintas kunigu. Foto parodų yra surengęs Amerikoje, Kanadoje ir Pietų Amerikoje, kurių svarbesnės vyko Čiurlionio galerijoje Čikagoje, Bienal Sao Paulo, Čikagos Meno Institute. Jo nuotraukų yra įsigiję Modernaus Meno Muziejus New Yorke ir Čikagos Meno Institutas. Svarbesnieji leidiniai: Photographs / Algimantas Kezys, S.J. (Loyola *University Press, Chicago, 1966),* I Fled Him *(Loyola University Press, Chicago, 1970),* Form and Content *ir* Foto Kompozicijos *(Morkūno spaustuvė Čikagoje, 1972). Šiuo metu ruošia naujų foto leidinių seriją apie etninį lietuvių įnašą į Amerikos kultūrinį gyvenimą. Baigiama ruošti knyga apie Pensylvanijos Lietuvą, Šv. Kazimiero kapines Čikagoje ir kt.*

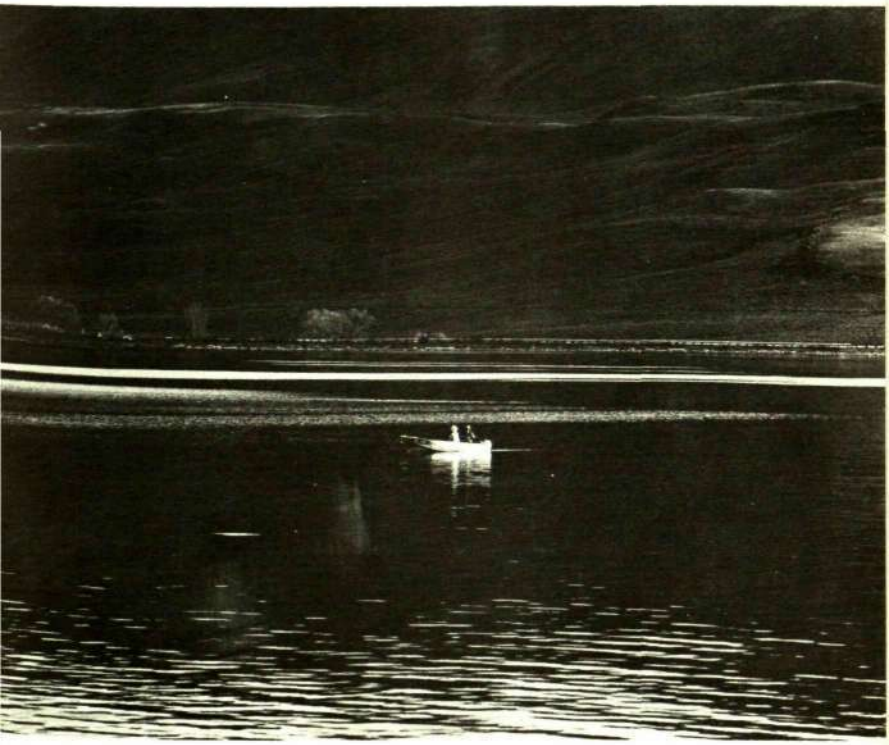

← *Montreal, Canada, 1970*

Fort Davis, Texas, 1971

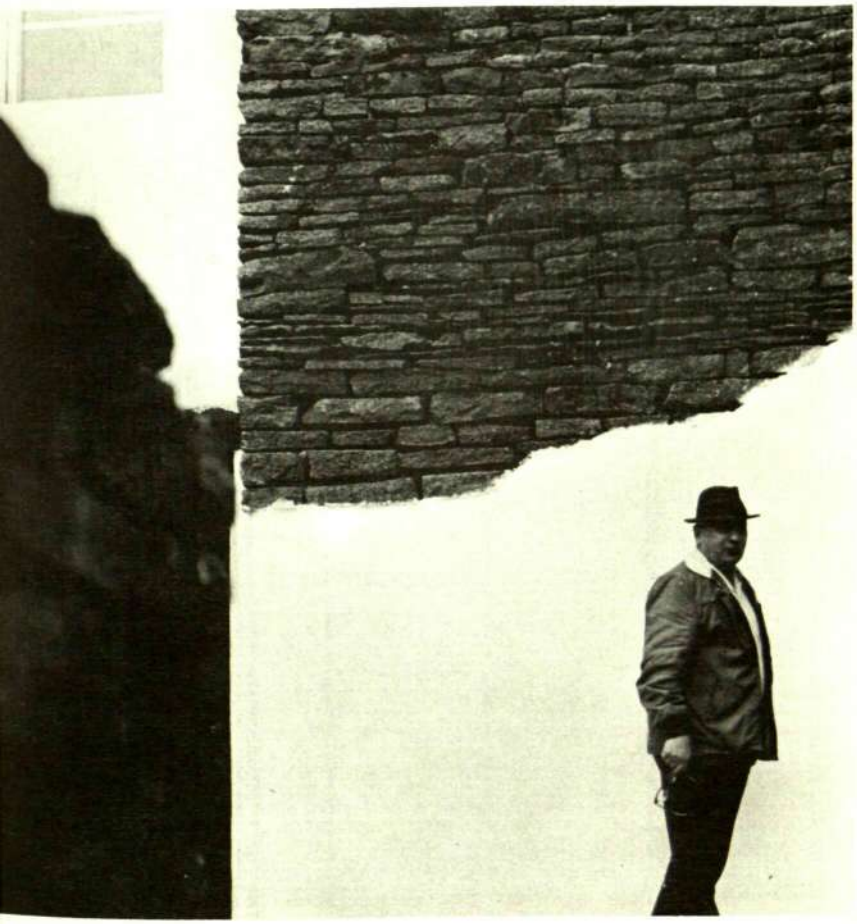

Silverton, Colorado, 1970 →

Montreal, Canada, 1970

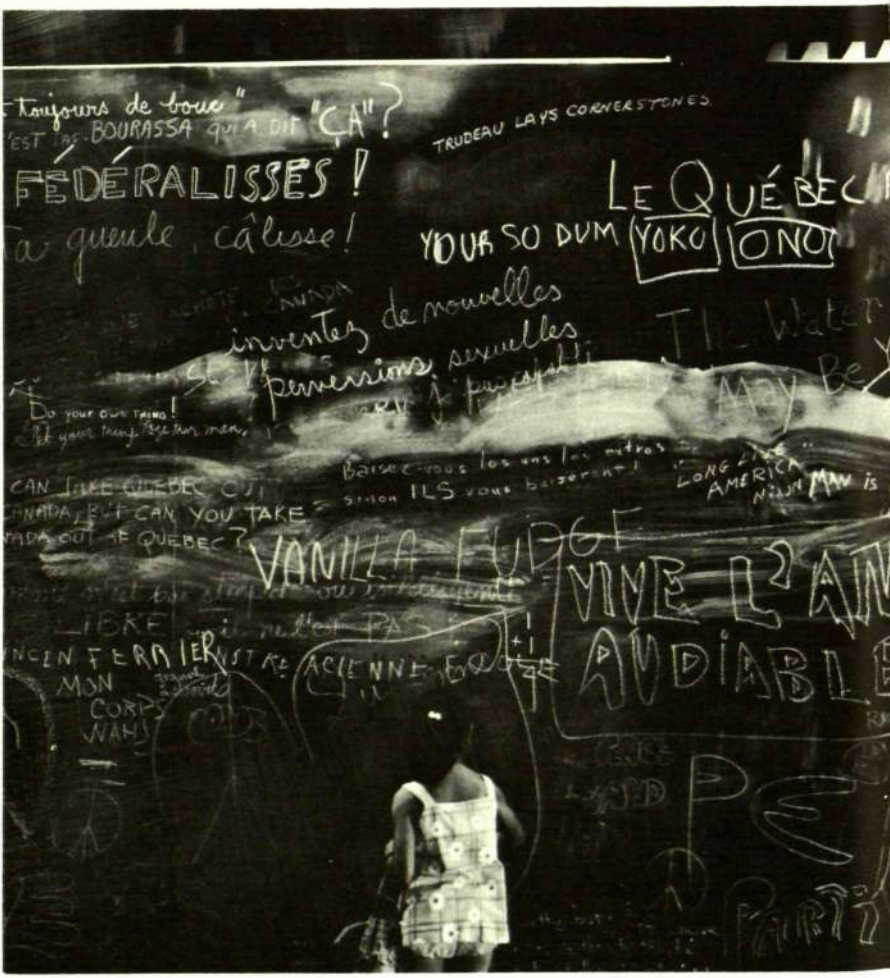

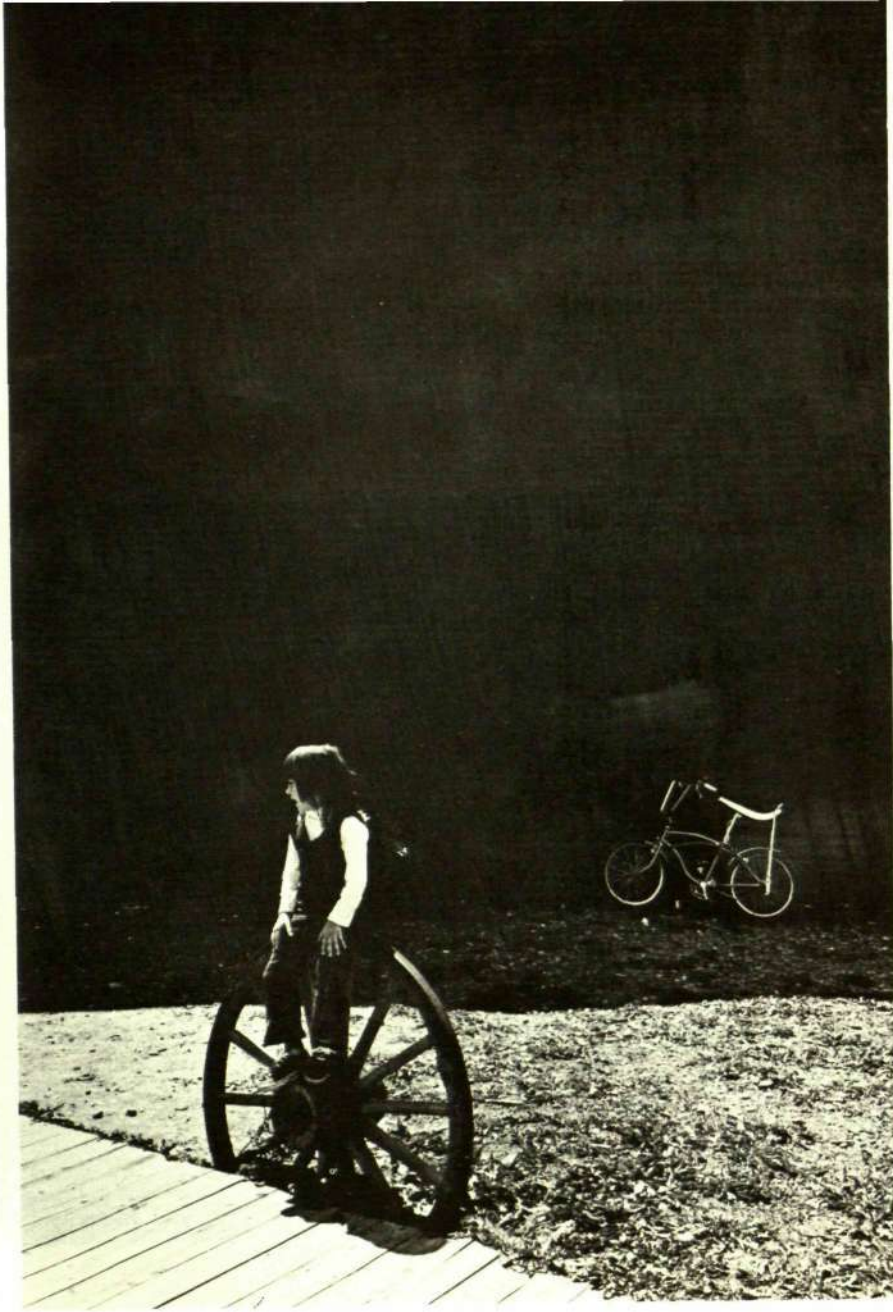

Flushing Maedow Park, N.J., 1969

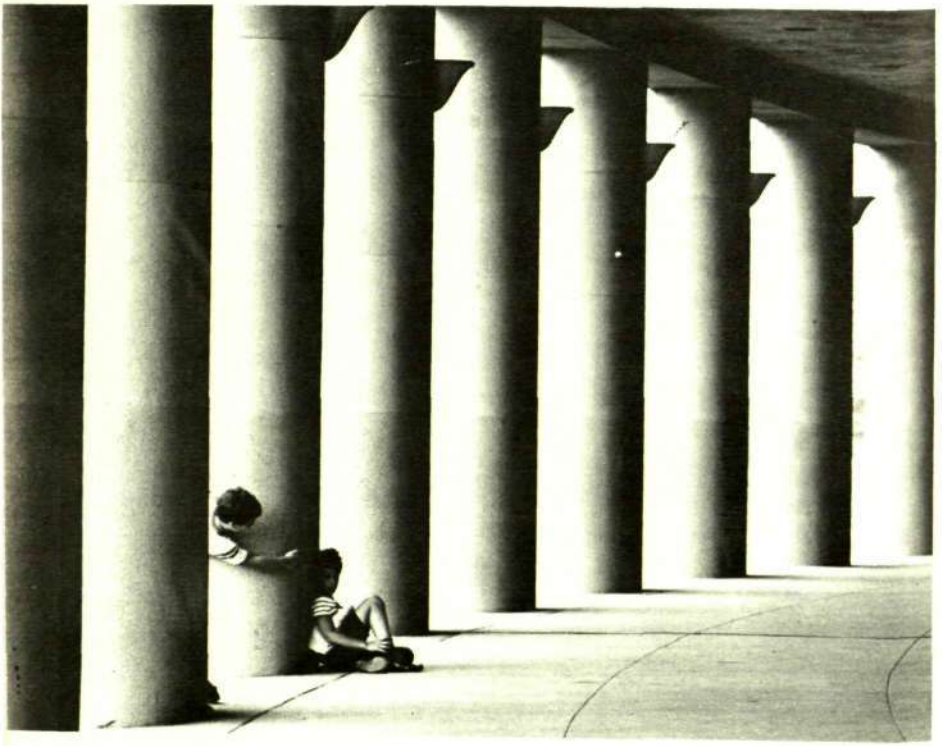

San Marcos, Texas, 1971

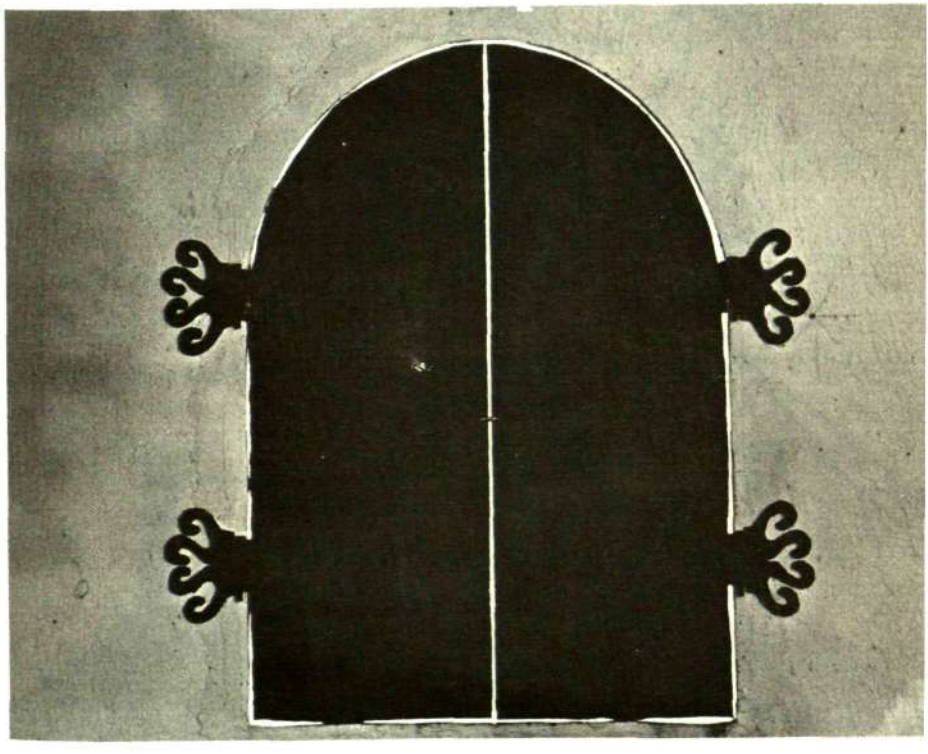

Cahokia, Illinois, 1969

ČIČINSKAS

Ištrauka

KOSTAS OSTRAUSKAS

Veiksmas vyksta apie XIX a. vidurį Upytės bažnyčios rūsyje.

Naktis.

Už durų pasigirsta žingsniai ir trenksmas. Netrukus sužvanga raktai. Prasiveria durys ir, nešinas žiburiu, įeina ZAKRISTIJONAS. Stabteli ir pasišviesdamas dairosi.

Staiga tamsoje prabyla balsas:

— Ar manęs ieškai?

ZAKRISTIJONAS *(vos neišmetęs žiburio).* Tfu! . . Net išgąsdinai! . .

ZAKRISTIJONAS apšviečia žiburiu nišą. Joje, apsivilkęs sermėga, su kardu prie šono, susidėjęs priekyje rankas, stovi ant pakylėjimo lyg statula ČIČINSKAS: žemo ūgio, smulkaus gymio, liesas, išdžiūvęs kaip šakalys, pageltusi veido oda tarsi pri-

džiūvus prie kaulų; su nukarusiais ūsais ir rudomis pasipūtusiomis žandenomis, tačiau nuplikęs — tik ant pakaušio kuokštas retų žilų plaukų. Užsimerkęs, lyg kietai miegotų.

ČIČINSKAS *(tingiai atsimerkdamas).* Tai ką? Jau užmiršai, kur anąkart mane nugrūdai?

ZAKRISTIJONAS. Joks dyvas, Jūsų Šviesybe, — beveik desėtkas metų. . .

ČIČINSKAS *(žiovaudamas).* Tiktai? Niekis prieš amžinybę.

ZAKRISTIJONAS. Taigi, bepigu tau šnekėt. Mums, mirtingiesiems, tai ne viena diena.

ČIČINSKAS. Gal būt. O kas šiais laikais per dienos?

ZAKRISTIJONAS *(truktelėjęs pečiais).* Dienos, ir tiek.

ČIČINSKAS. Kaip mano dvaras šiandien atrodo?

ZAKRISTIJONAS. Ką čia dabar, Jūsų Šviesybe, juokus kreti: negi nežinai. Kur jo būta, grybai auga.

ČIČINSKAS. Gerai, kad nors ne šungrybiai. *(Šyptelėjęs)* Betgi aną kartą prisiekei, jog ten liūnas telkšo.

ZAKRISTIJONAS *(pliaukštelėjęs delnu sau kakton).* Gerai sakai. Jau baigia užakti. Bet iš gelmių dar vis naktimis jaučiai baubia ir gaidžiai gieda.

ČIČINSKAS. Tokie ten, panie, ir gaidžiai, jei naktimis čiulba. *(Palūkėjęs)* Kuri dabar valanda?

ZAKRISTIJONAS. Tuoj dziegorius vidurnaktį išmuš.

ČIČINSKAS. Taip vėlu?

ČIČINSKAS užsidūmoja.

ČIČINSKAS. E, man visada vidurnaktis. Ir visada vienodas.

ZAKRISTIJONAS. Ką padarysi. . .

ZAKRISTIJONAS pastato ant grindų žiburį, nueina už durų ir ima įsirėžęs stumti į rūsį parverstą spintą.

ČIČINSKAS. Vėl su spinta tąsaisi?

ZAKRISTIJONAS sumurma kažką panosėj.

ČIČINSKAS. Atrodo, lyg ta pati...

ZAKRISTIJONAS. Taigi kad ta pati. *(Atsisėdęs ant spintos krašto atsipūst).* Žinai, Jūsų Šviesybe, tu gyva bėda, kuri, atrodo, niekad nesibaigia...

ČIČINSKAS *(šyptelėjęs).* Ir nesibaigs.

ZAKRISTIJONAS palinguoja liūdnai galva ir vėl ima stumti spintą.

ČIČINSKAS. Kas šį kartą nutiko?

ZAKRISTIJONAS. Svečių, Jūsų Šviesybe, susilaukei.

ČIČINSKAS. Svečių?

ZAKRISTIJONAS. Kažkoks pulkininkas atbildėjo.

ČIČINSKAS. Pulkininkas? Oho! *(Sarkastiškai)* Kokia garbė!

ZAKRISTIJONAS *(tebestumdamas spintą).* Taigi, ne menka.

ČIČINSKAS. Ko jis nori?

ZAKRISTIJONAS. Sako, gubernatorius ir patsai vyskupas jį čia atsiuntę Jūsų Šviesybės apveizėt.

ČIČINSKAS. Ir vėl? O ką jis čia pamatys?

ZAKRISTIJONAS. Bala žino. Raportą žada rašyti. Girdi, gubernatorius vėl ketina palaidot Jūsų Šviesybę kaip pridera...

ČIČINSKAS. Po žeme?

ZAKRISTIJONAS. Kaip ir kožną nusibaigusį.

ČIČINSKAS patempia ūsą ir žvilgteri piktokai į ZAKRISTIJONĄ.

ČIČINSKAS. Vėl ta pati velniava?

ZAKRISTIJONAS. Taip atrodo.

ČIČINSKAS. Kad juos perkūnas trenktų! . .

ZAKRISTIJONAS. Tik jau gal be perkūno, Jūsų Šviesybe. . .

ZAKRISTIJONAS įstumia spintą į rūsio vidurį, pastato ant jos žiburį, pats atsisėda ir nusišluosto rankove prakaitą.

ZAKRISTIJONAS. Tai, va, grąžinu, ką buvau paėmęs, — bent man bėdos nebus: padėsiu Jūsų Šviesybę vėl spinton po spyna — ir tesižino vyskupai ir gubernatoriai.

ČIČINSKAS. Bet kas iš to, jeigu, sakai, vėl nori po žeme mane pakišt? Negi su spinta? Galų gale, kurių velnių? *(Nusijuokęs)* Juk vis tiek mane žemė išmes. . .

ZAKRISTIJONAS žvilgteri nejaukiai į ČIČINSKĄ.

ZAKRISTIJONAS. Čia, Jūsų Šviesybe, ir bėda — ne tik pats dar vis nenurimsti, bet ir svietui ramybės neduodi: tai, žiūrėk, vidurnakčiais baidykle vaidinies, kitus, už kojos nustvėręs, į liūną skandini, o bobos štai prisiekia tave girtą mačiusios kapuos plikas mergas su botagu šokdinant.

ČIČINSKAS. Gėdos, panie, turėtum šitaip kalbėti.

ZAKRISTIJONAS. Aš tik šneku, ką kiti. . .

ČIČINSKAS *(nekantriai nutraukęs)*. Pasakos. Senos pasakos.

ZAKRISTIJONAS. *Teko girdėt ir naujų. Sako, Jūsų* Šviesybė ne tik kunigą, mišias belaikantį, nukovęs, bet ir švenčiausią ostiją per pakylėjimą pervėręs kulka — girdi, net kraujas pasruvęs. . .

ČIČINSKAS. A, čia jau linksmesnės istorijos.

ZAKRISTIJONAS. *O kiti dar šneka, kad net į dangų,* — girdi, Dievo nėra! — ir į mėnulį iš nagano pleškinai.

ČIČINSKAS *(nusijuokęs).* Ar pataikiau?

ZAKRISTIJONAS nejučiom šypteli.

ZAKRISTIJONAS *(palūkėjęs).* Ir šiąnakt mėnuo kabo. Lyg skaurada. Žvaigždės tik spirga. . .

ČIČINSKAS *(pakėlęs akis į lubas).* Seniai, seniai esu matęs. *(Įsiklausęs)* Bet girdžiu, — kaip mane gyvą matai, — iš tiesų girdžiu.

ZAKRISTIJONAS. Gal ir girdi, Jūsų Šviesybe. . . — su tavim vis kitaip. Bet ar aš tave gyvą matau, tai tikrai nežinau.

ČIČINSKAS *(pusbalsiu).* Ir man kartais, panie, neaišku.

ČIČINSKAS užsimerkia.

Tyla.

ČIČINSKAS *(staiga).* Ar tu toms šnekoms tiki?

ZAKRISTIJONAS, netikėtai užkluptas, suglūma.

ZAKRISTIJONAS. Kaip čia dabar pasakius. . .

ČIČINSKAS. Tiki?

ZAKRISTIJONAS. Sunku netikėt. . .

ČIČINSKAS. Žioplas esi.

ZAKRISTIJONAS. Kaip Dievas davė. Tiesą sakant, Jūsų Šviesybe, ir man tu kartą pasivaidenai.

ČIČINSKAS *(sarkastiškai)*. Negali būt!

ZAKRISTIJONAS. Taigi kad buvo. Giltinę kaip mergą apsižergęs, pro mano gryčios kaminą išmovei ir zovada per kapines kvatodams nudundėjai. Net pasmirdo. . .

ČIČINSKAS. Hm. Kažin, ar tik ne pats, panie, per miegus pakvipai. . .

ZAKRISTIJONAS. Žegnojuos! . .

ČIČINSKAS. Ne be reikalo. Matyt, sąžinė graužia, kad mane iškraustei, lyg pliką kampe stovėti palikai, o spintą sau pasigrobei.

ZAKRISTIJONAS. Eik jau, eik, — negi čia griekas. Tau ir taip neblogai, o mano pati bent puodus ton spinton susikrovė. *(Kildamas nuo spintos)* Bet kai dabar jau šitaip klostos reikalai, — ir be spintos bus gerai.

ZAKRISTIJONAS bando spintą pastatyti, bet nepajėgia.

ZAKRISTIJONAS. Sunki, rupūžė.

ČIČINSKAS. Ąžuolinė.

ZAKRISTIJONAS. Gal kilsteltum už kampo, Jūsų Šviesybe? — vienas, atrodo, nevalioju: dar trūkį, ko gero, gausiu.

ČIČINSKAS. Kad, žinai, panie, aš visada bėdos su nugara turėjau. . . Na, velniai nematė, — pamėginsiu. Reikia pagaliau pasijudinti.

ČIČINSKAS nori nulipt nuo pakylėjimo, bet susverdi ir vos nenuvirsta.

ČIČINSKAS. Psiakrew! Vos sprando nenusisukau. Nukelk mane.

ZAKRISTIJONAS pastato ČIČINSKĄ ant grindų.

ZAKRISTIJONAS. Ale ir kūdas Jūsų Šviesybė — kaip Jėzusėlis, nuo kryžiaus nuimtas. Gal atnešt ką užkąst?

ČIČINSKAS. Nenoriu ir nereikia. Geriau man kojas palankstyk.

ZAKRISTIJONAS dvejoja.

ČIČINSKAS. Nebijok — nenuluš.

ZAKRISTIJONAS, skersom žiūrėdamas į ČIČINSKĄ, ima atsargiai lankstyti jo koją.

ČIČINSKAS. Drūčiau! — ką tu čia lyg atbula ranka. Taip. Kitą.

ZAKRISTIJONAS drąsiau palanksto kitą koją.

ČIČINSKAS. O dabar sprandą paminkyk. *(Užvertęs galvą, prisimerkęs)* A, kaip gerai. . . Dar kartą. Na, užteks.

ČIČINSKAS pasimankština — tūpteli keliskart ir pasilanksto nerangiai. Paskui įtraukia giliai į plaučius oro, užspringsta ir ima dusdamas kosėti. ZAKRISTIJONAS tvoja jam per nugarą.

ČIČINSKAS *(vos neparvirtęs).* Ačiū. . . — nors tu kaip mužikas su basliu — plaučius atkrėsi. . .

ZAKRISTIJONAS švelniau pastuksena.

ČIČINSKAS *(atsigavęs).* Atrodo, gyvensiu.

ZAKRISTIJONAS. Tai gal kimbam už spintos?

ČIČINSKAS *(be entuziazmo).* Na, kur mano neprapuola...

Abu paima už spintos kampų ir kilsteli. Tačiau ČIČINSKAS neišlaiko ir suklumpa.

ČIČINSKAS. Pasiuto! Jaučio jėga pasigirt niekad negalėjau, bet dabar jau visai nusigyvenau. Menka, panie, iš manęs nauda...

ZAKRISTIJONAS *(padėdamas ČIČINSKUI atsistoti).* Ne kaži kokia, Jūsų Šviesybe, ne kaži kokia. Bet pabandykim dar kartą — gal vis kaip nors...

Vėl abu sukimba už spintos ir vargais negalais ją pastato.

ZAKRISTIJONAS. Ačiū Dievui.

ČIČINSKAS *(susiėmęs už nugaros, sunkiai alsuodamas).* Pats pastatei — sau ir dėkok.

ZAKRISTIJONAS. Jūsų Šviesybė nupiepęs kaip viščiukas, o piktas lyg Erodas.

ČIČINSKAS. Kartais ir viščiukas, panie, ne pėsčias.

ZAKRISTIJONAS nustumia spintą į nišą.

ČIČINSKAS *(staiga, lyg atgijęs).* Tai kur tas mano svečias?

ZAKRISTIJONAS *(žvilgterėjęs įtariai į ČIČINSKĄ).* Šįvakar atbildėjo. Bet kai sėdo pas kleboną kelionės dulkių plaut... O tas jam stačiai į gerklę pila,

— regis, užuodžia bėdą, — bet nelabai sekas. Anas, mat, macnas vyras — tikriausiai, jau visą pulką podporučikų pastalėn yra nugėręs... Be rytmečio tikrai nepasirodys. O čia dar pana...

ČIČINSKAS. Kokia pana?

ZAKRISTIJONAS. Taigi to pulkininko. Žinai, iš tų linksmųjų — pačių linksmiausių. Sėdi išsižergus ir maukia ne prasčiau už pulkininką. Ir tik akis varto, o kartais ir vieną mirkteli — net pačiam klebonui.

ČIČINSKAS *(šyptelėjęs)*. O tavo klebonui, jei neklystu, šiaip ar taip viena akis nuolatos mirksi, — kad tik jiedu, panie, netyčia nesusimirksėtų...

ZAKRISTIJONAS. Neduok Dieve! Baisu net pažiūrėt! Sakyč, kaip Jūsų Šviesybės dvare anais laikais.

ČIČINSKAS *(piktai)*. Tu mano dvare nebuvai.

ZAKRISTIJONAS. Kur būsiu... Bet kažkada ten, sako, smalsus kriaučius buvęs. Užsigeidė Jūsų Šviesybės palocius apžiūrėt. Ir nukeliavo. Nė gyvos dvasios nerado — tik dailiai visos lovos aptaisytos, o pataluos gausybės adatų prismaigstyta.

ČIČINSKAS. Kriaučius visur tik adatas ir temato.

ZAKRISTIJONAS. Grįžęs, girdi, nuogas nuogutėlis, pamėlęs lyg prieš smertį. O po trijų dienų prapuolęs kaip į vandenį.

ČIČINSKAS. Tur būt, iki šiai dienai mano dvare tupi ir andarokus raukia.

ZAKRISTIJONAS *(susimąstęs)*. Kas žino, kas žino...

ČIČINSKAS. Jei nežinai, tai ir tylėk!

ZAKRISTIJONAS. Aš galiu tylėt, bet žmonės vis tiek kalba...

ČIČINSKAS *(pašaipiai)*. Žmonės? Bobos, mužikai ir žioplių padermė! Ar matei kada, panie, kaip iš šiaudo vežimą priskaldo? *(ZAKRISTIJONAS žiūri nesusi-*

gaudydamas į ČIČINSKĄ) Žioptelėjau kartą „veto" — ir štai po šimtmečio, atlaidų ožio ieškodami, viso svieto šunys ėmė lot — iki šiai dienai tebeskalija. O gal regėjai, kaip avinas levu pavirsta? *(ZAKRISTIJONAS lyg ir bando įsiterpti, bet ČIČINSKAS numoja nekantriai ranka)* Nei aš pirmas „veto" surikau, nei paskutinis — tokių rėksnių daug būta. Bet man, — psiakrew! — visa šlovė teko! Ant mano tvoros visus šunis karia! Ir aš, kurs lovoj amžiams spakainai akis užmerkiau, šėtonui, sako, dūšią pardaviau ir, neva nutrenktas perkūno, su dvaru peklon prasmegęs, nieko geresnio nerandu kaip tik mergas ir pusbernius vidurnakčiais vaikyti... Tfu!

ZAKRISTIJONAS *(sumišęs)*. Apie kokius čia rėksnius Jūsų Šviesybė šneka?

ČIČINSKAS *(tarsi nustebęs)*. Nežinai? *(Šyptelėjęs)* Sakyk, ar man juoktis, ar verkt? *(Palūkėjęs, melancholiškai)* Kartais, atrodo, tikrai norėtųsi pavirst Antikristu ir visą svietą — visus bajorus ir mužikus, visus vyskupus ir gubernatorius — taip nusiaubti...

ZAKRISTIJONAS. Bijok Dievo, Jūsų Šviesybe!..

ČIČINSKAS *(su šypsena)*. Zakristijonus ramybėje paliksiu.

ZAKRISTIJONAS. Dideliai ačiū. Bet man vis tiek neramu. Kai Jūsų Šviesybė šitaip narsiai kalba ir tokius baisius dalykus šneka...

ČIČINSKAS. Ilgai tylėjus, liežuvį nieżti.

ZAKRISTIJONAS. Kur nenieżtės, bet patylėk, bent kai pulkininkas ateis.

ČIČINSKAS. Kodėl? Karaliui galėjau žodį tarti, o dabar kažkokiam snargliui su pentinais išsižiot negaliu?

ZAKRISTIJONAS. Dėl Dievo meilės! . . Nei man karaliai, nei man pentinai rūpi. Dedu Jūsų Šviesybei ant delno: ar negana, kad jau man nuo to čėso, kai pirmąsyk akysna prabilai, visa kairioji kartais timpčioja ir dreba? Vos nuomario negavau.

ČIČINSKAS. To aš nežinojau.

ZAKRISTIJONAS. Tai va. O kas bus, *jei pulkininkas*, — ko gero, dar dorai neišsipagiriojęs, — tau prasižiojus, iš strioko ims ir negyvai nuvirs?

ČIČINSKAS. Sakyčiau, visai be reikalo.

ZAKRISTIJONAS. Susimildamas, Jūsų Šviesybe. . .

ČIČINSKAS. Jei nešnekės apie mane nesąmonių, tylėsiu.

ZAKRISTIJONAS. Tylėk, ką jis bešnekėtų — nesąmones ar šventą tiesą. Tau gi vis tiek.

ČIČINSKAS. Štai, panie, jau ir pats niekus plepi. Sakai, vis tiek? Ar tu manai, kad man nei šilta, nei šalta, kai palaidi liežuviai be paliovos, lyg susitarę, šlovę plėšia?

ZAKRISTIJONAS. Kokią šlovę?

ČIČINSKAS *(beviltiškai)*. O varge mano. . . Tu, panie, garbės bajoro niekad neturėjai. . .

ZAKRISTIJONAS. Kur turėsiu. . .

ČIČINSKAS. . . .todėl ir nežinai, ką reiškia jos netekti.

ZAKRISTIJONAS. Ko neturi — prarasti negali.

ČIČINSKAS nustebęs pažvelgia į ZAKRISTIJONĄ.

ZAKRISTIJONAS. Taip geriausia.

ČIČINSKAS. Sakai, geriausia?

ZAKRISTIJONAS *(pats išsigandęs savo netikėtos „išminties")*. Tur būt. . .

ČIČINSKAS. Tiek tu, panie, išmanai.

ČIČINSKAS trukteli už rankogalių, atsistoja į spintą ir įsikimba už kardo.

ZAKRISTIJONAS *(susirūpinęs).* Kardo stveries?

ČIČINSKAS *(išvertęs krūtinę).* Bajoras — ne piemuo. *(Su šypsena)* Garbingam svečiui — garbinga pagarba.

ZAKRISTIJONAS. Kad tik judviem tos garbės abiem užtektų...

ČIČINSKAS. Jos niekad ne per daug.

ČIČINSKAS pasiraito ūsus ir sustingsta lyg statula.

ČIČINSKAS. Eik namo.

ZAKRISTIJONAS. Bėgu. Tik dar kartą meldžiu: spiauk, Jūsų Šviesybe, į visas garbes ir nesugalvok prašnekt.

ČIČINSKAS. Tylėsiu kaip grabas. *(Nusikvatojęs)* Labanakt.

ZAKRISTIJONAS atsidūsta, uždaro spintą ir pasiima žiburį.

ČIČINSKAS *(pravėręs koja spintos duris).* Užmiršai užrakint.

ZAKRISTIJONAS pliaukšteli susigėdęs kakton. Pagaliau užrakina spintą ir jau beišeinąs.

ČIČINSKAS *(balsas spintoje).* Palauk.

ZAKRISTIJONAS stabteli ir atsisuka.

ZAKRISTIJONAS. Ką?

ČIČINSKAS. Ar tas pulkininkas tikrai ateis?
ZAKRISTIJONAS. Taigi čia ir bėda — tam atvažiavo.
ČIČINSKAS. O klebonas?
ZAKRISTIJONAS. Vargiai.

Tyla.

ZAKRISTIJONAS. Atrodo, ir Jūsų Šviesybei parūpo. . .

ČIČINSKAS nieko neatsako.
Palūkuriavęs ZAKRISTIJONAS išeina ir užrakina duris.

ČIČINSKAS. Ko neturi — prarasti negali. . . Gal taip tikrai geriausia?

Nakties tyloj nuaidi ZAKRISTIJONO žingsniai.

DAINOS GIMIMAS

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Miestelis Valijoje, giliame slėnyje. Perėjus akmeninį tiltą per sraunią upę, matyti būrys didelių palapinių. Prie jų plėvesuoja festivalio vėliavos. Lauke būriuojasi žiūrovai ir dalyviai. Choro balsų derinys iš didžiosios palapinės, palaidas balsų ūžesys lauke. Vasarinės suknelės, atraitotos rankovės, spalvingi liaudies šokėjų apdarai. Vienoje šalutinių palapinių, ant lentinių suolų, prie medinių stalų sėdi frakuoti choristai iš Vilniaus. Jų amžius įvairus, nuo dvidešimties iki penkiasdešimties. Vieni kramsnoja, kiti niūniuoja po nosimis, treti mėgina juokauti, bet visus jungia bendra įtampa, artėjantis pasirodymas scenoje. Įtampa ypač ryški veide įdubusiomis akimis, giliomis raukšlėmis abipus nosies. Jis laikas nuo laiko įdėmiai peržvelgia kitus choristus. Įsižiūrėjus jo akysna iš labai arti, aiškėja, kad jo mintys kitur. Jo stambios ir pabalusios lūpos truputį praviros ir vos matomai juda, lyg jis kalbėtųsi su savimi. Niekas iš ten esančiųjų jo atidžiau neseka ir visa tai lieka nepastebėta. Didžiojoje salėje nutyla choro daina, pasigirsta plojimai. Jis įkiša pirštą per ankšton.apykaklėn ir nekantriai pažiūri į programą. . .

„CREDO" (JOHANN HANDL), LUEBECKER KAMMERCHOR, EUTIN, GERMANY

...vokiečiai dainuoja, o pavadinimas lotyniškas, kaip kokiuos atlaiduos, velniai žino, ką reiškia? mačiau juos palapinėn žygiuojant, balti frakai raudonais atlapais, nusiganę niemcai, veidai kaip pasturgaliai, gib špek, gib buter! dabar lotyniškai dainuoja, o tada maršyren, maršyren, maršyren, inderheimat, inderheimat, inderheimat! programoj čia rašo, kad fabriko choras, ni čiorta! darbininkai susimes, lotyniškai pagiedos, paims ir atvažiuos čia, dutki! padainavo jie inderheimat keturiasdešimt ketvirtais pasturgalius nešdami! o, Katryt, turėsiu tau ko papasakot sugrįžęs, susimesim drauge gyvent, bus laiko pasakotis (tik ne viską, aišku, ne viską), bet kiek tu vyrų atrasi, kur taip po svietą važinėtų ir tiek matytų? ot mes dabar Velse (kiti sako Valijoj, velnias žino, mano viršininkas sako Velse, tai tegu būna Velse), apgyvendino mus tokiam bažnytkaimy, o visas tas folkloro festivalis, nastajaščij balagan, gretimam miestely; čia slėny sustatytos palapinės didžiausios, dešimt tūkstančių gali sutilpt (negalėjo halės pastatyt kaip reikiant, kapitalizmas, ne taip kaip pas mus), du šimtai chorų, daugiau kaip Vingio aikštėj, ar gali įsivaizduot? o patsai miestelis gražus, nieko nepasakysi, kaip ant tų spalvotų kortelių; krautuvių dar nepaspėjau apžiūrėt, bet medžiagų yra, nebijok, tau nailono parvešiu, ir parikų, nepamiršau! ot miestely tie anglai, ne anglai — valai, prie darželių kapstosi, darželiai dailūs, o gatves šiukšlina, ir supaisyk tu juos! darželiai dailūs ir žmonės pavalgę, apsirengę, bepiga jiems, anglų imperija karo nedaug matė, kolonijas plėšė; o pro miestelį srauni upė teka, verda,

kunkuliuoja pro akmenis, aš sustoju ant akmeninio tilto ir, žiūriu, dievaži! žuvis pašoka iš srauto ir, žaltys! sublizga saulėj, pagalvojau tada, kad mes abu taip ant to tilto kada nors... ką aš čia darau? ne viską tau galėsiu pasakyt, bet kitaip neišeina, toksai pasaulis, ideologijų dvikova, supranti? vokiečių valdantys sluoksniai revanšistai, bet eiliniai darbininkai dori, mir i družba, taip! ko aš tau negalėsiu pasakyt tai koksai mano darbas, gal ir gerai, ba juoktumeis, aš su visais choristais, frakuotas, kaip tie ponai filmuose, lipu ant scenos ir žiūriu į dirigentą, laukdamas ženklo, ir išsižioju drauge su visais, tik nedainuoju, jie dainuoja, o aš tik žiopčioju į melodiją, kaip lydeka...

BENEDICTUS (HANS LEO HASSLER), KRASNOHORSKA WOMEN'S CHOIR, BRNO, CZECHOSLOVAKIA

...čekės ir tos lotyniškai tirlena, kaip kokiam davatkų festivaly; jei man reikėtų tau paaiškint, Katriut, kodėl aš ant scenos kaip lydeka žiopčioju, aš tau pasakyčiau, ar prisimeni Čekoslovakiją? paleido vadžias, neprižiūrėjo kaip reikiant, ir revizionistai ir nacionalistai ir žydeliai (raporte rašysiu sionistai) pradėjo savo daineles niūniuot, supranti? manai, kad galima išleisti porą tuzinų balsingų vyrų į užsienį, kaip į Žirmūnus, o jie padainuos ir sugrįš tokie patys?! balsus jie turi, bet dauguma, ideologiškai kalbant, žali, kitiem gal buržuaziniai nacionalistinės miglos dar neišgaravo; žiūri kaip nekalti, tyli, o velniai žino, ką jie galvoja? vakar tas tenoras raitytais plaukais, ir per ilgais, sukišęs nosis su čeke šnabždasi, net krūptelėjo mane pamatęs, aš į knygutę

įsirašiau, turės pasiaiškint, gal apie Kauno chuliganus pasakojo, ar tuos Pragos ir Kauno susideginusius pamišėlius lygino, supranti? tik paleisk juos be priežiūros, susigundys kokiais blizgučiais ar skudurais, galva apsisuks, dar pas kapitalistus sugalvos pabėgt, ir padainuok tada! o kas žino dar kokie antitarybiniai emigrantai prisistatys, pradės savo giesmelę? o kur dar anglai su savo žvalgyba, žinom jų fokusus, jų laikraštininkų čia tik knibžda, o kiek iš tų laikraštininkų tikri laikraštininkai? prie mūsų, prie visų socialistinių kolektyvų tik sukasi, mūsų įdainavimus per radiją transliuoja, Bi-bi-si televizija į videomagnetofono juostą įrašė, iš tos Bi-bi-si televizijos palapinės tik šypsenos, mojavimai, avinėliai nekaltieji susirinkę, lyg mes nežinotumėm, kad čia ta pati Bi-bi-si kur antitarybines laidas siunčia, by-bis jiem! o kaip su manim atsitiko? kitus apgyvendino po du-tris, pas angliakasius, pas mokytojus, pas barų savininkus, o mane pas policininką! ir nuduoda nekalčiausius, tas policininkas pypkę pampia, alaus siūlo, televizorių man nutaiso, o kaip jie žinojo, kas aš toks? tyčia jie mane pas policininką! o gal kas iš mūsiškių jiem pasakė? kas?! tik pakliūtų man į rankas! prie Stalino geriau buvo, taip nesiterliojo su tokiais, po minutės klykdavo! bet ir dabar jie žino, kas valia ir kas nevalia, aš pereinu visus akimis ir jų Adomo obuoliai sujuda, tuoj baimę įkvepiu! o prie Stalino tuoj klykdavo, tas klyksmas...

PSALM 23 (FRANZ SCHUBERT), UKRAINIAN SHEVCHENKO CHOIR, ENGLAND

...ukrainiečiai iš... Londono! kaip arabai iš Panevėžio, žinau, kas tą ukrainiečių chorą sudarė, arabus mum pučia, ne be reikalo psalmes gieda, matai, su kuo mum

čia reikia galinėtis, ne juokas! keista tiktai, kad lietuvių imigrantų dar neprisistatė, turiu instrukcijų, ką su jais daryt: kantriai, švelniai, duot tautinį kaklaryšį, knygelę, atvažiuokit į Lietuvą, pamatysit, kaip mes gyvenimą kuriam, jei paminės Staliną, sakyt „sunkūs laikai buvo tada" Stalinas nebegrįš; o prie Stalino su tokiais būtų lengviau susitvarkyt! provokacijos čia kiekvienam žingsny, atvažiavom, prie palapinių vėliavos, aš taip ir nepastebėjau, kad tarybinės nėra, ar aš galiu viską iš po kelionės, iš karto? o viršininkas ėmė ir pastebėjo, ir kaltė man — tavo darbas, sako, viską pastebėt! ir dar pridėjo, kad man čia nepasikartotų Italija! jis pats nuėjo pas rengėjus ir sako, kodėl neplėvesuoja Tarybų Sąjungos valstybinė vėliava?! rengėjai atsiprašė, sako, tuoj gausim, pradėkim festivalį, ir tas baritonas riestanosis pliurptelėjo, pradėkim ir be vėliavos, viršininkas šoko ant jo visu savo meškos svoriu: o ką mes atstovaujam?! Lietuvą atstovaujam, baritonas, kaip aklas, toliau sau duobę kasa; ne, viršininkas atšauna, mes turim dar didesnę, garbingesnę misiją — supažindint valus su Tarybų Sąjungos, T-A-R-Y-B-Ų S-Ą-J-U-N-G-O-S tautų liaudies menu, tarybine choro kultūra! ir tada baritono veidas ištyso, susiprato, gal per daug alaus buvo išgėręs; ir kol ant stiebo nepakilo tarybinė vėliava, festivalis neprasidėjo; uždainuos tasai baritonas sugrįžęs! matai, Katriut, kas čia dedasi, o visko tau ir pasakyt negalėsiu; ir tas viršininkas, ko jis su manim žaidžia? ar aš pelė jam? klausia, kaip tau scena atrodo? nu, tvarkoj, sakau, o jis man, ar nematai, kad be laiptų, mūsų chorams neįprastas sustojimas tik ant dviejų plokštumų?! nu, taip, sakau, o jis klausia — atsitiktinai? tur būt, sakau, o jis purto galvą ir murma, nebereikalo tu ten Italijoj... o ko jis mane Italija gąsdina? prieš dvi vasaras mes didelę

ekskursiją laivu atplukdėm į Neapolį, darbas buvo nesunkus, mes kiekvienas buvom atsakingas už penkis žmones, šešiasdešimt mūsų mėlynkepurių visoj ekskursijoj, nastajaščij bataljon, ir kai nuvažiavom į Romą automobiliu, toksai ruskelis užsižiopsojo ir toks inžinierius ėmė ir pradingo, koksai triukšmas pakilo, mus visus užaliarmavo, o ekskursija buvo gera, laive kasdien katlietai, mūsų laimei, ta italų policija tokia nususus, nepalyginsi su mūsiške, mane pasiuntė su Vladimiru geležinkelių stoties saugot, žiūrim, ogi tasai snarglys-bėglys prie bilietų langelio su dviem policininkais! mudu prišokom ir tempiam jį, aš keikiuos lietuviškai, Vladimiras rusiškai, baimę reikia iš karto įvaryt, tie italai mus visus nuvedė į gelžkelio postą, iš ten į centrinę būstinę, sienos nedažytos, tinkas byra, tai tau ir policija, o mes tą laiką pakeliui išnaudojom ir bėgliui tiek baimės įkvėpėm, sakėm, žmoną, vaikus į Mordoviją išgrūsim, kad jam išgaravo noras bėgt ir atsisakymą bėgt patvirtino ir pasirašė pareiškimą (durnius, norėjo bėgt, o itališkai nei mikt, ir angliškai tik gudbai), ir sugrįžo kaip avinėlis, šlapiu klynu, aš jam kumščiu į tuščią vietą, ambasados koridoriuj, kad atsimintų, gudbai, o jis suunkštė, kaip šuo, iš kišenės jam ištraukiau itališką žurnalą, ant viršelio merga nuogais papais kaip tešmenim, tai tau, brolel, ir kapitalistinė kultūra, gudbai, jisai suunkštė ir, ambasados koridoriuj, staiga, kitas riksmas, nežmoniškas, iš keturiasdešimtdevintųjų. . . o kaip tu, Katriut, dabar lovoj rangais, ar atsispirsi, kai grįšiu su nailonais ir parikais? . . iš keturiasdešimtdevintųjų, viršininkas gal nežino mano nuopelnų iš keturiasdešimtdevintųjų, tas riksmas, nežmoniškas iš keturiasdešimtdevintųjų. . . kokie kas ploja? . . ploja tiem falšyviem ukrainiečiam. . .

POLISH FOLK DANCES, STUDENT ENSEMBLE, UNIVERSITY OF LUBLIN

. . .paliokai trypia, skripka iš didžiosios palapinės, mergos kaspinais apsikarstę, vyrai paliokiškais čebatais, čeba-pačeba, jiems reikia stiprios rankos, per mažai juos prižiūri, pro šalį eidamas į juos debtelėjau, o jie, lyg nieko, nežino, kas aš. . . jei žinotų, tai sudrebėtų, proše pana! kas būtų pagalvojęs, kad aš, samdinio vaikas, žąsiukus lietuj gainiojęs, tarptautiniam festivaly žvilgtersiu ir du tuzinai vyrų sudrebės! yra teisybė pasauly, tik mano viršininkas, jo vardo aš tau nesakysiu (sako, Rusijoj gimęs ir augęs), man vis tą vėliavą prikiša ir apie Italiją marmaliuoja, kad man čia taip nepasikartotų, sako, kitaip bus baigta, nors aš toj Italijoj viską išgelbėjau, bet ginčytis su juo neverta, jis viršininkas, jam nereikia lipt ant scenos ir žiopčiot, užpykinsi jį, parašys blogą raportą, ir atšauks į namus, ir bus praščiaj, Italija, ir, praščiaj, Valija! sudiev nailonai ir parikai ir rankiniai laikrodėliai, tik bobeles vaikyt nuo šventoriaus Kazlų Rūdoj! ne vien pyragai man čia, Katriut, o kiek žmonių tą supranta? kai tik sužino, kad į užsienį, tuoj sąrašus grūda ko parvešt, lyg aš kokia skraidžiojanti prekybos bazė, o jei neparveši, nebekalbės! tas mano viršininkas skaitys mano raportą ir rašys mano charakteristiką, ir aš tau prisipažinsiu, Katriut, aš truputį prisibijau, ką jis supranta apie mane? vis šnairom į mane, gal mano, kad bet kas gali lipt ant scenos ir žiopčiot, o reikia žmogaus muzikalaus, kad neišsižiotų, kai kiti užsičiaupia, ar atvirkščiai, supranti? ar jie eiliniam saugumiečiui prižiūrėtojui leistų žaist krepšinį užsieny? ar eilinį sodintų į valtį irkluot drauge su „Žalgirio" irklininkais?! . . kai mes čia autobusu važiavom pro ežerą,

jau temo, ant kalno pilis, o ežere laivelis raudonom burėm, visur pilka, juoda, tiktai tos raudonos burės, saulės pagautos... tu mane suprastum, Katriut, jei aš tau galėčiau viską paaiškint, aš stoviu čia ant scenos ir burną atidarinėju, be garso, bet tiksliai kaip reikiant, kodėl? nes aš balsingas, aš galiu dainuot! brolyt, kaip užplėšdavau su liaudies gynėjais, ne vienas man sakė, eik mokytis dainuot, tikrai! prieš išvažiuojant į Velsą, per instruktažą, aš ir sakau vyresniajam, kad ir aš galiu dainuot, jeigu prireiktų, jis pažiūrėjo į mane kaip mazgotę prarijęs, lyg aš koks durnius būčiau, net užėjo noras *jam užplėšt iš visų plaučių ir parodyt, vos susilaikiau!* tau aš užplėšiu, Katriut, sugrįžęs! gal reikėjo į klausimų lapą užrašyt, kad aš galiu ir myliu dainuot? o aš neįrašiau; kad tas viršininkas neprikibtų... su liaudies gynėjais, kad užtraukdavau, net varnos iš pušų pakildavo, juodos varnos, kaip tada, kai tas klyksmas, ir jo akys išsprogo, kaip skenduolio kur man dar piemeniu ištraukė iš Mūšos, ir prakaitas jį apipylė, ir krito po varstotu, šlapias maišas...

MEN OF HARLECH (FOLK SONG),
COR MEIBION, WALES

...valai dainuoja, sako, jie nuo lopšio iki grabo plyšauja, vakarais nuo kaimo į kaimą, nuo slėnio į slėnį, pro tuos kalnus, Katriut, autobusu važiavom, diena aušta, dulkia lietus, o pašlaitėse avys, ką tik nuskustos, *pašiurpusios, mėlynais ženklais ant pašiurpusios skūros*, dienos mano piemenystės, pamėlynavusios kojos, nors į mėšlą kišk, ar kada jautei tokį šaltį, tokį alkį? paskui angliakasių miestelis prie kalvos prilipęs, siauri šaligatviai, namai anglim apnešti, tuščia gatvė brukavota, var-

gas-vargelis, pradėjo lyt smarkiau, mūsų autobusas stabtelėjo, priešais eilutė prie laidotuvių, juodi lietsargiai, vargas, britų imperializmas ir kapitalizmas (nepamiršt raporte paminėt), o už miestelio pilis ant kalvos, į Trakų panaši; kalvos, kalnai, pilys, pilys, karai, karai, karai, tokia, sako, Velso istorija; Kryme tai buvo, tą vasarą, kai gavau kelialapį, guliu ant pliažo, apelsiną čiulpiu (dar vaiku būdamas miestely mačiau mokytoją su mokytoja, jis apelsino skiautelę sau, skiautelę jai, o aš stoviu akis išplėtęs, koksai stebuklas buvo tasai apelsinas, o dabar Krymo pliažas, saulė, apelsinas rankoj), ir tada toksai meitelis šalimais, juodais plaukais apžėlęs, užveda kalbą, litovec, a? ir dviem pirštais parodė, kiek tų litovcų mažai, man kraujas mušė į galvą, gal per daug saulės, ir aš jam, dar apelsino neprarijęs, drebtelėjau, tie tavo litovcai į Maskvos vartus baladojosi! jis paraudo, o aš išbalau, supratau, koks durnas buvau, iš kalbos išėjo, kad jis papulkininkis, aš jam stengiaus medum tept: tautų brolybė, lygūs tarp lygių, rusų liaudies progresyvios tradicijos, o jis tebemurmėjo, pasitempė trusikus viršum bambos, ir nuėjo, būktai marožino, o man nuo to laiko jo paraudęs veidas neišeina iš minties, jei jis kam paskundė? išsitarė kam, ar neišsitarė? yra įrašas mano byloj, ar ne? pašauks kurią dieną ir paklaus, kaip ten su buržuaziniai nacionalistiniais pasisakymais Kryme? kodėl neįrašei ankieton, kad myli dainuot? a, bobų pasakos, seniai būtų pašaukę! mes ilgai autobusu važiavom, Katriut, ant sienų matėm užrašus „Free Wales", tai reiškia, laisvas Velsas, ar „Wales for the Welsh", Velsas valams, aš abu užsirašiau į savo blonknotėlį, bet paskui išplėšiau ir išmečiau, kam šauktis bėdos, ypač jei tas papulkininkis pasiskundė, bet atmintin vistiek įsirašiau, ant kitos sienos „English go home", anglai eikit namo!

autobusas sustojo tokiam kurortėly, trumpam užsukom į liaudies dirbinių krautuvę, kaip Vilniuj, mezginiai, lėlės juodais cilinderiais, aš tau piniginę rankom megztą nupirkau, žaliai - melsvą, ir tada kertėj pamačiau ratelį, visai kaip lietuvišką, su špūle ir kuodeliu, visai kaip mamytės, ir siūlas nusidriekęs ant žemės, kaip tą dieną, kai ji numirė ir paliko... per šermenis teta Ancė rėkė nesavo balsu, bobelės užgiedojo, kaip juodos varnos, aš užrikau, kad nutiltų, mane išvedė laukan, paskui gėrėm, aš uždainavau visa gerkle, kad neuždusčiau, kaip juoda krūtinėj, teta Ancė nenustojo klykusi, kaip prie varstoto, jo akys buvo mėlynos, veidas pažaliavo, putos pro dantis, krito kaip maišas, piūvenos juodos plaukuos, klykdamas, nežmoniškai...

TURKISH FOLK DANCE, STUDENT ENSEMBLE, UNIVERSITY OF ISTAMBUL

...turkai su būgnais bum-bum-bum, vienodai, be atvangos, bobos išpūstom kelnėm, veidus šyduose paslėpusios, tik didelės akys blizga, musulmoniškos akys, jų tėvai gal Korėjoj kariavo, imperialistų pusėj, mediniais plūgais dar žemę aria, o skersai rubežiaus, tarybinėj šaly, kombainai, traktoriai; turkai, sako, žopajobai, kaip armiaškos, gal todėl tom turkėm akys taip blizga, a, Katriut? tą ilganosį tenorą mūsų nugirdau bampsint apie armėnų radiją, užsirašiau knygutėn, turės pasiaiškint, bus jam armėnų radijas, kai reikės pasilikt namuos ateinantį sykį! bum-bum-bum ant turkiško jaučio skūros, kelnės - balionai, dantys blizga juoduos veiduos, trypčioja vietoj, ne mūsų liaudies šokiai! vakar naktį, Katriut, visas miestelis — vienas kermošius, gatvės ir aikš-

telė prisigrūdo turistų, vietinių, dainininkų, šokėjų, ir tas turkas atsivilko tą savo barabaną ir pradėjo barabanyt, vienodai, be perstojo, kaip dabar, o žmonės susiėmę rankom ėmė šokt ratelį, mir i družba, aš išsinėriau iš jo, per rimtas mano darbas šokinėt, supranti? aš pasukau dainos link, prie didžiojo viešbučio, kur apsistoję samije glavnije, susigrūdo minia, daugiausia jaunikliai, studentai ir gimnazistai, kliaukia iš bonkų, kaip Lietuvoj subatvakarį, ir traukia dainą po dainos, o balsai, Katriut, balsai! iš karto susiderina, turavoja, aš taip niekur ir nebėjau, pradėjau lūpas judint, kaip ant scenos, iš įpratimo, supranti? taip norėjau įsijungt visa gerkle, bet visos dainos vališkai, nei vienos angliškai, aš paklausiau tokio studenčioko šalia, „what means"? angliškai „ką reiškia"? ir užsirašiau vališką pavadinimą „Caown ni ein tir" ir angliškai „We shall keep our land"ir lietuviškai „Mes neduosim savo žemės", dar neišsiplėšiau iš knygutės; supratau, kad čia valų nacionalistai, norėjau paklaust studenčioko, kieno bus ta žemė, liaudies ar ponų? anglų ar valų? bet jis pradingo grūsty, o minia vis didėjo, aš niekur nejudėjau, nors man pareiga buvo, reikėjo vaikštinėt, savo avinėlius prižiūrėt, aš stovėjau, dar prisidėjo girtų bernų; už kalno čia lygumos, ūkiai ir javų laukai; tie bernai dar girtesni už studentus, nebeišdainuodami šlitinėja, vištos koja taukuotuos pirštuos, ar žuvis su bulvėm laikraštin įvyniota, mėsininkas gudrus, atdaras po vidunakčio, taukuotus pirštus šluostos į baltą žiurstą, taukuotus banknotus kišenėn, o tie bernai savo girtus balsus pridėjo, stumdydamiesi, o kur policija?! Tik ketveri aikštės pakrašty, rankas ant krūtinių sunėrę, su tais angliškais šalmais ir neginkluoti, ot tau ir tvarka čia, mes per minutę būtumėm sutvarkę! tie bernai plyšauja, kumščiais policininkam pagrūmoja,

o tie stovi kaip stulpai, ir, Katriut, aš puikiausiai žinojau, ką tie policininkai jautė, man teko Kaune tada prieš tuos rėkiančius vaikėzus, tvarkos ardytojus; bet palauk, palauk, ką aš sakau? tie policininkai imperialistų, čia valų liaudis demonstruoja už savo teises, per ideologinį instruktažą mano viršininkas man pasakojo, kad „valai ruošia festivalius, nes jie nori išlaikyt, atgaivint savo liaudies papročius, tradicijas, parodyt pasauliui, kad valai skirtingi nuo anglų", jo žodžiai, į knygutę užsirašiau; po apmokymo nugirdau vieną savo avelių lyginant valus su lietuviais, aš tuojau jį prie sienos, o ką turėjai omeny? jis, uodegą sukdamas, žmonės darbštūs, sako, dori, gražiai dainuoja, melagis! žinau, kas jam ant liežuvio buvo — tie šūkiai ant sienų! užsirašiau jo pavardę, turės pasiaiškint, paprakaituos! ir tada, Katriut, aikštėje policininkas atsisuka į mane, dievaži, mano šeimininkas, tas pat kur rankoves atsiraitęs man alų pylė, o ta minia vis augo, kaip Kaune, gerai žinau, ką tas policininkas jautė! daina po dainos, šūkiai, „freedom" — laisvė! ką jie žino apie laisvę be ideologinių pagrindų, „savo kalbą, tradiciją, papročius", o dainavo jie velniškai gražiai, žinai, koksai šūkis festivalio? „laimingas pasaulis, kai dainuoja, puikios jo dainos" gerai pasakyta, kaip iš mano lūpų, bet palauk, palauk, o imperialistai, buržuaziniai nacionalistai, ar negali gražiai dainuot?! „savo kalbą, tradiciją, papročius"; tie turkų būgnai, kad jie nutiltų pagaliaus! ir tada vienas tų bernų, iš praskeltos nosies kraujas, policininkų pusėn, kraujas iš bandito gerklės, kai jam pautus varstotu suspaudėm, kad pasakytų kur kiti slepias, klykdamas krito ant žemės, plaukuose piūvenos, putos iš burnos, „laimingas pasaulis, kai dainuoja", varnos pakilo nuo medžio, ant jo kaklo randas vingiavosi, kraujas piūvenose. . .

AVE VERUM CORPUS (L.G. DA VIADANA), ŠAUKLYS CHOIR, VILNIUS, LITHUANIA, USSR

. . .jėzusmarija, mūsų eilė, vyrai jau keliasi, ko jie žiūri į mane, kaip į kokį vaidineklį, kas mano veide? aš jiem pažiūrėsiu! į didžiąją palapinę, choristai frakuoti, žali kalnai aplinkui, per daug žmonių tarp palapinių, kiekvienas gali būt priešas, reikia sekt, sekt be perstojo, nei valandėlės miego atvažiavus, laikraščiai po kojom, imperialistų laikraščiai, ar kas tą mamytės ratelį dar pasuka? dulkėm apneštas, dulkėm, pelėsiais ir kerpėm apaugus aukštai. . .pilis ant kalno, kaip Lietuvoj. . . Lietuvoj. . . mes jau palapinėj, kiek akių! aplink sceną gėlės, lipam į sceną, plojimai, rikiuojamės scenoj, veidai, akys, pirmoj eilėj frakai ir balinės suknios, anglų buržuazija, valų buržuazija, antroj eilėj moterėlė su mezginiu, jezusmarija! net širdis sustojo, visai kaip mamytė! publika nutyla, dirigentas pakelia rankas; mama, mama! vaikystės dienos, man Levoniukas sakė, ištepk veidą karvelio šūdu, pasėdėk prieš saulę ir strazdanos pranyks, melavo, rupūžė! paskui juokės, melavo ir melavo ir melavo! jėzusmarija, jie jau dainuoja, ar viršininkas nepastebėjo?! aš žiojaus, vėl lotyniški žodžiai, aveverumkorpus, lotyniški žodžiai, prakliatyje, ką ar mes tamsybininkų tarnai, prie mišių patarnaujam?! studentai prie viešbučio dainuoja, kad širdį veria, „laisvės Valijai"! vaikėzai pakrinka Laisvės Alėja, aš pastveriu vieną su plakatu „laisvės!" jo marškiniai plyšta, dievulėliau, karvelio šūdas! melas, melas, melas! kaip gražiai dainavo, pilnatis virš gojaus, šuo kaukė tokioj tolybėj, bernai iš kaimo į kaimą dainavo, ir aš įkišau ranką po jos bliuze, šilta, šilta, ai! žuvis, ž u v i s pašoka iš srauto ir sužvilga! Katryt, Katryt! aš nebegaliu, jėzusmarija, turkų būgnai,

upė verdanti per akmenis, mano rankos suspaudžia varstotą, ai!!!.. GARRRDUS ALUTIS PADARRRYTAS!!..

Dramatiškas epizodas vakarykščiame festivalio koncerte. Įpusėjus lietuvių choro privalomajai dainai, vienas choristas ją staiga pertraukė savo paties daina. Jo kolegos mėgino jį ištempti iš scenos, bet jis nepasidavė ir stipriu tenoro balsu, lietuvių kalba, tęsė savo dainą. Jį pagaliau pašalinus iš scenos, choras vėl sudainavo privalomąją dainą iš pradžios. Vėliau lietuvių grupės vadovas padarė viešą pareiškimą spaudai, paaiškindamas, kad jo choristas staigiai susirgęs maisto užnuodijimu ir dabar esąs grupės gydytojo priežiūroje. Tai maža auka, pareiškė vadovas, veikloje už tautų draugystę, už taiką, už tautas vienijančią dainą.

Autoriaus pastaba: Šios novelės veikėjai ir įvykiai išgalvoti. Tikroviška joje aplinka, choristų priežiūra aplamai, ir dainų bei giesmių pavadinimai.)

EX LIBRIS R.LEKEVIČIUS

STRUKTŪRA, ANTISTRUKTŪRA IR EMBLEMŲ MOTINOS

VYTAUTAS KAVOLIS

I

Savo pradžią aš esu pasiskolinęs iš Victor Turner pateiktosios ritualinio proceso sampratos.[1] Ritualui, pagal šią teoriją, esą tai būdinga, kad jame antistruktūra, t.y. netvarka įsijungia į struktūrą, t.y. vienokią ar kitokią tvarkos sistemą.

Pavyzdžiu jis mini paauglių įvedimo į suaugusio žmogaus stovį ceremoniją, kaip ji vykdoma daugumoje vadinamų primityviųjų genčių. Šiame rituale galima atpažinti tris fazes: atsiskyrimą nuo ankstyvesnės, vaikiškosios būties struktūros, liminalinę („ant ribos") fazę, ir įsijungimą į naująją, pilnateisio bendruomenės nario gyvenimo struktūrą. Pereinamoji fazė yra „antistruktūrinė", antitetiška normalioje kasdienybėje rutinizuotam elgesiui ir galvosenai. Šios fazės charakteristikos pažįstamos ir kariuomenių bei tikėjimų rekrutams: įprastųjų kategorijų išnykimas, absoliutus klusnumas, tyla, paprastumas, skausmo ir kentėjimo priėmimas. Šių savybių

[1] *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing Company, 1969).

sukaupimas į vieną pergyvenimą suteikia sąlygas siekiamam identiteto pasikeitimui. Įprastosios tvarkos suspendavimas eina kartu su intensyvesniu intymiosios bendruomenės pergyvenimu, su *communitas*.

Nuo tokių netvarkoje nukalamų išliekančių pasikeitimų galima atskirti laikino „statuso apvertimo" ceremonijas, kaip Viduramžių Anglijos katedrose, kada vienai dienai bažnyčios choro berniukas perimdavo vyskupo sostą, kaip *boy bishop*, ir atlikdavo savotišką vyskupo funkcijų versiją. Kontinentinėje Europoje, tur būt, ypač Prancūzijoje, tokia vienos dienos bažnytinė revoliucija buvo vadinama Kvailių Šventė; jos metu žemesnieji klero nariai užimdavo aukštesniųjų vietas ir vykdydavo ceremonijų, kurios palikdavo šventos visomis kitomis metų dienomis, parodijas.[2] Kvailių Šventės tradicija išnyko Viduramžių pabaigoje, bet ji vis atgimsta, skirtingais pavidalais, „antistruktūros" pergyvenimuose tų, kurie apie šią tradiciją nieko nežino. (Atvaidino šią ceremoniją, „kultūrinėje revoliucijoje", ir Mao-Ce-Tungas, kurio civilizacijoje jinai išvis neegzistavo.) Statuso apvertimo ritualuose netvarka ir intensyvesnis *communitas* pergyvenimas irgi turi esminę vietą.

Tvarka yra priešinga *communitas*; ir *communitas* atšaukia tvarką. Ritualinis procesas šias priešingybes, kurios abi žmogui reikalingos, sujungia. Jei ritualai nepakankami, tvarka pasidaro mechaniškai opresyvi, netvarka anarchiškai agresyvi — ir savo tarpe tada jos nesutaikomai kovoja ligi vienos ar kitos pusės sunaikinimo. Ši kova vyksta ne tik visuomenėje, bet ir individo viduje; psichiatriniuose simptomuose neretai atpažįstama kaip tik jos architektonika.

[2] Enid Welsford, *The Fool, His Social and Literary History* (London: Faber and Faber, Ltd., 1935).

II

Nebūtina čia Turnerio ritualinio proceso teoriją išsamiau kritikuoti. Nei ritualas, nei pabėgimas nuo ritualo į „realybę" man magikos neturi. Bet mane domina žmonių pergyvenimuose apčiuopiami įvairūs būdai suvokti tvarką ir netvarką ir jų tarpusavio santykius.

Nagrinėdamas įvairius *netvarkos* suvokimo būdus, kurie atpažįstami istorinėje žmonijos patirty, aš visų pirma randu skirtumą tarp tokių netvarkos apraiškų, kurių dėka į reguliuotą rutiną įsiveržia kas nors, turįs išliekančią vertę; ir tokių tvarkos išardymų, kurių pasėkoje nieko, kas turėtų išliekančią vertę, neatsiranda. Pirmąją iš šių netvarkos rūšių aš vadinu „stebuklingu įsiveržimu", antrąją — „beprasmingu chaosu".

Netvarkos, kaip stebuklingo įsiveržimo, samprata greičiausiai bus kilusi šamanizme ir apskritai animistinėse religijose. Jos pilni folkloras ir pranašai. Modernioje formoje ji svarbi romanticizmo paveiktiems galvotojams, jų tarpe ir Marksui, kuriam, kaip Robespierrui, revoliucija buvo „stebuklingas įsiveržimas" mano čia naudojama reikšme.[3] Netvarkos, kaip stebuklingo įsiveržimo, samprata randama Tristano legendoje; kai kuriose moralinio jautrumo teorijose; Max Weberio charizmatinio vadovavimo sąvokoje; įžvalgos pergyvenime, kaip jį aprašo fizikai ir matematikai; ir Arthur Rimbaud pareiškime: „Aš radau savo dvasios netvarką šventa".

Rimbaud netvarkos interpretacijos tiesiogiu kontrastu galėtų būti Kalvino frazė apie „beformį chaosą,

[3] Revoliucija Marksо teorijos logikoje nėra būtinai reikalinga. Revoliucijos mitas kilo iš jos emocinės būtinybės. Mitas, o ne teorija, tapo istorine jėga.

pilną dezoliacijos". Šią frazę Kalvinas taikė Renesanso pabaigos Katalikų Bažnyčiai, bet jinai tiksliai nusako netvarkos pergyvenimą, kuris nuo Kalvino laikų apskritai Vakaruose tapo dominuojančiu, kurį gamtos mokslininkai yra suvokę kaip entropijos tendenciją, ir kuris, tur būt, yra ir mūsų patirties dalis. Netvarkos, kaip stebuklingo įsiveržimo, pajutimas buvo stiprus Viduramžiais ir jį XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje vėl bandė atgaivinti romantiškasis sąjūdis, kurio pradininkas šiuo atžvilgiu laikytini Rousseau ir William Blake. Bet netvarkos, kaip bereikšmio chaoso, pajutimo jiems nepavyko nugalėti. *Romanticizmo koncepciją šis nepasisekimas*, gal labiau negu bet kas kita, ir sužlugdė.

Netvarkos, kaip bereikšmio chaoso, pergyvenimas žymia dalimi yra racionalizacijos pasėka. Kiekvienas racionalizacijos šuolis žmonijos istorijoje (kaip Kalvinas anksčiau cituotame posaky) bereikšmiu chaosu definuoja viską, kas nesutelpa to šuolio atneštoje racionalizuotoje sistemoje. Bet, iš tvarkos griežtai pašalinus netvarką, kas palieka racionalizuotoje sistemoje, nelauktai pats pasirodo esąs beprasmingo chaoso generatoriumi, — kaip, pavyzdžiui, amerikietiškame *urban renewal*. Šia prasme racionalizacijos pažanga yra kartu ir beprasmingo chaoso plėtimasis. Bet netiesa, kad analizė neišvengiamai gamina bereikšmį chaosą, ir kad stebuklingų įsiveržimų galima laukti vien iš „gyvenimo".

III

Su netvarka susitvarkyti yra palyginti lengva. Žymiai sunkiau man atrodo teisingai suprasti tvarką, atskirti skirtingas jos rūšis ir suvokti tų skirtingų rūšių logikas ir reikalavimus žmogui, kuris vienokios ar kitokios tvar-

kos erdvėje gyvena. Aš kol kas vis dar manau, kad įvairūs tvarkos pergyvenimai, kuriuos galima atpažinti žmogiškojoje patirtyje, sutelpa keturiuose pagrindiniuose tvarkos tipuose arba jų kombinacijose ir konfrontacijose. Tiems pagrindiniams tvarkos supratimams apibūdinti aš naudoju sakralinės gamtos (arba prigimties), sekuliarinės gamtos, fabriko, ir meno kūrinio metaforas.

Tvarka, kuri suvokiama prigimtine, egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus pastangų. Žmogus jos nesukuria, negali iš esmės pakeisti, bet yra jos apspręstas ir tepajėgia, geriausiu atveju, ją tik suprasti.

Tačiau prigimtinės tvarkos struktūra gali būti suvokta dviem skirtingais būdais — kaip sakralinė ir kaip sekuliarinė gamta. *Sakralinė gamta* susideda iš privalomybių, iš įstatymų, kuriuos įvairiems gamtos elementams buvo skirta vykdyti ir kuriuos jie turi moralinę prievolę pildyti. Tik sakralinės gamtos erdvėje galima, kaip tai Viduramžių Europoje būdavo, valstybės teisme teisti gaidį už kiaušinio padėjimą, — t.y. už nusižengimą prieš tvarkos specifikacijas, skirtas jo rūšiai. Jį teisiant, būdavo svarbu nustatyti, ar gaidys savo nusižengimą prieš gamtos įstatymą yra atlikęs su intencija prieš juos nusižengti ir tuo Dievo duotą tvarką paneigti, ar atsitiktinai ir netyčia. Panašiai būdavo teisiamos žiurkės ir net skėriai.[4] Joseph Needham tvirtina, kad be šitokios, visuotiniam moraliniam įstatymui palenktos gamtos sampratos nebūtų galėję išsivystyti modernieji gamtos mokslai, — kaip jie neišsivystė Kinijoje, kur tokios gamtos sampratos nebuvo.[5]

[4] Edward P. Evans, *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals* (London: W. Heinemann, 1906).

[5] *The Grand Titration: Science and Society in East and West* (Toronto: University of Toronto Press, 1969).

Moraliai privalomiems dėsniams, iš kurių susideda sakralinė gamta, empiriškai galima ir nepaklusti. Šioje struktūroje todėl automatiškai gaunasi dichotomija, radikalus plyšys tarp „paklustančiųjų" ir „nepaklustančiųjų", „tikro" ir „netikro" sąmoningumo, „sveiko" ir „nesveiko" ir t.t. Sakralinės gamtos struktūra ne tik reikalauja radikalaus priešingų kategorijų atskyrimo, bet ji taip pat šaukiasi ir hierarchinio principo: kur yra moraliai privalomas dėsnis, individus ar bendruomenes reikia stratifikuoti pagal tai, kiek tobulai jie tą dėsnį vykdo. Kur yra dichotomija ir hierarchija, ten visada galima ir inversija: ankstyvesniųjų dievų pavertimas velniais, biauraus paskelbimas gražiu, „pasaulio apvertimai", „visų vertybių perkainojimai", „išganančios nuodėmės", — Nietzsche, Dostojevskis, de Sade, Sabbatai Zevi, — apskritai visi karštomis raidėmis įrašytieji.

Sakralinei tvarkai būdinga, kad ir kitimo kryptis yra apspręsta, ar kitimas būtų suvoktas kaip evoliucija, ar smukimas iš auksinio amžiaus, ar kaip Indijos kosminiai konstrukcijos - destrukcijos ciklai, savo privalomybe panašūs į dangaus kūnų revoliucijas savo orbitose. Tiek marksistinė istorijos samprata, tiek Erik Eriksono asmenybės vystymosi fazių teorija yra suvoktos sakralinės gamtos reikalaujamais galvojimo būdais.

IV

Visi keturi čia išvardinti sakralinės tvarkos architektoniniai principai — dichotomija, hierarchija, inversija ir privaloma kitimo kryptis — yra svetimi *sekuliarinės gamtos* sampratai. Sekuliarinė gamta susideda ne iš privalomybių, bet iš veiklos dispozicijų, iš galimybių ir tikimybių, kad tam tikros rūšies veiksmas įvyks; ir iš

vieno elemento sąveikos su kitais elementais pasėkų. Šitokia, — ne privaloma, bet atsitiktinumą apribojanti, — apskritai kalbant, yra tvarkos samprata šiandieniniuose moksluose. (Bet moksluose, ypač gal astronomijoje, yra ir sakralinių elementų. Ir mokslininkai svarbiausių savo įžvalgų pasiekia ne sekuliarinės gamtos, bet meno kūrinio logikos pagalba.)

Sekuliarinės tvarkos modeliu galėtų būti debesų formavimosi ir išsiformavimo procesas. Sekuliarinės gamtos elementai suvokiami ne kaip „substancijos", savo išliekantį charakterį turinčios pačios savyje, bet kaip „santykių kompleksai" — nejžvelgiamai mažų dalelyčių ir visai nematomų jėgų kombinacijos, kurios egzistuoja tiktai sąveikoje su kitomis dalelyčių ir jėgų kombinacijomis, ir tiktai iš tos sąveikos įgauna savo laikiną turinį. Santykių kompleksas neturi tokių savybių kaip „laisva valia" ar „racionalus sprendimas". Jo negalima teisti (nors galima teisme liudyti, kad kaltinamasis „nežinojo, ką daro" ir dėl to nebaustinas), — bet jo negalima nei kaip vienkartinės, į kitus neiškeičiamos vertybės ilgėtis. Sekuliarinėje gamtoje nėra nei kas ilgėtųsi, nei ko būtų verta ilgėtis.

Sekuliarinėje gamtoje nei „statomi namai", nei „vedamos tautos", bet vyksta nuolatinis beveik neapčiuopiamų savybių, beveik „fikcijų" tekėjimas iš vieno „konteksto" į kitą „kontekstą", kurie savo išoriniais pavidalais atrodo skirtingi, bet visi egzistuoja toje pačioje vienodai reikšmingų (ar vienodai nereikšmingų) „atsitikimų", „susitikimų" ir „susidūrimų" plotmėje. Niekas sekuliarinėje gamtoje neturi už save atsakingo veikėjo charakterio, nei neatimamų teisių, o tik „veiklos dispozicijas", ir tai dar ne nuolatines, bet nuo konteksto priklausančias. Ir jei vieno akcijos dispozicijos skatina

kitą praryti, — sekuliarinės gamtos logikoje nematyti priežasties, kodėl reikėtų jam neleisti tai padaryti (arba pačiam susilaikyti kito neprarijus).

Sakralinė gamta susideda iš „kategorijų", „identitetų" ir „charakterių", ir jie visi yra esminės būtinybės, išliekančios reikšmių struktūros sakralinėje erdvėje, kurias visi — priešai ar draugai — toje erdvėje egzistuojantieji privalo pripažinti. Sakralinėje gamtoje viskas yra *atmintina*, sekuliarinėje gamtoje viskas *užmirštama*. Tačiau tai, kas atmintina sakralinės gamtos erdvėje, yra įstatymas, ir tai, kas užmirštama sekuliarinės gamtos erdvėje, yra patirtis. Sekuliarinės gamtos logika priverčia užmiršti vienintelį dalyką, kurio ji leidžia ieškoti — patirtį.[6] Bet sakralinė gamta iškraipo pačią patirtį, ją redukuodama į įstatymo pildymo arba nusižengimo prieš įstatymą kategorijas. Patirtis nukryžiuojama ant keturių pasaulio krypčių kelrodžio. (Kilusio, kaip galvojama, iš keturių vėjų patirties.)

V

Jei gamtos tvarka — ir tai, kas suvokiama kaip prigimtinė tvarka visuomenėje ir žmogaus viduje — egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus intencijų, tai fabriko ir meno kūrinio tvarka yra paties žmogaus sukurta. Mane čia, aišku, domina ne fabrikai ir meno kūriniai kaip empiriniai objektai, bet fabriko ir meno kūrinio logika,

[6] Tiktai „patirtis", prisirinkta savin, skiria sąmoningą santykių kompleksą nuo slegiančio pasijutimo „nieku". Bet kadangi sekuliarinėje gamtoje nėra būdo atskirti „reikšmingesnių" nuo „mažiau reikšmingų" patirčių, tai santykių kompleksas jokioje patirtyje nepajunta „savęs" ir todėl nieko nesaugoja.

konstruojant tvarkos sampratas. Kas atsitinka, kai tvarka suvokiama, lyg ji turėtų fabriko struktūrą? Kas atsitinka, kai tvarka suvokiama, lyg ji turėtų meno kūrinio struktūrą?

Fabriko logikos erdvėje galima pasirinkti, kokias struktūras pastatyti tam, kad pakeitus žaliavas į pageidaujamą produktą, pagal iš anksto paties žmogaus nusistatytas specifikacijas. Fabriko logikai viskas — įskaitant visuomenę ir žmogaus charakterį — yra tik žaliavos tokioms transformacijoms. Žaliavos neturi neatimamų teisių egzistuoti tokios, kokios jos yra, ar priešintis prieš jų pakeitimą kokiame nors mechaniniame ar istoriniame fabrike.

Bet teisės egzistuoti tokiu, kokiu esi, nepripažįsta nei sakralinė gamta, kurioje viskas, kas yra, yra tarnyboje to, kas turėtų būti. Sekuliarinėje gamtoje esama, kuo esama; bet sekuliarinėje gamtoje buvimo *faktas* nesuteikia *teisės* būti, kurią kiti turėtų pripažinti. Tik tai, kas pripažįstama „autentišku" meno kūriniu, turi teisę istorijoje egzistuoti tuo, kas jis yra, pakankamai užbaigtu, į nieką kitą netransformuojamu. Tokios teisės idėja yra vienas iš meno patirties įnašų į civilizacinio galvojimo logikų lobyną.

Fabriko specifikacijos nėra, kaip sakralinėje gamtoje, „amžinai privalomos". Fabriko erdvėje specifikacijos to, ką reikia pagaminti, yra „tam kartui"; niekas nedaroma „visam gyvenimui" ir atprantama galvoti, kad būtų galima bet ką „visam gyvenimui" daryti. Fabriko specifikacijas galima, jei žmogaus valia pasikeičia, kiekvienu momentu pakeisti, tuo ankstyvesniąsias visiškai panaikinant, — padarant jas „neoperatyviomis", kaip sakydavo prezidento Nixono spaudos sekretorius. Pajėgumas savo valia iš egzistencijos išbraukti tai, kas

tikrai buvo, — iš fotografijos išdraskyti Trockio veidą, — atrandamas tik fabriko logikos sferoje.

Nebūtinai reikia galvoti, kad fabriko logika atsirado tik su pramonine revoliucija, XVIII amžiaus viduryje, ir kad ji yra industrinės sistemos reikalavimų perkėlimas į kitas žmogaus elgesio sritis. Fabriko logikos šaltinių gal būtų galima ieškoti tose „megamašinose", kaip jas vadina Lewis Mumford, kurių pagalba Egipto faraonai statė piramides, kaip priemonę imperijos suvienijimui. Bet tiesiogines moderniosios fabriko logikos šaknis gal galima rasti viename Lynn White Jr. minimame VIII amžiaus iliustruotame manuskripte, kuriame krikščionys vaizduojami naudoją mašinas savo ginklams aštrinti, o pagonys mašinų neturi.[7] Nuo čia Vakarų Europoje prasidėjusi „mechanizmo sakralizacija", mašinos *suvokimas idėjinių vertybių realizavimo priemone*. Fabrikas nėra mechanikų išradimas, bet krikščioniškojo, ypač kalvinistinio, Dievo kerštas gamtos ir meno mylėtojams.[8] Senojo Testamento Dievas tiek ekologiškai pavojingas dar nebuvo.

Fabriko tvarka yra vienintelė iš čia nagrinėjamų tvarkos rūšių, kurią galima pilnai suprasti. Nei gamta, nei meno kūrinys nėra žmogiškojo supratimo pilnutinai išsemiami. Įpratimas į fabriko logiką nuveda prie išva-

[7] „Cultural Climates and Technological Advance in the Middle Ages," *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, No. 2 (1971), psl. 171 - 201.

[8] „Mašina" ankstyvojoje savo istorijoje ir *machina mundi* sąvokoje buvo dažnai naudojama iliustracijai arba išaiškinimui, kaip kosmosas arba kuri nors jo dalis veikia, bet ne kaip priemonė jam pakeisti. Ankstyvieji technologai tik interpretavo pasaulį, ideologai pirmieji sugalvojo jį pakeisti.

dos, kad ko žmogus negali tiksliai suprasti, tai tas ir neegzistuoja.

Janik ir Toulmin *Wittgenstein's Vienna* knygoje primena atsitikimą, kai Wittgensteinas pirmą sykį pasirodė savo gerbėjų, loginių pozityvistų ir kalbos analistų tarpe. Wittgensteinas juos nustebino, užuot kalbėjęs apie filosofiją, paskaitydamas jiems Rabindranath Tagores poezijos. Nesusipratimo priežastis buvo ta, kad kai Wittgensteinas parašė, jog „apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti", jo sekėjai suprato jį teigiant, kad tai, apie ką reikia tylėti, visai neegzistuoja, o pačiam Wittgensteinui tai, apie ką reikia tylėti, buvo kaip tik vienintelis dalykas, kuris reikšmingai egzistuoja. Wittgensteinas, kuris buvo fabrikanto sūnus, išmokslintas mechaniniu inžinieriumi, geriau už profesinius filosofus suprato fabriko logikos ribotumą.

Fabriko logika turi begalinį pajėgumą gaminti specifikuotus pakeitimus, — kurie dažnai būna reikalingi, — bet ji tai daro sunaikindama platesniuosius kontekstus, kuriuose šie pageidauti pakitimai vyksta. Fabriko logika ignoruoja veiksmo ryšius su jo aplinka. Tuo fabriko logika panaši narkotikų piktnaudojimui, bet priešinga gamtos logikai, kuri veiksmą mato sudėtine didesnės, viską apimančios sistemos dalimi, ar ta sistema būtų suvokta kaip sakralinė hierarchija, ar kaip sekuliarinė lygsvara. Priešinga ji ir meno logikai, kuri sujungia tai, ką sąmoningumas tiksliai apčiuopia, su tuo, apie ką jis apskritai nieko nežino.

Fabriko logikoje prileidžiama, kad žaliavų (t.y. visko, ką jis gali paliesti) ištekliai yra neišsemiami ir kad nėra *reikalingų ribų* jų eksploatacijai. Išsemsi gamtos žaliavas, išeikvosi dėmesio ar emocijos išteklius savyje

ar kituose — atsiras nauji. Nėra nieko, ką reikėtų saugoti, kaip retą ir išsemiamą turtą ir, jo išteklius panaudojus, juos atgaivinti.

Begalinio išorinės ir vidinės aplinkos vaisingumo prielaida, kuria remiasi fabriko logika, sekuliarinėje gamtoje nepažįstama. Būtų galima teigti, kad fabrikas veikia, lyg jis operuotų sakralinėje gamtoje, kurioje „nematoma ranka" yra garantavusi, kad, ką fabrikas besunaikintų, gamindamas savo produktą, „nematomoji ranka" vėl parūpins. Atsisakius šios grynai religinės prielaidos, fabriko tvarka tampa nuolatiniu „beprasmingo chaoso" generatoriumi. Be Dievo, kurio eksternalizacija jis yra, fabrikas tampa nepateisinamu.

VI

Fabriko tvarka susideda iš sąmoningų intencijų ir racionaliai atrinktų priemonių toms intencijoms įgyvendinti. Tokioje tvarkoje bet kokia netvarka suvokiama tik kaip *inefficiency*, kurią reikia kuo greičiausiai pašalinti. Fabriko tvarka nepajėgia savin *inkorporuoti* netvarkos, ir todėl jos paskutinieji signalai ateina iš netvarkos žiočių.

Priešingybė fabrikui čia yra *meno kūrinys*, kuris įvairias netvarkos rūšis — inspiraciją, atsitiktinumą — įtraukia esminiais elementais į savo struktūrą. Kaip tik iš šio tvarkos ir netvarkos susijungimo meno kūrinio struktūroje kyla meno galia peržengti tą specifinę situaciją, kurioje meno kūrinys buvo sukurtas, tuolaikinę jo paskirtį, autoriaus tikslus ir t.t. Meno kūrinys įgyja neatimamą teisę egzistuoti istorijoje tik tada, jei jo reikšmingumas išeina už situacijos, kurioje jis buvo sukur-

tas, ribų, ir jei žmonės, gyveną visai skirtingose situacijose, pripažįsta jį pagarbos vertu.

Bet kaip tik todėl, kad meno kūrinys jungia tvarką ir netvarką, sąmoningas intencijas ir nesąmoningas intuicijas, meno tvarka negali būti pilnutinai suprasta, jo reikšmės ir funkcijos negali būti supratimo išsemtos. Tvarka, kuri savyje talpina ir netvarką, reikalauja, kad žmogus atpažintų savo ribotą pajėgumą suprasti savo paties kuriamą tvarką.

Meno kūrinio autorius su savo paties kuriama tvarka negali taip elgtis, kaip jis nori — kaip gali elgtis fabrikas su savo gaminamais produktais arba sakralinės tvarkos kūrėjas su savo paskelbtaisiais įstatymais, kurie jo paties nesaisto. Meno kūrinio autorius turi priimti tą discipliną, kurios iš jo reikalauja besiformuojąs jo paties kūrinys. Jei autorius savo kūriniui nepaklūsta, — kūrinys nenusiseka, tampa schematiška, išprievartauta medžiaga. Paradoksiška čia yra tai, kad, nors autorius kuria *savo* sprendimu, kūrinys, kuris be šio sprendimo visiškai neegzistuotų, nepasiduoda savo autoriui, bet ima reikalauti, kad autorius savo asmenybę palenktų savo *kūrinio* reikalavimams. Ir paradoksiška, kad iš pasidarytos *disciplinos* priėmimo kyla pajėgumas prabilti į kitų *spontaniškumą*, surasti jų egzistencijoje natūralų gelminį rezonansą.

Tvarka, kuri atsiranda tiktai jos išdirbimo procese, tačiau stato griežtus, nors neaiškiai suprantamus reikalavimus jos autoriui ar autoriams; tvarka, kuri leidžia anksčiau neegzistavusios disciplinos priėmimu perduoti ir pažadinti spontanišką jausmą, — yra, kur ji bebūtų surandama, meno kūrinio tvarka. Gal reiktų pabrėžti, kad meno kūrinio tvarka egzistuoja ne vien meno kūriniuose (bet, pavyzdžiui, ir mokslo kūryboje) ir kad meno

kūriniuose ji ne visada egzistuoja. Man čia įdomi moralinė logika, kurią galima išskaityti tvarkos, kaip meno kūrinio, kūrybos procese. Sykį išskaityta, tokia logika gali būti pritaikyta kitoms (nors gal ir ne visoms) žmogiškojo gyvenimo sferoms.

Sakralinė tvarka yra visuotinai privaloma, nekintanti ir visą žmogaus egzistencijos erdvę apimanti. Meno kūrinio tvarka savo reikalavimus stato *tik* tiems, kurie savanoriškai bendradarbiauja tą kūrinį gamindami arba jį kontempliuodami. Tie, kurie nebendradarbiauja, meno kūrinio tvarką kurdami arba ją pergyvendami, tą tvarką pajunta jiems svetima ir nieku nenusižengia, į ją neįsijungdami (kaip jie nusikalstų, nedalyvaudami sakralinėje tvarkoje).

Tačiau meno logika nėra *vienintelės galimos* tvarkos logika, ir ištikimybė, kurios ji reikalauja, nėra vienintelė galima ištikimybė. Jei ritualo logika yra nuolatinis tos pačios tvarkos pasikartojimas, tai meno logika leidžia viename kūrinyje kurti vieną tvarką, o kitame — kitą, abiem atvejais užmokant savo kuriamos tvarkos reikalaujamą kainą (t.y. priimant jos reikalaujamą discipliną ir žinant, ko atsisakoma, kad kūrinys galėtų egzistuoti). Individo biografija ar civilizacijos istorija nėra vienos tvarkos šventykla, bet įvairių šventyklų muziejus ir jų griuvimo tragedijų amfiteatras. Bet meninėje tvarkoje ir šventyklos planas, ir jos griuvimo tragedija yra atminty išlieką ir *verti išlikti* dalykai. Meninė tvarka užregistruoja visų reikšmių trapumą ir išsaugo kai kurių sutrupėjusių daiktų (kai kurių „laimėjimų", bet taip pat ir kai kurių „pralaimėjimų") reikšmingumą.

Meno kūrinio tvarka yra vienintelė tvarkos rūšis, kuri yra reikšminga, bet neprivaloma. Sekuliarinė gamta irgi neprivaloma (tik apribojanti), — tačiau ji savo

struktūroje neturi jokių reikšmių, vien progas ir statistines galimybes. Fabrikas yra bereikšmis ir, sykį jį įsteigus, privalomas (gal laikinai, — kol jo nepakeis kitas fabrikas, — bet užtat juo totaliau). Sakralinėje gamtoje viskas, be išimties, reikšminga, bet viskas — įskaitant ir pasipriešinimą privalomam dėsniui — privalomais dėsniais nustatyta. Meno kūrinio tvarkoje nėra nei šventosios prievolės, nei antiprievolės patrauklumo. Jų vietoje randame intuityvius derinimus, siekiančius pakankamo atbaigtumo, — kažką, kas reikšminga tik tiems, kurie patys dalyvauja tame derinimo ir pakankamo atbaigtumo ieškojime. Tame kalbėjime apie tai, apie ką galima kalbėti, kuriame pasakoma ir tai, apie ką reikia tylėti.

Tvarkos, suvoktos kaip meno kūrinys, pagrindinis ribotumas yra tas, kad toje tvarkoje neegzistuoja žmogiškas ryšys tarp tų, kurie nebendradarbiauja kurdami arba atliepdami kurios nors rūšies meno kūrinio tvarką. Kas palieka už šio kūrybingo projekto ribų, tame projekte dalyvaujantiems yra indiferentiška aplinka. Tiesa, meninės tvarkos hermetiškumas irgi nėra privalomas: kiekvienas, kas nori, ją gali savo iniciatyva „atrasti". Bet kas neatranda, palieka (savo paties apsisprendimu) meninei tvarkai indiferentiška aplinka.

Žmogiškajam solidarumui, kuris peržengtų vieno ar kito kooperatyvaus santykio ribas, reikalinga kokia nors sakralinės gamtos sąvoka, gal suprasta jos minimaliąja reikšme, kaip tai, ką *būtina ginti*. O tai, kas būtina ginti, nevisada būna tvarka; nors aš teigčiau, kad *yra* tvarkos rūšių, kurias būtina ginti.

Tai, kas apsisprendžia, kad yra, ką reikia ginti, — kas priima *nekintančią* atsakomybę imtis veiklos *kitimo*

aplinkoje, t.y. „asmuo" — irgi gali būti suvoktas tik sakralinės gamtos erdvėje.

VII

Tekstą paskutiniajai mano temos daliai yra pasiūliusi Audrey Richards knyga apie afrikiečių Bemba genties iniciacijos ritualą, skirtą užaugančių merginų įvedimui į subrendusių moterų statusą.[9] Tasai ritualas, vadinamas *chisungu*, yra ilga, net savo sumodernintoje versijoje dvidešimt tris dienas trunkanti ceremoninių veiksmų virtinė. Vienoje šios ceremonijos fazėje vyresnės moterys nulipdo molio figūras, kurios išreiškia įvairius Bemba gyvenimo aspektus, su kuriais subrendusi moteris turi būti susipažinusi. Tos figūros kruopščiai sustatomos į ansamblius, joms duodami vardai, kiekvienai figūrai paskiriama tam tikra daina, jų reikšmės išaiškinamos, — ir po kelių valandų jos visos sudaužomos. Vyresnės moterys, kurios visa tai daro, vadinamos „emblemų motinomis".

Aš nesu giliau susidomėjęs Bemba gentimi, moterų iniciacijos ritualais, molio lėlėmis, vadinamomis *mbusa*, ir emblemų motinomis, kurių tikrasis vardas yra *nachimbusa*. Mane yra patraukusi ši ceremonija kaip modernaus intelektualo egzistencijos simbolis. Mokslininkas gali būti įsivaizduotas kaip mūrininkas, kuris atneša savo plytą ir ją įmūryja į nuolat beaugantį mokslo pastatą, arba kaip architektas, kuris, pastatui beaugant, pakeičia jo statybos planą. Bet intelektualui geriau tinka primityvi „emblemų motinos" charakteristika. Ir jis

[9] *Chisungu: A Girls' Initiation Ceremony among the Bemba of Northern Rhodesia* (London: Faber and Faber, 1956).

turi nieko, kas svarbu žmogiškosios patirties universe, neužmiršti, ir jis atsineša savo simbolių kolekcijas, sugrupuoja juos į ansamblius, išaiškina jų reikšmingumą ir, išaiškinęs, vėl sugriauna, nes žmonės gyvena ne simboliais, o tuo, ką jie, prasisunkę pro simbolių žievę, pradeda (ir padeda) atrasti.

KODĖL PASAULIS NEŽINO ČIURLIONIO

ROMAS VIESULAS

Nė vienas iš mūsų neabejoja, kad Čiurlionis yra nepaprastas dailininkas. Taip pat neturime abejonių, kad tai buvo nepaprastas, genialus žmogus. Todėl visuomet mus stebino ir taip pat skaudino klausimas — kodėl Čiurlionis taip mažai žinomas arba praktiškai nežinomas svetur. Šio rašinio tema ir bus — kodėl pasaulis nežino Čiurlionio? Neanalizuosim kūrybos kaip tokios; tai atskiras uždavinys, kuris užimtų atskirą tam laiką ir vietą. Pačioje kūryboje mums nežinomų elementų nėra daug. Yra, tiesa, keli kontroversiniai klausimai, bet, apskritai, dėl kūrybos abejonių nėra. Jeigu aš kalbėčiau, kad ir superliatyvais, mes visi tikriausiai sutiktume, kas iš esmės būtų sakoma arba minima apie Čiurlionio kūrybą, bet jojo pozicijos neryškumas tarptautine prasme arba jojo neužtarnautas nepastebimumas meno pasaulyje svetur kelia kaip tik šitą klausimą — kodėl?

Kaipgi iš viso gali būti, kad asmuo ir kūrėjas, kuris parodė tokias kūrybines dimensijas dailėje ir muzikoje ir rodęs ir kitaip nepaprastos asmenybės bruožus — galėtų likti platesnio pasaulio nepastebėtas? Žinome, kad Čiurlionis, šalia muzikos ir dailės, domėjosi literatūra,

pats bandė kurti, skaitė Dostojevskį, Hoffmaną, Poe, Nietzsche, Tagore, Ruskin, Oscar Wilde, Kiplingą, Šventą Raštą, Kantą; domėjosi psichologija, astronomija, filosofija, fizika, chemija, paleontologija, geologija, kultūros istorija ir svarstė, kaip taikyti mūsų muzikinę struktūrą poezijai. Kaip gi iš viso įmanoma tokios asmenybės su tokiu ryškiu palikimu nepastebėti?

Ne visai tiesa. Tie, kurie turėjo sąlytį su Čiurlioniu jo gyvenimo metu, tučtuojau pastebėjo, kad turima reikalo su neeiliniu žmogumi. Čiurlionį ar jo darbus gerai pažinojo visa eilė nepaprastai svarių to laikotarpio asmenybių — Kandinskis, Skriabinas, Maksimas Gorkis, Berensonas, Pasternakas, Blokas, Lipschitzas, Romain Rollandas, Igor Stravinskis ir kiti. Ir grafas Oginskis, anksti pastebėjęs Čiurlionio talentą, nevien iš krikščioniškos meilės siuntė Čiurlionį į Varšuvą, o po to į Leipzigą studijoms. Gana tiksliai žinojo šios asmenybės potencialą. Deja, sąlyčio trumpumas, tur būt, bus viena iš priežasčių, kodėl kaip tik tas ne daugelio, bet rinktinių asmenų žinojimas nepaplito. Taip klausimas, kodėl Čiurlionio kūryba tebėra pavėsy — tebelieka. Nesakau „šešėlyje", bet pavėsyje, nes žinių apie Čiurlionį yra — vardynuose, žodynuose, enciklopedijose, bibliografijoj. Kas liečia jo meną, žinių yra, tik jos neproporcingai mažos pagal jojo užtarnautą poziciją. Pilnos saulės, visi žinom, jo kūryba nėra gavusi.

Ieškant giliau atsakymo, man siūlosi vienas reiškinys, pastebėtas kultūriniame ir bendrai kūrybiniame gyvenime. Visais laikais, visi kraštai, visi centrai turėjo tam tikrą talentų koncentraciją, sambūrį arba grupę, iš kurių faktinai tik pati talentų viršūnė dažniausiai buvo žinoma už to centro ribų. Šitas reiškinys, jeigu jį norėtumėm vaizdiniai išreikšti, turėtų, sakyčiau, piramidės

formą. Taigi šiuos samprotavimus aš ir vadinčiau piramidės teorija.

Jeigu prileistumėm tam tikrą bazę arba liniją kaip minimalinį kūrybos lygį, tai kiekviename sambūryje ar kiekviename meno centre visais laikais yra daug ir įvairiausio intensyvumo ir potencialo talentų — pradedant menkais, vos pakylančiais virš kūrybinio minimumo linijos, baigiant pačiais iškiliausiais, stipriausiais talentais, siekiančiais neabejotiną kūrybinį maksimą. Pažvelgus į tokį sambūrį, susidarytų lyg ir piramidė: kuo aukštesnė talentų kreivė, tuo stiprių talentų skaičius mažėja ir kuo arčiau minimumo bazės — skaičius didėja. (Pieš. 1) Nors toks teigimas yra reliatyvus, niekas neabejoja, kad menkų talentų yra daugiau nei genijų.

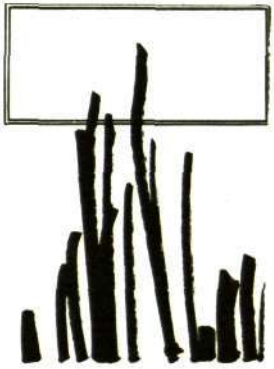

Pieš. 1

Įvairaus pajėgumo talentų grafiškas palyginimas, iš kurių tik nedaugelis yra universaliai pastebimi.

Pasaulio meno istorija teikiasi pastebėti tokios piramidės tik pačią viršūnę (Pieš. 1). Keliaujant po įvairius

kraštus ir vartant įvairius meno istorijos leidinius, šis reiškinys labai aiškiai pastebimas. Visuose kraštuose ar centruose yra eilė kitų, nedaug blogesnių už pačius pastebėtus iškiliausius talentus, apie kuriuos niekas svetur nežino, niekas apie juos nėra girdėjęs ir jokia knyga už to krašto ribų apie juos nemini ir nerašo. Tą galima būtų pasakyti praktiškai apie kiekvieną meno centrą, kuris vertas dėmesio. Imkim Florenciją, Veneciją, Vieną, Muencheną, Sieną, Romą, Lisaboną, Madridą, — ir galima toliau išvardinti daugiau ir daugiau jųjų. Visi centrai pilni „atradimų", svetimtaučiui nežinomų, o visai neblogų, respektuotinų talentų.

Įdomu būtų paanalizuoti, kaip pasaulio meno istorija pastebi ir vertina meno centrus, arba to laikotarpio dailininkus, gyvenusius kaip tik Čiurlionio gyvenimo laikotarpyje, tai yra, tarp 1875 m. ir 1911 m. Reikia pridurti, kad ne tik Čiurlioniui tai yra svarbus laikotarpis, bet šitas periodas lygiai svarbus ir pasaulio menui.

Jei paimsime XIX amžiaus antrąją pusę ir galą ir XX amžiaus pačią pradžią, tai tuo metu pasaulyje galima būtų suminėti kelis įtakingus Vakarų Europos meno centrus. Vienas iš jų — Paryžius. O Centrinėje Europoje būtų Muenchenas ir Viena. Kiti centrai gal mažiau svorio turėjo šiam laikotarpiui, bent kas liečia Čiurlionio kūrybą, tai tikrai. Ir palyginimui paimkime rytų Europą, kurios orbitai tuo metu ir Lietuvos kraštas priklausė — Lenkijos ir Rusijos centrus, kuriuose buvo aktyvus Čiurlionis.

Turime pastebėti, kad visais laikais didieji centrai patraukdavo talentus; jie kažkaip skatina jų energijas, koncentruoja, intensyvina jų kūrybą. Gal keista, bet taip yra. Negana to, kokiais tai ne visai žinomais varpais taip pat ir garsina kūrėjų vardus. Tas fenomenas dabar

daug ryškesnis, nes spauda ir komunikacijos priemonės ypatingai prie to prisideda. Bet tai buvo pastebima iki tam tikro laipsnio ir daug anksčiau, o praeitame šimtmetyje tai tikrai. Dėl tos aplinkybės tikriausiai, instinktyviai ar ne, didžiuliai pasaulio kūrėjai kaip Picasso, Lipschitzas, Leonardo da Vinci, Michelangelo — galima suminėti begalinę eilę žmonių — nesėdėjo savo gimtajame mieste ar kaimelyje, o būrėsi į centrus. Tą galima pasakyti ir ne vien tik apie kūrėjus. Pavyzdžiui, Kopernikas ne savo Torunėj ar kur nors, sakykime, Sibiro taigose subrendo, o brendo ir augo pačiuose geriausiuose to meto centruose savo srityje. Tikriausiai ir apie Lipschitzą, kuris yra pasaulio garsenybė skulptūroje, niekas nebūtų girdėjęs, jei jis būtų likęs Druskininkuose sėdėti, kur jis buvo gimęs. (Druskininkai yra taip pat ir Čiurlionio tėviškė).

Pažvelgus į kultūrinius centrus tuo metu, paimkime juose besispiečiančius arba tų centrų orbitoj esančius dailininkus. Galima jų priskaičiuoti begales, bet paimkim bent tuos, kurie turėjo kokį nors kūrybinį giminiškumą su Čiurlioniu, kad ir labai tolimą. Ir pažiūrėjus, kaip pasaulio meno istorija juos vertina, susidarys tam tikra vertybių piramidė nuo bazės iki vidutinio iki aukščiausio lygio.

Galima sakyti, kad vien jau išskyrus kelis vardus, toks mano grupavimas yra subjektyvus. Bet turime pripažinti, kad dėl visos eilės vardų meno istorija apskritai neturi abejonių, o dėl kai kurių — neturi jokių abejonių, kad jie absoliutiškai pirmaujantys savo laikotarpiu arba net už to laiko ribų, kaip kertiniai talentai pasaulio meno istorijoj.

Jei paimtumėm paskirų dailininkų gyvenimo kreives, nuo gimimo iki jų kūrybinio zenito ir jų mirties, —

su meno istorijos priskiriama dailininkams reikšme, — susidaro įdomus bangavimas. Tai būtų vidutinė gero ir aukščiausio kūrybinio lygio seismograma.

Pažvelkime į vieną iš centrų, Paryžių. (Pieš. 2) Paimkime palyginti mažai žinomą dailininką Gustav Moreau (1826 - 1898). Jojo kreivė būtų palyginti mažos reikšmės dideliam meno bangavimui. Buvo vidutiniškas dailininkas, bet turėjo didelę įtaką ir, kaip mokytojas, išauklėjo visą kartą naujų modernistų dailininkų. Paimkim daug didesnį vardą, kuris irgi nėra eiliniam žiūrovui labai jau žinomas, Puvis de Chavannes (1824 - 1898). Simbolistas, muralistas. Laikui bėgant šie du dailininkai patys turėjo palyginti mažai pasiliekančios reikšmės. Savo laikotarpiu jie buvo nepaprastai dideli žmonės, ypatingai Puvis de Chavannes. Jis buvo savo meno centro pagrindinė figūra ilgą laiką, mažiausiai penkiolika, dvidešimt metų. Paimkim Odilon Redon (1840 - 1916). Tai kitas prancūzas simbolistas, vienas iš ryškiausių savo epochoje, kuriam ir pats Čiurlionis buvo giminiškas ir kurio darbus Čiurlionis matė savo vakarų Europos kelionėse. Visas meno pasaulis žino jo vardą ir dėl jo simbolistinio palikimo ar jo vietos istorijoje negali būti jokių abejonių.

Paimkim visiem žinomą Gauguiną (1848 - 1903), dėl kurio vardo, įtakos ir svorio meno istorijoje niekas neabejotų. Daugiau reikšmės ar įtakos vargiai kas iki šiol galėjo turėti moderniam mene. Paimkim Van Goghą (1853 - 1890). Antras didelis vardas su gan nelaukta tragiška mirtim. Paimkim irgi de Toulouse - Lautrec (1864 - 1901), kuris neturėjo tokios reikšmės kaip patys didieji, vienok buvo labai ryškus asmuo šimtmečio gale. Kaip matom, čia susidaro tam tikrų vertybių įtakos ir svorio piramidė.

Suminėjus daugiau vardų, reiškinys bus iš esmės lygiai tas pat, tik daugiau sutirštintas. Tai tiek apie Paryžių.

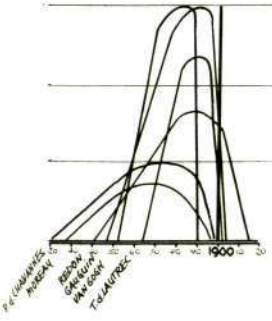

Pieš. 2

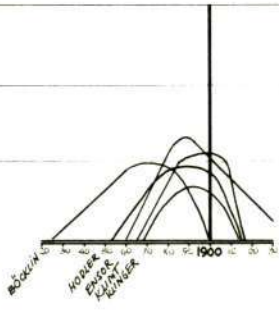

Pieš. 3

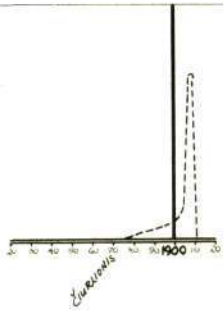

Pieš. 4

Vakarų Europos meno centrai XIX a. gale ir XX a. pradžioj — su palyginamąja skale — to meto svarbiųjų dailininkų gyvenimo ir kūrybinio svarbumo kreivėmis. Pieš. 2 — Paryžius, Pieš. 3. — Vidurinė Europa

Pieš. 4. — Rytų Europos skalė, su M. K. Čiurlionio hipotetine kreive, lyginant su Vakarų Europos meno centrais.

Pažiūrėkime, kas darosi tuo pat metu centrinėj Europoj, tai yra, šimtmečio gale ir šimtmečio pradžioj. (Pieš. 3). Vienas iš ryškiausių dailininkų ir savo laiku, kaip ir Puvis de Chavannes, turėjęs daug įtakos, buvo Arnold Böcklin (1827 - 1901). Šveicaras, simbolistas. Reikia sakyti, visas šimtmečio galas buvo ryškus kažkaip jo nuotaikomis; arba, gal būt, jis pats jautė savo laiko nuotaikas. Yra simbolizmo melancholijos dailininkas, kurio reikšmė šiuo metu pasauliniu mastu gana ribota. Panašiai galima pasakyti apie šveicarą Hodlerį (1853 - 1918). James Ensor (1860 - 1949), — belgas, savo dvasioj

fantastas, kaip ir Čiurlionis, bet nuotaikomis makabriškas, kuo Čiurlionis niekad nebuvo. Kiekvienu atveju, jo dvasia įdomi šimtmečio galui. Panašiai kaip Čiurlionis, jis kūrė labai trumpą laiką — tik penkis metus, bet jo kūriniai liko žymiu elementu visose meno istorijos sąvokose. Gyveno ilgai, mažai bekurdamas, bet jo trumpa kūryba padarė žymę. Ensorą visi žino. Galima pridėti pora kitų vardų, kaip Klimtą (1867 - 1918). Klimtas buvo didžiulis Vienoje savo metu ir kaip tik Vienos simbolistų grupės „Sezession" vadas, tikrai grupės įtakingiausias asmuo, kurio darbus Čiurlionis pažinojo. Galima minėti ir kitus, kaip Klingerį (1857 - 1920) ar Stuck. Bet jie yra mažiau žinomi ir mažiau įtakos turėję. Pridėjus daugiau centrinės Europos meno atstovų, bendra kreivių tendencija daug nepasikeis, tik sutankės.

Kaip matom, vidurinė Europa tuo pačiu laikotarpiu tokio lygio ir tokios reikšmės, kaip Paryžiaus grupė, nepasiekė. Ir daugelio minėtų dailininkų įtaka palyginti greit nustojo savo magneto ir svorio. Tuo tarpu Paryžiaus grupė ir dabar įtakoja šio šimtmečio, o tuo labiau jo pirmosios pusės galvoseną.

Dabar eikim į rytinę Europą arba į Lenkiją ir Rusiją, kurios orbitai tuometinė Lietuva priklausė. (Pieš. 4). Visa ta sritis tokių piramidžių kaip vak. Europos centrai neturėjo. Bent neturėjo tokių, kuriuos pasaulio meno istorija būtų pastebėjusi. Kas liečia dailę — praeitame šimtmetyje ir šimtmečių lūžyje Rusija neturėjo ką rodyti pasauliui. Kas liečia dailę, Lenkijos centrai buvo panašioje situacijoje.

To negalima sakyti apie kitas kūrybos sritis tuose kraštuose, kaip literatūrą ir muziką. Bet kas liečia menus, kas liečia įnašą į pasaulio vaizdinį meną — šiuo laiku ta sritis yra tuštuma, vakuumas.

Pastačius į panašią laiko paralelę rusų literatūrą, jei paklaustumėm, kas pasaulyje nežino Gogolio, Dostojevskio, Tolstojaus, Puškino, Čechovo, — koks gi čia būtų klausimas! Paimkim rusų muziką. Kas nežino Borodino, Musorgskio, Rimsky - Korsakovo, Čaikovskio? Viso pasaulio gimnazistai tuos vardus pažįsta.

O kas pasaulyje girdėjo apie Šiškiną (1832 - 1898), Vasilievą (1850 - 1875), Aivazovskį (1817 - 1900), Vereščiaginą (1842 - 1904), Repiną (1844 - 1930), Levitaną (1860 - 1900) ar Vrubelį (1856 - 1910)? Niekas jų nėra girdėjęs! Išskyrus to krašto, tos srities žmones, tie Rusijos dailės vardai toliau niekad neišėjo.

Kalbant apie Lenkiją, ar kam nors reikia aiškinti, kas buvo Chopinas. O kas žino, kas buvo Malczewski (1854 - 1929), Witkiewicz (1879 - 1909), Jakimowicz — šimtmečio galo lenkų simbolistai?

Štai į šitą rytinės Europos tuštumą pateko Čiurlionis.

Istoriškai žiūrint, galima klausti — kodėl gi čia kaip tik dailėje tokia duobė, kodėl šitame kampe, kur kitos kūrybinės sritys yra gyvos, dailėje yra pasaulinės meno istorijos tuštuma?

Reikia pasakyti, kad iki Petro Pirmojo apie pasaulietiškus menus Rusijoje niekas nekalbėjo. Rusų bizantinė dailė tapė ikonas. Nenuostabu, kad ir dabar istorijos lapuose XIV amžiaus ikonistas Andrei Rubliovas (1360 - 1430) yra žinomas, o daug vėlyvesnių šimtmečių dailininkus vargu kas yra girdėjęs. Petras Pirmasis importavo viską: architektūrą, meną, net ir skulptorius sau paminklams pasistatyti. Šita vargana pasaulietiško meno situacija dar pablogėjo Nikalojaus I laiku. Ir taip praktiškai iki šimtmečio galo nieko ryškaus dailėje neatsitiko. Dailininkų sambūris „Peredvižniki", pavyzdžiui, turėjo tik vietinės reikšmės.

Galima, žinoma, suminėti visą eilę ypač vėlyvesnių dailininkų, gimusių Rusijoje. Net ir Prancūzija turi savo vadinamą Ecole Russes - Rusų Mokyklą, kurioj yra eilė didelių vardų: Javlenski, Chagall, Larionov, DeLaunay, DeStael, Archipenko, Lipschitz, Zadkine, Kandinsky. Deja, jie visi egzistavo ir augo ir reiškėsi beveik išimtinai svetur. Čia Rusijoje jie nepasiliko. Ir jeigu Revoliucija būtų nesuėdus savo talentų, Rusijoje ir gretimose srityse tikriausiai būtų buvęs didelis šimtmečio pradžios pakilimas mene. Nes ženklų atgimimui buvo — labai stiprių, bet jie reiškėsi jau Čiurlioniui mirus.

Jei toks atgimimas būtų įvykęs, tikriausiai būtų susidaręs pasaulyje matomas dailės intensyvumo susispietimas — piramidė (vaizduokitės, jei visi Ecole Russes dailininkai būtų likę ten, kur gimę!).

Klausimas hipotetinis, bet nemažiau įdomus: tokiai piramidei susidarius, kokia gi vieta būtų skirta Čiurlioniui pasaulio meno istorine prasme?

Žinoma, niekas negali to atsakyti. Nei Romain Roland, nei Maksimas Gorkis[1], nei Isadora Duncan, nei kiti, kurie savo laiku žavėjosi Čiurlioniu. Nei Vasily Kandinsky, į kurio ruošiamą parodą Muenchene buvo kviečiamas Čiurlionis, bet jo paveikslų ten nesulaukė, nes Čiurlionis tuo metu jau buvo mirties šešėlyje. Nei kas nors iš mūsų gali į tai atsakyti šiandien su kokiu nors tikrumu.

Mano galvojimu, jo gyvenimo ir kūrybos kreivė nebūtų siekusi to laikotarpio piramidžių pačių viršū-

[1] Maksimas Gorkis dailininkui F. Bogorodskiui: „... taip, gerbiamasis, buitis, žanras ir kita — visa tai gerai. O kur gi svajonė? Kur svajonė, fantazija, klausiu aš? Dėl ko pas mus nėra Čiurlionių? *Juk tai muzikinė tapyba...*" F. Bogorodskis, „Pusė metų Sorente", *Oktiabr*, 1956, Nr. 6, psl. 157.

nių, patį maksimą, bet būtų istorijos vertinimo aukštutinėj jų daly. Savo dimensijom Čiurlionis nemažesnis, pavyzdžiui, už Odilon Redon, antrąją simbolizmo asmenybę, augusią Vakaruose, jei Čiurlionio kreivę pervesti į palyginamąją Vakarų centrų skalę. Čia Rytuose aplink ją tuo laiku, deja, nėra jokių kitų visuotinos reikšmės kreivių. Gi pati kreivė arba tik josios viršūnė — viena neskraido... Piramidės viršus, be apačios, yra retas fenomenas, kokiu buvo Čiurlionis. Ir čia yra jo šešėlis.

Negana to, Čiurlionis savo tapyba švystelėjo savo gyvenimo pačiame gale, prieš tai daug laiko skyręs muzikai. Tapybai jis turėjo tik keletą veiksmingų ir labai stiprių metų. Jo vaizdinę kūrybą galima susumuoti į penkis metus, iš kurių trys buvo pomokykliniai arba kūrybinio išsiaiškinimo metai ir tiktai du brandos, tikrai stipraus Čiurlionio metai.

Prie istorinių aplinkybių ir trumpo kūrybinio gyvenimo prisidėjo dar ir Čiurlionio sąlyčio laikinumas su bet kuria aplinka ar individais. Per tuos paskutinius svarbius dvejus kūrybos metus Čiurlionis retai kur išbuvo kiek ilgesnį laiką vienoj vietoj, kad paliktų daugumos atminčiai ilgesnę žymę. Pavyzdžiui, per tą laiką, kuris buvo jo pats kūrybingiausias, geriausias metas, kuriuo jis sukūrė visus svarbiausius savo kūrinius, dailininkas buvo Druskininkuose, Varšuvoj, Karpatų kalnuose, Dresdene, Pragoj, Vienoj, Nürnberge, Muenchene, Druskininkuose, Vilniuje, Petrapily, Palangoj, Vilniuj, Druskininkuose, Petrapily, Druskininkuose, Varšuvoj — praktiškai kas mėnesį ar kitą jis vėl buvo kitur.

Kad kas pastoviau pastebėtų dvejų metų žaibą ar kelių metų švytavimą tokiu judrumu ir jį įsimintytų paliekančiose jo formose — labai ir labai sunku tikėtis.

Kartais galvoju: jei Čiurlionis būtų išbuvęs bent du metus katrame nors iš minėtų centrų, jis būtų tikriausiai padaręs ten neginčijamą žymę. Bet neabejoju, kad jei Čiurlionis būtų gimęs Paryžiuje ar Vienoje, dėl jojo meninio įnašo nebūtų šiandien jokių abejonių.

Čiurlionis savo buvimu švystelėjo kaip žaibas. Kartais man toks fenomenas primena akinančią, skrajojančią lėkštę, kuri sužibėjo, apakino, dingo! Kas matė — matė tuo metu. Kurie nematė — nematė! . .

Ir mūsų tautos, mūsų visų misija — liudyti kiek galima, kur galima ir kol galima[2], apie fenomeną, kuris vadinosi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis.

[2] Kūrybai kritišku metu Čiurlionis negalėjo rasti geros kokybės medžiagų, ypatingai popieriaus. Daugumas jo darbų yra sukurti ant popieriaus, kuris su laiku sunyks ir dezintegruosis.

PRANCIŠKĖLIO DIENA IR NAKTIS: II

Detektyvinė novelė

JURGIS JANAVIČIUS

— Gesintuvus... Taip. Du vidutinius, dviejų ir pusės pėdų aukščio, ir vieną mažą — rankinį... Klausau? ...Ne. Ne savaitei — vienai dienai. Rytoj iš ryto mes juos grąžinam... Pasiimam patys. Taip... Depozitas grynais. Tvarkoj... 41 Maric Road, St. Johns Park. Už valandos atvažiuos Mr. Sabukas... Klausau?.. Sabukas: es - ei - bi - ju - kei - ei - es. Ačiū.

Pranciškėlis padėjo ragelį ir atsivertė storą, ant raudono popierio atspaustą „Business Directory".

— Radio. Puslapis vienas vienas du devyni, — pasakė jis pats sau, pavedžiojęs pirštu po turinį.

Paskui vėl skambino.

— Labą rytą. Jūs nuomojat „walkie talkies"?.. Sakykit, ar tie maži, kišeniniai aparatukai siekia iš namo į namą?.. Atstumas? Nuo ketvirčio iki pusės kilometro... Priklauso nuo sąlygų... Negarantuojat. O ką rekomenduotumėt?.. Puiku... Tris „Alfa" aparatus vienai dienai... Šiandien. Kiek?.. Svetimos kišenės jums, atrodo, nė kiek negaila... Suprantama. Ir biznieriui

Tęsinys iš *Metmenų* Nr. 28.

reikia gyenti... Imam. Kaip gi. Tris naujus... Gerai. Vienuoliktą valandą. Iki pasimatymo.

Bededant ragelį atgal į vietą, telefonas ėmė ūžti Pranciškėliui tiesiai po ranka.

— Alio. Išmiegojot?.. Tai nors tiek. O Dolekienė jau išvažiavo?.. Tuščiom rankom?.. Gerai. Žiūrėk! Tu dabar mauk į St. Johns Park. Adresas: 41 Maric Road. Paimk tris gesintuvus — du didesnius ir vieną mažą. Žmonės ten tavęs jau laukia. Sumokėk depozitą grynais. Gesintuvus, įdėjęs į mašiną, uždenk, kad iš lauko nesimatytų. Gyventojas tepasilieka vietoj. Pasakyk jam, kad laikytų akį užmetęs ant kiemo. Ypatingai priekinio... Jis gali, jei ūpas, išeiti į kiemą, piauti žolę ar šiaip ką dirbti... Dar vienas dalykas! Dabar, prieš išvažiuodamas, pirmiausia išvežk mašiną į gatvę. Žiūrėk tik, kad mašina būtų visai tuščia. „Glove box" dangtelį prie vairo palik atidarą, taip pat ir užpakalinį bagažą. Išvežęs mašiną į gatvę, įbėk vėl atgal į namą, lyg ką užmiršęs būtum. Ir tada, vėl grįždamas iš namo prie mašinos, eik, kaip Dolekienė, tuščiomis rankomis. Iš St. Johns Parko atvažiuok pas mane... Dienoraštis paslėptas?.. O.K. Iki.

Per pusę padalintam bloknoto puslapy Pranciškėlis įrašė kryželį, šį kartą „M" raide pažymėtoj pusėj. Sekančiam lape jis išbraukė žodžius „walkie talkie" ir „gesintuvai", o virš pastabos „Seržantas McAvery" smulkiom raidelėm pridėjo „Jurkelis - Butičius ir rūbai". Paskui keletą minučių jis pasiliko sėdėti prie stalo, pro langą žvelgdamas į platų, lig pat horizonto marguojantį miesto vaizdą. Durys į balkoną buvo praviros. Iš ten girdėjosi kikiliukų bruzdėjimas. Pranciškėlis buvo susimąstęs. Dešinės rankos pirštais jis sukiojo seną, nuo naudojimo žvilgantį metalinį pieštuką. Anksti rytą, Pran-

ciškėliui tik ką atsikėlus, jam skambino jo senas pažįstamas superintendentas Thomie. Klausė, ar Pranciškėlis labai užimtas, ir sakė, kad būtų gerai, jei jis dar šią savaitę rastų laiko atvažiuoti pas jį.

— Darbai ir reikalai šioje žemėje niekad nesibaigia, ar ne, Frank: — pasakė jis atsisveikindamas.

* * *

— Išeini? Bet, Vytai, man neramu dėl to Dolekio knygos. Ar ne geriau būtų paslėpti ją kur nors kitur? Kiekvieną kartą, kai padedu ką ant stalo, man atrodo, kad knyga kris ant grindų.

Dolekio dienoraštį Sabukas buvo užkišęs už prie virtuvės stalo apačios vinutėmis prikalto kartoninės batų dėžutės dangčio.

— Sugalvojai geresnę vietą?

— Taip. Hooverį.

— Dulkių siurblį! Gerai.

Sabukas palindo po virtuvės stalu ir ištraukė iš po kartono dienoraštį; Sabukienė tuo tarpu atidarė dulkių siurblį.

— Maišelis viduj pilnas dulkių. Einu iškratyti, — pasakė jinai.

— Nejudink jo. Palik kaip yra. Vietos užteks, o popieriams dulkės nepakenks.

Sabukas sulenkė dienoraštį išilgai per pusę, užkišo už neatkabinto dulkių maišelio, uždėjo atgal siurblio dangtį ir užspaudė knopkutes.

— Dabar man daug ramiau, — nusišypsojus Sabukienė pasakė vyrui.

Sabukas mirktelėjo jai atgal viena akim.

— Skubu, — kalbėjo jis, — reikia išvežti mašiną į gatvę ir pasitarti su gyventoju. Paskui važiuoju į St. Johns Park. Iš ten — tiesiai pas Pranciškėlį. Planai šiam popiečiui ir vakarui dar, atrodo, nėra aiškūs.

— Pietum grįši?

— Nežinau.

— Ilgai neužtruk. Nors žinau, kad neturėčiau nerimauti, bet šiandien aš nesijaučiu saugiai.

— Nesirūpink, Fele. Viskas bus tvarkoj.

Sabukas išvežė mašiną į gatvę, grįžo, kalbėjosi su gyventoju, nubėgo iki krautuvių, grįžo ir vėl kalbėjosi su gyventoju ir tada, mostelėjęs jo lakstymą pro langą ramiai sekančiai Sabukienei, išėjo į gatvę. Apžiūrėjęs savo „bombą", jis išvažiavo į St. Johns Park.

Po jo išvažiavimo raudonas pašto sunkvežimėlis sustojo netoli namo. Iš jo išlipo keturi vyrai, vilkį pašto ir telegrafo departamento kombinezonais su raudonais lopeliais virš viršutinės kišenės, ir ėmėsi darbo. Jie atkasė, patikrino ir vėl užkasė po žeme išvestų telefono linijų inspekcijos taškus. Vienas iš jų, su kibirėliu rankoje, pasibeldė pas Sabukus vandens paryčių arbatai. „Ačiū, ponia, mes turime savo valdišką primusą", atsakė jis Sabukienei, pasisiūliusiai užkaisti jiems vandens virtuvėje.

Kol vyrai iš pašto dirbo gatvėje, gyventojas sukosi apie namus. „Apsivilkęs kombinezonu su raudonu lopeliu ir aš patapčiau pašto darbininku", šlavinėdamas cementinį takelį ir priekinius laiptelius, burbuliavo jis sau po nosim.

* * *

„Pas Butičių, sykį įėjęs, greitai neišeisi", perspėjo Pranciškėlį Sabukas. Taip ir buvo. Pirmą pusvalandį iš

viso nei kalba rišosi, nei apskritai kas darėsi. Butičius, pusnuogis ir su šiaudine skrybele, stovėjo savo dideliam darže atsirėmęs į kastuvą ir vis tik „žiūrėk, žiūrėk" ar „kur buvęs, kur nebuvęs" ar „augti tai augtų, kad ir uknoliai, o pats, sakai, daržo neturi, tik porą paukštelių ir vazone ant balkono salotą vieną kitą. . ."

Bet kai pagaliau, tris kartus žvilgterėjęs į laikrodį, Pranciškėlis prasitarė, kad už poros minučių jam reikės bėgti, Butičius įsmeigė kastuvą pusiau sukaston lysvėn, nusibraukė delnus į kelnes ir, išsitraukęs iš kišenės tabokos pakelį, atsakė:

— Na, tai ko pats iš karto nesakei, kad tuoj pat lėksi. Susisukam, va, po cigarą ir einam į vidų. Atkimšim alaus bonkelą, ir gal tada kaip nors sužinosiu iš paties, ko pats iš manęs nori.

Prie alaus stiklo Pranciškėliui išdėsčius reikalą, Butičius giliai susimąstė.

— Tai išeina, kad policijai ir tau labai trūksta padėjėjų, — galų gale prakalbėjo jis.

— Ar policijai jų trūksta, to aš nežinau. Bet man, kaip sakiau, jūsų pagalba šiandien būtų labai po ranka.

— Tai pats, reiškias, sau, o policininkai vėl sau veikia?

— Taip, ponas Butičiau. Bet klausykite. . .

— Gerai, Pranciškėli. Matau, kad skubini ir nerimsti, bet sykį jau mes čia sėdim, tai gal, sakau, kertam galvą dar vienai rudukei?

— Ačiū labai, p. Butičiau. Turiu atsisakyti ir bėgti. Lygiai pirmą tačiau susitinkam pas Dolekienę!

— Jei sakiau, kad susitinkam, tai susitinkam, o kaip kitaip. Bet bėk dabar jau, bėk. Per tą savo skubėjimą patsai, tur būt, pamiršti palaistyti ir tą savo vienišą sa-

lotą ant balkono, — atsistojęs nuo stalo ir rankoj laikydamas dar ne visai tuščią stiklinę, juokėsi Butičius.

Mašinoj Pranciškėlis atsikvėpė. Paimti „Alfa" aparatus ir grįžti namo jis davė sau pusę valandos. Šalutinėse gatvėse, kuriose jis nesitikėjo būti sustabdytas eismo policijos, Pranciškėlis lėkė kaip auto lenktynėse. Tokiam Butičiui gerai buvo kalbėti. Laiko pas jį, kaip pas karalių žemės. Betrypinėdamas tarp savo pomidorų, jis dar, ko gero, pavėluos pas Dolekienę pakeisti tenai sėdintį Jurkelį, be kurio šį vakarą jie jokiu būdu negalėjo išsiversti. O į tarpą prieš akis dar buvo „Alfų" bandymas, pasitarimas su Sabuku, vizitas pas Dolekienę pasiimti Jurkelį, pratybos su gesintuvais, kontaktas su McAveriu ir tada paskutiniai, patys svarbiausi pasiruošimai vietoje. Ko ko, bet kirsti galvučių rudukėm tikrai nebuvo kada.

Arčiau namų Pranciškėlis kiek sulėtino greitį. Pasigailėjimo greituoliams eismo policija nerodė jokio. Sykį sučiupo, tai žinok: penkiasdešimt dolerių — ir jokių kalbų. Policininkui, atseit, nepasakysi, kad skubu, ponas, nes baisiai spaudžia reikalai. . .

Butų bloko pusrūsy, vaikščiodamas aplink savo „bombą", jau laukė Sabukas.

— Žiūrėk, — sustabdęs mašiną, kreipėsi į jį Pranciškėlis, — mums reikia išbandyti „Alfas". Vieną aš nusinešiu į butą ir iš ten už penkių minučių pakartotinai siųsiu tau signalą. Priimk su antru ir paskui su trečiu iššauk maniškį. Visi trys aparatai yra nustatyti ant šeštos bangos, baterijos naujos, antenos išsitraukia be jokių komplikacijų, įjungimo guzikas sukasi iš kairės į dešinę. Kaip tvarkytis su mikrofonu, tu žinai. Tvarkoj?

— Tvarkoj.

— Gerai. Dabar sėsk į mano mašiną, įsijunk antrą „Alfą", ištrauk anteną ir lauk signalo. Kai baigsim bandymą, palik aparatus čia apačioj, užrakink R17 ir ateik į butą. Va, mašinos raktas. . . Gesintuvus gavai?

— Gavau.

— Su jais dar bus darbo, o, gal būt, ir vargo, — eidamas prie durų į liftą, pasakė Pranciškėlis.

° ° °

Patikrinę aparatus, jie atsisėdo aukštai ant balkono pietų.

— Šį vakarą ar šią naktį, — kalbėjo Pranciškėlis, — agentai neabejotinai bandys. Jie žino, kur dienoraštis yra, ir jis traukia juos kaip magnetas.

— Bet kodėl būtinai šį vakarą?

— *Todėl, kad rytoj dienoraštis jau gali būti kitur.* Pas jus gi vyksta judėjimas, žmonės ateina, išeina; tu pats, tavo žmona ir jūsų gyventojas — jūs gi nesėdėsite dieną dienon namuose kaip invalidai. O kaip ilgai jie gali sėkmingai sekti, ką jūs ar jūsų svečiai išsineša, išeidami pro vartelius? Ir kaip jiems sužinoti, kur jūs einat? Sekti ir užsirašyti? Ir paskui observuoti tą vietą, kur jūs buvot, tuo pat sykiu toliau sekant ir jūsų namą? Ne, Sabuk, tai būtų jau nebepraktiškos galimybės. Bet kadangi vakar jiems nepavyko, šiandien, aišku, jie bandys kitaip.

— Kaip?

— Paprastai: su jėga.

— O iš kur jau toji jėga atsiras pas juos?

— Sakykim, šeši agentai įsilaužia pas tave ir, naudodami priemones, kurių nei tu nei gyventojas nesitikit, jus abu suriša, užklijuoja jums su izoliacija burnas ir

tada sistematiškai iškrato visą jūsų namą ir suranda dienoraštį. Ką tu tuomet jiems padarytumei? Kaip nors per stebuklus atsirišęs, griebtumei savo sportinį šautuvėlį?

Vietoj atsakymo Sabukas tik suraukė lūpas.

— Esu tikras, — tęsė toliau Pranciškėlis, — kad šiandien vakare agentų pasirodys daugiau, negu šeši. Sustabdyti juos mes galime tiktai dviem būdais...

— Tai tu mūsų nenurašai į nuostolius vien dėl to, kad agentų, gal būt, bus daugiau, — įsiterpė Sabukas.

— ... vienas iš jų būtų sukviesti pas tave dešimt ar dvylika stiprių vyriukų. Tam tačiau jau yra per vėlu. Antras būdas yra paprastesnis: mums reikia apgauti juos. Klausyk! — ir Pranciškėlis išdėstė Sabukui savo planą.

Jie kalbėjosi sėdėdami ant pintų bambukinių kėdžių, valgydami „steak sandwiches", užsigerdami limonadu. Maloni vėsuma šiureno šalia butų bloko augančių palmių viršūnėmis. Diena tačiau buvo tvanki ir karšta.

— Jurkelis, sakai, padės mums. Bet jis gi sėdi pas Dolekienę.

— Mainysim senesnį į jaunesnį.

— Ak, tai tau vis tik pavyko įkalbėti Butičių.

— Pavyko. Užtrukau pas jį gerą valandą.

Baigę užkandžiauti, jie nusileido į pusrūsį prie mašinų ir perkrovė abu didesnius gesintuvus iš „bombos" į R17.

— Na, tai kaip sutarta, — prieš lipdamas į mašiną, Pranciškėlis dar kartą kreipėsi į Sabuką, — tu namo, aš pas Dolekienę. O gyventojas už pusvalandžio prisistato čia.

° ° °

Po vizito pas Dolekienę, — Butičius, kaip sutarta, buvo jau ten, ir pati Dolekienė krutėjo po namus nusiraminus ir patenkinta, — ir po pratybų su gesintuvais R.C. & T.C. Smith automašinų kapinyne Pranciškėlis su Jurkeliu ir gyventoju grįžo namo. Lygiai penktą jis skambino savo senam pažįstamui seržantui McAveriui.

— Girdėjau, kad ieškojai manęs. Kas nors svarbaus? — paklausė seržantas.

Pranciškėlis trumpai papasakojo, kas nutiko vakar ir kas buvo numatyta šiai dienai.

— Nieko nebus, Frank, — atsakė seržantas. — Ką jūs tarp savęs išdarinėjate, yra jūsų privatus reikalas. Tas dienoraštis man tiek rūpi, kiek ančiai lietus. O diduma grasinimų ir puolimų, apie kuriuos tu man ką tik papasakojai, įvyko, pagal mane, tik jūsų įkaitusiose vaizduotėse.

— Kaip tai vaizduotėse?

— All right. Sakyk, ar buvo nors vienas svetimas žmogus įkėlęs koją į Dolekienės namą be jos leidimo?

— Į namą ne, bet į kiemą buvo įsiveržę.

— Ir vieninteliai to vadinamojo įsiveržimo liudininkai yra Sabuko gyventojas ir tu. Pati savininkė, kaip sakai, mums net paskambinti nesiteikė.

— Ji kreipėsi į jus anksčiau.

— Anksčiau! Kada? Prieš pusę metų! Ir dėl to aš dabar su mažiausiai keturiais policininkais ir dviem mašinom turiu pusę nakties užsimaskavęs laukti graiko kieme! Nebūk juokingas, Frank.

— Tai, kitaip sakant, jūs, seržante, atsisakote mums padėti.

— Taip.

— Aš kreipsiuos į superintendentą Thomie.

— Kreipkis, jei nori.

— Na, bet žiūrėk...

— Ne, Frank. Nieko iš to neišeis.

— O jeigu mes užlaikom juos, sėdinčius mašinose su pistoletais rankose. Ginkluotus, atseit. Kaip tada?

— Tada aš išvažiuoju.

— Vienas pats?

— Nebūtinai.

— O kiek laiko užtruktumėt atvažiuoti iš nuovados iki Sabuko? Penkias minutes?

— Maždaug tiek.

— Gerai. Šiandien vakare tarp devynių ir dešimtos skambinsiu jums į nuovadą.

— All right.

— Mes lauksime jūsų gatvėje priešais Sabukų namą.

Palengva, lyg sverdamas iš jo skambėjusius žodžius, Pranciškėlis padėjo ragelį ir atsisuko į gyventoją ir Jurkelį.

— Dabar, — pasakė jis, — beliko tik rūbai.

— Tai mums ir persirengti reikės?

— Kad toks tokį prietemoj atpažintų, be persirengimo neapsieis. Žiūrėk, gyventojau! Paimk Jurkelį, nusileiskite liftu, išeikite į gatvę ir apeikite aplink kampą. Ketvirtoji krautuvė už kampo vadinasi „Formal Wear Sales and Hire". Įeikite į vidų ir išsirinkite sau po pilką švarką, baltų marškinių porą, tamsų kaklaraištį ir po pilką skrybelę — trilby hat. Ir tada paprašykite savininko, kad jis man paskambintų.

— Tu, Pranciškėli, aprėdysi mus kaip kokius cirkininkus, — pasakė Jurkelis.

— Švarkas, balti marškiniai ir skrybelė klouno iš tavęs dar nepadarys. Reikėtų daugiau visokių priedelių, — Pranciškėliui tylint, atkirto jam gyventojas.

Jiedu išėjo juokdamiesi.

Pranciškėlis paskambino Sabukams.

— Labas, Sabukiene. Viskas tvarkoj? . . Ne, niekas nepasikeitė. . . Ne. . . Ruošia priekinį kambarį. . . O.K. . . .Skambinsiu kas pusvalandį, o vėliau susisieksime radiju. . . Viso.

Paskui jis kalbėjosi su Mr. Stampa iš „Formal Wear".

— Yes, Mr. Stampa, tai mano žmonės. . . Nuomojam vienai parai. . . Yes, ant mano sąskaitos. . . Ir depozitą . . . *Didesnio vyro ryšulį pažymėkite J, mažesnio — G* raide. . . Yes, ačiū jums.

Pranciškėlis atsisėdo prie rašomo stalo, atsivertė užrašų knygutę ir išbraukė „McAveris" ir „rūbai". Pasiruošimai tuo buvo beveik baigti. Už kelių minučių grįžo vyrai. Sabukui paskirtas „Alfa" aparatas buvo jau gyventojo mašinoj, supakuotas dėžėn, iš viršaus apkrautas Sabukienės užsakytom daržovėm. Gyventojas, atseit, jau galėjo važiuoti namo.

— Prieš išsisklaidant, gal, dar po stopkutę, Pranciškėli? — paklausė jis.

— Gerai sugalvojai. Bacardi ar scotch?

— Tegu jau būna tas J.W., kaip vakar.

— Sėkmės ir į sveikatą!

° ° °

Aštuntą valandą Sabuko telefonas atsiliepė. Bet pusę devynių jis jau nebeveikė.

— Tai vis tik gyventojo buvo teisybė: tie vyrai tik vaizdavo paštininkus. Jeigu mes būtumėm ištraukę tą kuoliuką, kuriuo jie pažymėjo sujungimo vietą. . .

— Ir ką laimėtumėm? — nekantriai pertraukė Jurkelį Pranciškėlis, — telefonas, gal būt, veiktų ir toliau,

bet agentai užtai žinotų, kad mes jau maždaug išsiaiškinom jų planus. Dabar nors vienas tūzas yra mūsų rankose... „Alfa" pirmas „Alfa" antram, „Alfa" pirmas „Alfa" antram — atsiliepk, „Alfa" antras.

— „Alfa" antras klauso.

— Tavo telefonas nebeveikia. Užrakink užpakalines duris. Uždaryk visus langus. Užimk postą priekiniam kambary. Nepasitrauk nuo radijo. Gyventojas skuba pas graiką. Pakartok instrukcijas.

— „Alfa" antras „Alfa" pirmam.

— „Alfa" pirmas klauso.

— Telefonas nebeveikia. Užrakink užpakalines duris. Uždaryk visus langus. Užimk postą priekiniam kambary. Nepasitrauk nuo radijo. Gyventojas skuba pas graiką. Instrukcijos pildomos.

— O.K., „Alfa" antras.

— Na, ką, Jurkeli, geriau, negu telefonas. Šauk dabar kaip kulka į gatvę ir, kai tik pravažiuos pro šalį dvi tamsios amerikoniškos mašinos, pranešk man.

Pranciškėlio veidas blizgėjo prakaitu, akys buvo primerktos, suspausta tarp kietai sučiauptų lūpų smilko cigaretė. Su radiju, gesintuvais ir rūbų ryšuliais jis buvo įsitaisęs graiko milk-baro kieme tarp tuščių, aukštom krūvom sukrautų dėžių.

— Gatavas? — paklausė jis iš tamsos staigiai išnirusio gyventojo.

— Sabuko kaimyno kieme įšokau į dilgėles. Rankos peršti kaip nuplikytos.

— Nepasiusi. Renkis dabar. Tavo ryšulys iš kairės. Apsiauti guminukais nepamiršai?

— Ne.

— Gerai. Skubėk. Laiko mums daug nebeliko.

Iš gatvės Jurkelis įbėgo kieman.

— Pravažiavo. Viena paskui kitos. Prie Sabuko vartų nesustojo. Lėkė ir nulėkė.

— Apsižvalgo. Aiškūs profesionalai — viską daro pagal vadovėlį. Bėk atgal į gatvę ir, kai tik vėl pasirodys, — pranešk. . . „Alfa" pirmas „Alfa" antram.

— „Alfa" antras klauso.

— Piknikas čia pat. Būk pasiruošęs. Žinią, kurios laukiu, perduok angliškai. Pakartok.

— Piknikas čia pat. Būk pasiruošęs. Žinią, kurios laukiu, perduok angliškai. Pas mus, Pranciškėli, viskas gatava.

— Ačiū, „Alfa" antras.

Pranciškėlis padėjo mikrofoną ir atsisuko į jau išsipusčiusį gyventoją.

— Pakeisk gatvėje Jurkelį, gyventojau. Jam reikia persirengti.

But never on Sunday
Take away the dance
That's a night for Love
And for sweet romance. . .

Iš milk-baro aitri muzika liejosi į gatvę. Klijentų karštą vasaros vakarą graikams netrūko. Bet Pranciškėliui ir jo padėjėjams jie, rodos, neegzistavo.

. . . We share a kiss
And we share a thrill
Though our hearts are dancing
We are standing still.

— Skubinkis, Jurkeli. Užmiršk kolionikus. Atraityk rankoves, ir bus gerai. . . mums iš viso gal tik pora minučių liko, — Pranciškėlis dabar jau aiškiai nervavosi.

Nors įvykti dar niekas nebuvo įvykę, „piknikas" neabejotinai jau buvo prasidėjęs.

— Pravažiavo! — už dėžių pasigirdo gyventojo balsas. — Viena sustojo prie Sabukų, kita palengva nuriedėjo toliau.

— Nepaleisk iš akių. Stovinčioj mašinoje sek kiekvieną judesį. Jie apsižvalgo — tikrina „klimatą". Už poros minučių grįš ir antra... Jurkeli! Nešk gesintuvus arčiau gatvės. Kai imsitės akcijos, žiūrėk, neužbėk gyventojui už akių. Prisimink, ką darėm per pratybas: gyventojas pirmas eina. Tik tuomet, kai jis jau yra savo vietoje, tu tyliai nuslenki prie toliau nuo milk-baro stovinčios mašinos ir pabeldi į šoferio langą. Kai jis žvilgteri į tave, tu, nė žodžio nesakydamas, nekantriai pasuki ore ranka, lyg nuleisdamas lango stiklą. Šoferiui pravėrus langą...

— Atvažiavo ir antra. Visa mafija jau lipa laukan!

— Na, tai vyrai, kaip praktikavomės: tyliai, greitai, be klaidų, — Pranciškėlio balsas buvo užkimęs. Jo veido nesimatė. Jis sėdėjo pasilenkęs virš „Alfos", rankoje suspaudęs mikrofoną.

° ° °

Iš priekinio kambario Sabukas išnešė gėles, abu fotelius, staliuką, ispanišką bufetą, taburetes ir kilimėlius. Nukabino ir paveikslus: sesers Coritos plakatą, saulėlydį Singapūre, lietuvišką herbuką ir padidintas Felės ir vaikų nuotraukas. Vidury tuščio kambario, bet kiek arčiau durų į valgomąjį ir virtuvę jis pastatė stalą (šešiems) ir vieną kėdę. Ant sienos už stalo ir kėdės, tiesiai prieš priekines duris pakabino didelį vakarinių priemiesčių žemėlapį, šalia jo metų pradžioj iš įstaigos at-

sineštą oficialų, departamentų vidiniams reikalams atmuštą sieninį kalendorių. Kambario kampe į sieną atrėmė nivelyro kojas, o ant grindų sukrovė savo matininkavimo įrankius — juostas, kompasus, teodolitą ir ilgą, gerai išgaląstą mašetę, be kurios, kaip jis dažnai sakydavo, matininkauti krūmynuose ar miške būtų kaip be rankų. Ant stalo jis pastatė „Alfa" aparatą, šalia padėjo pieštuką ir bloknotą, peleninę, „Ronson" žiebtuvėlį, „Craven A" pakelį, keturių baterijų prožektorių ir mažąjį, rankinį gesintuvą. Pavaikščiojęs tarp sukurtų dekoracijų ir kiek pagalvojęs, tuščioj vietoj tarp stalo ir priekinių durų dviem eilėm sustatė visas kėdes iš valgomojo.

— Gal pasiimsi ir taburetes atgal? — paklausė jo Sabukienė.

— Paimsiu. Bus platesnė barikada.

— Nežinau, ar tu čia rimtai, ar tik šposauji?

— Rimtai, Fele. Nors pusei minutės man reikia kaip nors juos sulaikyti prie durų. Bet dabar pavalgom ir tada tu vaikus nuvesk į jų miegamąjį ir tenai tegu jie jau ir būna.

Po vakarienės gyventojas, apsirengęs pilkom išeiginėm kelnėm ir sportiniais marškinukais be rankovių, išėjo iš savo kambario, šokinėdamas nuo kojos ant kojos, lyg prieš imtynes ringe.

— Treniruojies?

— Dėl viso ko, — atsakė jis, kaip visados, rimtai ir iš lėto.

Tuoj po to nuskambėjo pirma radijo žinia iš Pranciškėlio, ir gyventojas nėrė laukan. Sabukas užrakino užpakalines duris ir kartu su Sabukiene uždarė visus langus. Priekines duris jis paliko neužrakintas ir neužsklęstas.

Atėjus antrai žiniai, jis sėdėjo už stalo prie radijo. Uždarinėtam name darėsi trošku ir karšta. Tamsios prakaito žymės plėtėsi ant Sabuko marškinių.

— Kaip ilgai žadat troškinti mus? — paklausė iš valgomojo Sabukienė.

— Neilgai, Fele. Neklausk dabar nieko. Trošku ir man — sėdžiu kaip ant adatų.

— Bet klausykis! Negi negirdi. Jie jau ateina.

Sabukienės kalbą nutraukė stuksenimas į priekines duris. Tok, tok, tok. Ir paskui vėl: Tok, tok ir tok.

— Ar nebus. . . — pradėjo Sabukienė.

Durys staiga atšoko, ir pirmasis agentas įsmuko vidun slidžiai ir neryškiai, kaip dūmas. Sekantieji šeši ar septyni įėjo glaudžiu būriu. Sabukas neskaičiavo jų. Kalbėdamas į mokrofoną, jis tiktai matė pro kėdžių kojas jų juodus, naujus, aukštos kokybės pusbačius: „Florsheim", „Packard", „Bally".

— Alpha two to Alpha one. The picknick's on. They are coming. They are already inside.

— Message received. Thanks, Alpha two, — atsiliepė Pranciškėlis.

Blizgantys pusbačiai, Pranciškėliui atsakant, ėmė greitai judėti aukštyn, žemyn ir į šoną. Jie judėjo dabar priekinių durų pusėn, atseit, į ten, iš kur atėjo — ir, kai Sabukas pakėlė akis nuo radijo, agentų kambary jau nebebuvo. Lauke girdėjosi skubūs žingsniai ir mašinų durų trankymas. Ir paskui dar ir kitų garsų: šnypštimas, lyg prie gatvės kažkas būtų atsukęs vandenį, ir Jurkelio balsas: „Cop that, fat dog!"

Griebęs rankinį gesintuvą, Sabukas buvo bebėgąs iš paskos skrybėlėtų pilkųjų. Tarpdury tačiau jis staiga atsisuko į žmoną.

— Dienoraštis! Duok dienoraštį šen!

Dideliais šuoliais jis šoko virtuvėn ir atidarė Hooverį. Dulkių debesys pakilo iš po jo rankų. Dienoraščio viduj nebuvo.

— Nebėra! — riktelėjo jis iš dulkių debesio.

— Aš, Vyteli, perkėliau popierius į kitą vietą. Man taip neramu buvo. Tau vis negrįžtant iš Pranciškėlio, įkišau juos į vaikų plastikinį pingviną.

— O kur pingvinas?

— Na, va, ieškau ir nerandu. . .

Sabukienė pagaliau surado jį po jauniausio lova.

— Sugalvok tu man, — linguodamas galvą, keletą kartų pakartojo Sabukas.

Gatvėj tuo tarpu ėmė kaukti policijos sirena.

° ° °

Gyventojas savo poziciją laikė kaip mūras. Kairį kelį jis buvo įrėmęs į mašinos duris, dešine koja tvirtai atsispyręs į asfaltą, pakeltą gesintuvą jis laikė horizontaliai ir, nors spaudimas į duris iš mašinos vidaus vis stiprėjo, jis net ir nemanė atleisti įremtą kelį ar nustoti purkšti į mašiną putas.

Bet kai iš šalies jis netikėtai gavo šonan boksą, jis pametė lygsvarą. Gesintuvas išslydo iš jo rankų ir pro atsidariusias mašinos duris išsirito baltas putų kalnas. Ant asfalto šalia mašinos nukrito juodas, kietas daiktas.

— Aha, — sugriežė dantim gyventojas, — dabar, ko gero, pasiklausysim ir klasikinės muzikos.

Savo guminuku tačiau jis spėjo užminti ant nukritusio daikto. Ir nors ir stumdomas ir jau beveik parverstas, kojos nuo to daiktelio jis nebenukėlė. Paskui McAveris priėjo prie jo ir paklausė:

— And how are you, chief squirter?

— I am all right, — atsakė gyventojas ir atsistojo.

McAverio lemputė tada nušvietė jo kojas ir šalia jų gulintį juodą daiktą.

— Kieno yra tas revolveris? — seržanto balsas tapo atšiaurus ir kietas.

— Ne mano, — atsakė gyventojas.

Tai buvo pradžia ilgų klausinėjimų ir tardymų, iš pradžių čia pat vietoj šalia mašinų, paskui nuovadoj ir paskui vėl toj pačioj nuovadoj anksti rytą. Pirštų atspaudai galų gale patvirtino, kad gyventojas nemelavo. Naktį daboklėje tačiau jis tada jau buvo atbuvęs. Ir ne jis vienas. Vienukėje šalia gyventojo beveik iki pat ryto, kol pagaliau neišsiskalavo, šnirpštė ir gargaliavo putų kalnu iš mašinos išgriuvęs agentų šoferis, o kiek toliau, ne vienutėje, bet bendram kambary, tačiau irgi su grotais languose, ir Jurkelis.

— Jus, ponas, — pasakė jam McAveris, — aš uždarau šiai nakčiai už mušimąsi ir priešgaisrinių medžiagų sklaidymą viešoje vietoje.

Toj pačioj nuovadoj padilbomis spoksančių agentų akivaizdoje Pranciškėlis perdavė McAveriui Dolekio dienoraštį.

— Ak, tai čia yra tie dokumentai, dėl kurių jūs tąsotės, — pasakė McAveris. — Gerai. Policijos departamento pakvitavimą išrašysiu tau rytoj, Frank. O dabar klausykite visi: nuo šios valandos jokių muštynių, putų ir laužimųsi į svetimus namus! Aš perspėju jus, — McAveris nejuokavo.

Vėlai vakare grįžęs namo, Pranciškėlis paėmė nuo stalo savo užrašų knygutę, atsivertė pusiau padalintą puslapį ir M raide pažymėtoj daly pastatė antrą daugybos kryželį.

— Du-vienas, — pasakė jis, pats sau šypsodamasis, — laimėjom, bet tik vienu tašku.

Durys į balkoną buvo praviros. Tamsoj, kiek užmatė akis, mirgėjo žiburiai ir žvaigždės.

Sydney, 1974

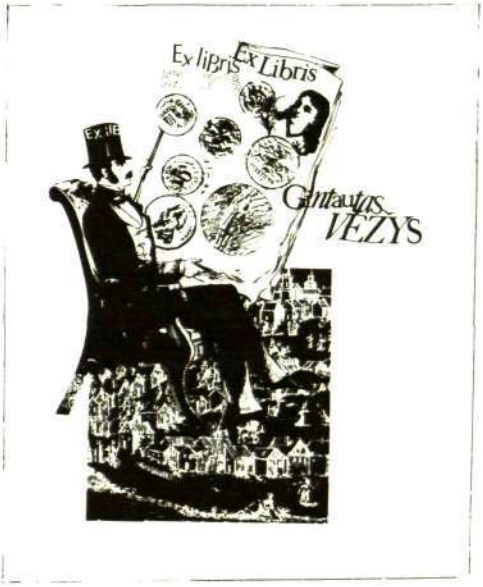

POMIRTINIAI LIKIMAI

Ką O. V. Milašiaus (de L. Milosz) vardas reiškia mums šiandien, praėjus 35-iems metams nuo jo mirties?* Be abejonės jis nėra užmirštas Prancūzijoje, kur jo gerbėjų skaičius yra gerokai išaugęs. Susidomėjimas O. V. Milašiaus kūryba atgijo penktojo dešimtmečio pabaigoje. Po misteriškos dramos *Miguel Mañara* pastatymo 1958 m. Le Théâtre des Champs Elysées Paryžiuje buvo pradėti leisti jo rinktiniai raštai. Pasirodė eilė jam skirtų straipsnių ir studijų, pratesiančių sąrašą, pradėtą J. Griniaus daktarine disertacija Kauno Universitete (1930), bei Armand Godoy (1944 m.) ir Géneviève-Irène Židonis (1951 m.) knygomis. Išsamiausia iki šiol studija apie O. V. Milašių, Jacques Buge *Milosz en quête du divin*, pasirodė 1963 m. Šeštajame dešimtmetyje Paryžiuje susikūrusi „Les Amis de Milosz" draugija nuo 1967 m. leidžia mokslinį milošianos studijų biuletenį ir kasmet susirenka Fontainebleau paminėti poeto mirties metines.

Tačiau visa tai neturėtų būti interpretuojama kaip oficialus O. V. Milašiaus pripažinimas prancūzų literatūroje. Per daug žinomas, kad būtų ignoruojamas kaip keistuolis, — kas nesunkiai sekėsi daryti jam gyvam esant — , O. V. Milašius pasilieka kontroversine asmenybe. Gausūs gerbėjai laiko jį prancūzų poezijos klasiku ir priskiria prie geriausiųjų prancūzų literatų. Priešininkai stengiasi nutylėti jį antologijose ir vadovėliuose. Toks elgesys nevisai suprantamas ir reikalautų išsamesnių studijų. Priežastis,

* Vertė V. E. Vengris

gal būt, glūdi O. V. Milašiaus, kaip rašytojo išsivystymo ritme. Nors ankstyvojoje poezijoje, rašytoje apie 1900 m., jau pasireiškė saviti bruožai, tačiau randam nemažai ir manierizmo, būdingo tai epochai. O. V. Milašiaus subrendusio kūrybinio laikotarpio poezija apima nedaugiau kaip dešimtmetį, apytikriai 1912 - 1922 m. Vėliau jis susidomi metafizika bei proza, kurią pats vadino „metafizine poezija"; ši jo poezija eiliniam mokslininkui ir literatūros studentui beveik nesuprantama.

Trys jo dramos, iš kurių žinomiausia yra *Miguel Mañara*, galėjo prisidėti prie O. V. Milašiaus išgarsinimo. Tačiau jo stilius reikalauja išskirtinų aktorių, ir kažkas O. V. Milašiaus išsilavinime ar temperamente (arba abiejuose) buvo giliai svetima prancūzams ir tai trukdė prancūzų aktoriams suprasti autorių. Tai anaiptol nereiškia, kad jis vartojo svetimtaučio prancūzų kalbą. Kalbą jis valdė stebėtinai meistriškai. Puikus įvairių stilių vartojimas ypač pastebimas romane *L'Amoureuse Initiation*, o taip pat lietuvių liaudies pasakų vertimuose ar, tiksliau išsireiškiant, jų adaptacijose.

O. V. Milašiaus „metafizinės poemos", t.y. *Ars Magna* (1924 m.) ir *Les Arcanes* (1927 m.) tebekelia sunkumų. Autorius laikė jas savo kūrybos viršūne, ankstyvesnė kūryba buvusi tik pasiruošimas jo pašaukimo išpildymui. Šios poemos priskirtinos žanrui, analogiškam mistiškiems vėlyvojo Renesanso ir Baroko (pvz. Jakob Boehme) kūriniams bei William Blake pranašiškoms knygoms. O. V. Milašius savo kūriniuose kreipiasi į tolimos ateities žmogų: tokia yra autoriaus prielaida. Dešimtmečiai, kurie mus skiria nuo to laiko, kada Milašiaus veikalai buvo rašomi, atnešė daug pasikeitimų intelektualiniame klimate, ir daugelis idėjų, tada buvusių neaiškiomis, šiandien yra pilnai suprantamos. Ar neskęstame knygose apie ezoteriką, ar nesame apsipratę su studijomis apie alchemiką ir magiką? Atrodytų, kad dabartinė kryptis turėtų būti palanki O. V. Milašiaus darbams. Tačiau taip galvoti būtų klaidinga. Ši kryptis nors ir prasidėjusi „subkultūra", tapo „masinės kultūros" dalimi, ir net jei išskirtini individai jos dėka rastų kažką naudingo savo išsivystymui, bizariško, antgamtiško ir pseudomistiško troškulys liudija tik bendrą vertybių iškraipymą. Autentišku visuomenės dvasiniu alkiu pasinaudoja šundaktariai ir šarlatanai, prekiaudami įvairių rūšių „rytietiškomis išmintimis" bei satanizmu. O. V. Milašiaus „metafizinės poemos" labai toli nuo šių madų; visų pirma kadangi jos yra giliai aristokratiškos savo kreipimusi į skaitytojus, kurie gerai susipažinę su filosofija; ir antra, kadangi jos neperša jokios neaiškios „išminties", o ypač „rytietiškos išminties". Trumpai apibrėžiant, tai traktatas apie naują laiko ir erdvės koncepciją, kuri metafizikoje atitinka — pagal autoriaus intenciją — reliatyvumo teorijai fizikoje. Autorius skiria daug svarbos tam konceptui kaip naujos etikos ir politikos pagrindui. Ryškindamas savo pažiūras, jis nuolat

pabrėžia ištikimybę Romos Katalikų dogmoms (nepaisant kai kurių ezoteriškų krikščioniškų Renesanso doktrinų elementų).

Aišku, kad tokios knygos neįtalpinamos jokion kategorijon. Jos nepriimtinos literatūros studentui, nes negali būti nagrinėjamos kaip tekstas — turinio funkcija per daug ryški. Negalima į jas žiūrėti kaip į filosofiją, turint galvoje šiandieninį metafizikos nuosmukį. Teologai, kurie šiandien stengiasi religiją pristatyti kaip galima patraukliau ir antimetafiziškiau, taip pat vengia tokių kūrinių. Ezoterikos smaguriai vietoj taip jiems brangaus neaiškiai *mistinio* dvelkimo randa stiprius argumentus, reikalaujančius per daug dėmesio.

O. V. Milašiaus knygos prieinamos tik asmenims, turintiems atitinkamą pasiruošimą, nes jos nėra lengvesnės nei Jakob Boehme raštai. Skaitytojas privalo tikėti į šventą pranašavimo funkciją ir priimti autoriaus tolimosios ateities viziją, kurią jis mato kaip tobulą mokslo ir religijos sąjungą, kaip Romos Katalikų Apaštališkosios bažnyčios pasaulinį triumfą ir kaip vieną politinę organizaciją, apimančią visą žemės planetą, ko pasėka būtų universali teokratinė monarchija.

Kyla klausimas, ar skeptikai, nepripažįstantys jokių pranašysčių, gali O. V. Milašių laikyti žymiu rašytoju, palikę nuošaly jo metafizinius darbus. Tada liktų tik keletas poemų, parašytų 1912 - 1922 m.; geriausia iš jo dramų, greičiausiai šedevras, *Miguel Mañara*; vienas iš tiesų puikus romanas *L'Amoreuse Initiation*. Taigi, jie vertintų rašytoją remdamiesi darbais, kuriuos pats poetas laikė tik pasiruošiamaisiais. Iš tiesų, po jo *mistinio* pergyvenimo, panašaus į Paskalio „ugnies naktį" (1914 m. gruodis), jo poezija tapo vis labiau ir labiau uždara ir net eilėraščių žodynas reikalauja gero religinės - filosofinės doktrinos *žinojimo*.

O. V. Milašiaus poezija yra išversta į keletą kalbų. Pokario metais jo poemų rinkiniai pasirodė ispanų, anglų ir vokiečių kalbomis. Tačiau O. V. Milašiui yra lemta būti tik nedaugelio poetu. Pavyzdžiui, *Miguel Mañaros* pasirodymas anglų kalba liko nepastebėtas, o jo eilėraščių rinkinio vertimas (*Fourteen Poems by O. V. de L. Milosz: Translated and with an Introduction* by Kenneth Rexroth. Illustrated by Edward Hagedorn. San Francisco: The Peregrin Press, 1952) šiandien yra retenybė. Aplamai knygų ir idėjų mainai tarp kraštų smarkiai remiasi snobizmu,

importuojami tik „garsūs vardai". Iš prancūzų poezijos Amerikoje tokiais „garsiais vardais" laikomi Paul Valéry, Guillaume Apollinaire ir St. John Perse. O. V. Milašiaus vardas žinomas keletui poetų, o taip pat prancūzų literatūros studentams keliuose didžiuosiuose Amerikos universitetuose. Bent viena daktarinė disertacija yra apie jį šiuo metu rašoma Amerikoje.

Visa eilė painumų jo biografijoje tebepersekioja V. O. Milašių ir po jo mirties. Kadangi jo motina buvo žydė, skyrelis apie jį yra *Encyclopedia Judaica*, tačiau nei viena katalikų enciklopedija jo nemini, nors jis ir mirė būdamas Romos kataliku. Prancūzų literatūroje jis išsiskiria savo nevisai prancūzišku jautrumu. Kitose šalyse jis, dėl savo prancūziškų frazių moduliacijos, laikomas kraštutinai prancūzišku, beveik neišverčiamu. Skaityti jo romaną nėra lengva dėl daugybės senų prancūziškų žodžių bei idiomų ir vargu ar įmanoma atkurti anglų kalba tą XVIII a. Venecijos atmosferą, kurioje veiksmas vyksta.

Norėčiau užbaigti prielaida. Gal būt, jis buvo teisus, ir jo pašaukimas buvo palikti žinią, nesuprantamą amžininkams ir tiesioginiams palikuonims. Jei taip, tai jo ribotas pripažinimas gali būti interpretuotas kaip likiminis: užtenkamas, kad nebūtų užmirštas, neužtenkamas, kad pasiektų daugiau, negu keletą kruopščių skaitytojų.

Czeslaw Milosz

BALYS SRUOGA MŪSŲ ATSIMINIMUOSE

Tokiu pavadinimu neseniai pasirodė stamboka knyga, kurią paruošė ir išleido dr. Vanda Sruogienė. Ją sudaro daugiau kaip 60 asmenų pasisakymai apie Sruogą, laiškai ir 67 fotografijos. Būsimam Sruogos tyrinėtojui tai bus tikras žinių ir informacijos aruodas, kurio jis jokiu būdu negalės aplenkti. Jis įdomus ir kiekvienam skaitytojui, nes kartu tai yra lyg iškarpa iš viso mūsų nepriklausomybinio laikotarpio kultūrinio gyvenimo. Žinoma, tai

toli gražu ne visa, kas buvo ir kas galima apie Sruogą pasakyti. Čia, pavyzdžiui, nėra platokų kun. Stasio Ylos ir dr. Antano Kučo pasisakymų.

Reikia tikėtis, kad kas nors panašaus pasirodys ir Lietuvoje, kur, be abejo, yra daugiausia buvusių Sruogos pažįstamų ir mokinių. Panašios knygos apie Salomėją Nėrį, Žemaitę ir kt. jau yra pasirodžiusios. Štai ką tik išėjusioje Eduardo Mieželaičio knygoje *Čia Lietuva* yra jautriai parašytas fragmentas apie Sruogą (psl. 220 - 229). Ypač būtų įdomi medžiaga apie paskutiniuosius Sruogos gyvenimo metus, jam grįžus iš Štuthofo koncentracijos stovyklos.

Aplamai, būtų gera, kad panašių leidinių susilauktų ir kiti mūsų rašytojai. Girdėtis, kad užsimojimas padarytas dėl Vinco Krėvės (V. Maciūnas ir K. Ostrauskas), laukia Jonas Aistis, Faustas Kirša ir kt.

I

Panašaus veikalo recenzento uždavinys gana keblus. Visiškai neįmanoma ir neįdomu būtų vertinti kiekvieną šių atsiminimų autorių atskirai. Dauguma jų su didele pagarba ir net pietizmu stengiasi pavaizduoti Sruogą tokį, kokį jį pažino. Tik vienas kitas, pasinaudojęs proga, panūdo Milžino paunksmėje save pasireklamuoti arba savo gimnazistiškas „literatūros filosofijas" paskleisti. Jų galėjo šiame leidinyje ir nebūti.

Paskaičius šią knygą, pirma mintis ir buvo pavadinti recenziją *Milžino paunksmėje*. Kaip žinia, apie 1930 m., labai iškilmingai ir dar daugiau triukšmingai apvaikščiojant Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktį, B. Sruoga parašė konkursinę dramą „Milžino paunksmė". Tarp kita ko, V. Sruogienė atskleidžia įdomią smulkmeną, kad vardą jai pasiūlęs prof. Leonas Karsavinas, kuris per keletą metų ne tik puikiai išmoko lietuvių kalbos, bet ėmė net dalyvauti jos kūrybiniame procese.

Premijos Sruoga negavo daugiausia dėl to, kad patį milžiną (Vytautą Didįjį) neišvedė į rampos šviesą, o gal ir dėl to, kad kai kas pabūgo, kad visa, kas dėjosi milžino paunksmėje Vytauto laikais, nesukeltų kam nors aliuzijų į visa, kas dedasi Smetonos paunksmėje 1930 Viešpaties metais. Tai bent ryškėja iš Fausto Kiršos aiškinimosi (psl. 160). Nors Sruogienė griežčiau-

siai paneigia tokias Sruogos intencijas, tačiau rašytojui, kaip ir istorikui, dažnai nelengva atsikratyti gyvenamojo momento antspaudo kalbant apie istorinius laikus. Tas atsitikimas galutinai suardė santykius tarp Sruogos ir Kiršos.

II

Tačiau šios knygos tikslas, kaip jį suprato jos sudarytoja, buvo ne atpasakoti, kas dėjosi Sruogos paunksmėje, bet parodyti, koks buvo pats Sruoga. Arba, kaip vaizdingai išsireiškia Jurgis Blekaitis, vienas artimiausių Sruogos bendrakeleivių, surankioti kiek galima daugiau akmenėlių, iš kurių būtų galima sudėlioti visa „poeto mozaika". Be abejo būtų virš recenzento galių iš visų tų margaspalvių šukių šukelių, kurios randamos šioje knygoje, bandyti atkurti Sruogą, koks jis *iš tikrųjų buvo*. Ne tik jos čia nesurinktos visos, bet ne viena jų gal ir visiškai netinka į šią mozaiką. Tur būt, teisus ir kitas šios knygos bendradarbis sakydamas, kad po mirties (o taip pat ir gyvas būdamas) „žmogus palieka nesuskaitomą daugybę savo portretų, iššvaistytų gyventoje aplinkoje, daiktuose ir žmonėse, drauguose ir priešuose, giliai įsirėžusių atmintyje ir vos-ne-vos įžiūrimų pastelinėje įspūdžių filigranoje" (A. Nyka-Niliūnas, psl. 366). Priešų tapyti portretai taip pat reikalingi, o jų čia berods ir pasigendame.

Tur būt, anais laikais vargu būtume radę mokinuką, kuris nebūtų girdėjęs Sruogos vardo, ir studentą, kuris jo nebūtų matęs. Tame mūsų kultūrinio gyvenimo alyvų darželyje, koks tada buvo Kaunas, beveik visi visus pažinojome. O ką bekalbėti apie tokius žymūnus, kaip Sruoga, Krėvė, Putinas.

Jeigu kas būtų paprašęs prisidėti su savo šukele prie sruoginės mozaikos, ji būtų maždaug tokia. Pradžios mokykloje ir gimnazijoje — Balys Sruoga vienas tų gražiųjų slapyvardžių kaip Kalėdų Kaukė, Tyrų Duktė, Butkų Juzė. Ir Faustas Kirša. Mūsų apylinkėje nei tokių vardų nei pavardžių užsimušęs nerasi. Universitete Sruoga nebuvo vienas tų magiškųjų profesorių, kurių net iš Aleksoto studentai eitų pasiklausyti. Jis savo paskaitomis „lyg rudens vakaro lietus vienodai barbena į lango stiklą" (V. Maciūnas, psl. 327). Gal Sruoga sąmoningai vengė vaidybos (J. Blekaitis), o gal jis iš viso ir nesugebėjo vaidinti, jeigu gerą paskaitą galima vadinti tokia vaidyba.

Apie 1934 - 35 m. buvo kilęs sumanymas viešai pasijuokti iš savo profesorių. Kaip tiko į tokį farsą Vladas Dubas, nuolat šaudydamas akimis į tą patį kampą, lyg giliuojantis arklys, arba Augustinas Janulaitis, mintimis ir judėsiais striksėdamas prie katedros ligi nuvirtimo. Arba Jo Magnificencija Mykolas Römeris, špygomis aiškindamas painias eksteritorialumo teisės problemas arba per nosį traukdamas ariją iš *Boriso Godunovo*: „Šešti jau metai, kai ramiai aš sau carauju". Tiko čia ir Krėvė su ilgu papirosu ir dar ilgesniu kandikliu, ir Jonynas dainuojančiu balseliu narpliodamas riurikovičių ir gediminaičių šeimyninius ir kitokius santykius. Ką bekalbėti apie tokį Karsaviną, glostantį barzdą ir dėstantį, kaip Šv. Klarisa kovojo su žalčiu arba kaip lapinas nuplukdė vilkės vainikėlį.

Sruoga kažkaip šiam spektakliui (kuris beje neįvyko) netiko. Kaip ir V. Putinas - Mykolaitis. Gal jie per daug rimti. „Neatmenu paskaitoj ar koridoriuj šypsančio", prisimena Sruogą Blekaitis. Atrodo, kitoks Sruoga buvo gatvėje, restorane, pajūryje ar Alpėse. Atkreipkite dėmesį į nuotrauką, vaizduojančią Sruogą Palangoje su profesoriais Krėve ir Skardžiumi (gaila, nuotraukos sudėtos be paginacijos). Jeigu pirmieji du ir gintariniame pajūryje nenusimeta savo profesoriškos povyzos, tai Sruoga primena daugiau arlekiną negu profesorių. Tokį jį matydavome ir Kauno gatvėse, vis kepurėtą, branktelių pertrauktu švarkeliu, golfo kelnėmis, primenantį greičiau girininką ar apskrities agronomą, kaip vienas atsiminimų autorius pastebi. Tik čia aplink šią trijulę, lyg koks klapčiukas, vis sukinėdavosi Juozas Baldauskas - Baldžius.

Sruoga - arlekinas! Kai kas gal įsižeis, ypač paskaitęs šią atsiminimų knygą, kurioje net Antanas Gustaitis, jeigu ne per pusmetrį, bent per kokį inčą stengiasi pakelti Sruogą nuo žemės. O vis dėlto kažkas arlekiniško yra visoje Sruogos asmenybėje. Jis individualistas ir nebijo (o gal dažnai ir mėgsta) pasijuokti iš per daug jau rimto mūsų gyvenimo. Iš čia ir jo entuziazmas Vilkolakio teatrui, kuris juk ir buvo mūsų laikų commedia dell'arte su tokiu svarbiu arlekino vaidmeniu. Gal būtų ir per daug pasakyti, kad Vilkolakiui nieko nebuvo šventa, bet kada Muškietininkuose buvo pasišaipyta net iš mūsų kariuomenės, į teatrinius reikalus įsikišo Kauno karo komendantas, ir teatrėlis turėjo uždaryti savo duris. Komedija buvo suvaidinta. Toks jau neišpasakytai rimtas buvo visas mūsų gyvenimas. *Nota bene:*

tai atsitiko ne autoritetinio Smetonos režimo metu, bet anais gerais demokratiniais laikais, kada Lietuvą valdė seimas ir krikščionys demokratai.

III

Sruoga savo literatūrinę karjerą pradėjo *Aušrinėje* dar gimnazistu būdamas Panevėžyje. Ligi šiol ir apie pačią *Aušrinę*, ėjusią pirma kaip *Lietuvos žinių* priedas, o vėliau tapusią savarankišku jaunimo žurnalu, ir apie visą aušrininkų sąjūdį labai maža tebuvo rašyta. O tas sąjūdis tikrai vertas dėmesio. Čia recenzuojamoje knygoje šiek tiek faktų apie jį pabarstė Antanas Sugintas, Jonas Vilkaitis, Jackus Sonda ir dr. Julius Abraitis. Anoje, J. Tumo-Vaižganto žodžiais tariant, ligi kaulų smegenų konservatyvioje (ir katalikiškoje) Lietuvoje, tai buvo kažkas nepaprasto. A. Sugintas sakosi suvedęs *Aušrinės* ir aušrininkų ideologiją į keturius pagrindinius teiginius: individualizmą, socializmą, demokratizmą ir tautybę (psl. 51). Kažin ar labai tiksliai Sugintas bus šį dalyką prisiminęs, nes, bent šių laikų akimis žiūrint, individualizmą ir demokratizmą gana sunku suderinti su socializmu ir nacionalizmu. Kažin ar ir iš viso galima kalbėti apie ideologines tezes sąjūdžio, atremto į individualizmą ir demokratizmą. Jaunėliui Sruogai tame sąjūdyje turėjo kaip tik daugiausia patikti individualizmas arba toji „sielos liuosybė", apie kurią jis kalbės *Pirmajame bare* 1915 m. Įdomu, kad jau pirmajame stambesniame savo rašinyje, atspausdintame 1913 m. *Aušrinėje*, šešiolikametis Sruoga „dailiąją tvėrybą" skirstė į sąmoningą ir nesąmoningą, pasisakydamas aiškiai už nesąmoningąją, kas tada jam reiškė netendencingą, neidėjinę kūrybą. Dėl to jis visiškai sukritikavo Maironio „Kur išganymas" ir palyginus gana teigiamai įvertino jo „Jaunąją Lietuvą". Įdomu taip pat, kad kalbėdamas apie tautiškumą, Sruoga jau tada permatė jo „ligas" ir „anomalijas", arba tautiškumo psichopatologijas, kurios vėliau buvo išvystytos į ištisas tautinės ir rasinės beprotybės sistemas. Daug kas jomis tebeserga ir šiandien.

Gal būt tiksliausiai savo individualistinį credo Sruoga išdėstė Vienuolio „Pačios", atspaustos 1912 m. *Aušrinėje*, recenzijoje. Ten jis ne tik griežtai pasisakė prieš katalikiškuosius *Ateities* kritikus, tolstojininkus, marksistus, bet ir prieš „iš visų pusių

peršamus" „modernizmą, simbolizmą, jerundizmą ir c-o". Žodžiu, prieš trafaretą, madą, populiarumą. Viso to vietoje jis siūlė „sveiką, gyvą dvasią, sąmoningą realizmą" (ž. *Lietuvių literatūros kritika*, I, Vilnius, 1971, psl. 478. Šioje kritikos straipsnių chrestomatijoje yra keletas ankstybųjų Sruogos kritikos rašinių.) Vienuolio novelės Atkočaitis, kuris nori būti sau žmogus, kuris nedaro jokių kompromisų su tiesa ir teisingumu, kuris verčiau nusilenkia prieš galybę negu prieš neteisybę, kuris bevelija būti „geriau belaisviu, negu vergu", atrodo buvo labai artimas Sruogai. Žinia, Sruogai teks dėl to nemaža nukentėti. Ir jis tarpais turės nusilenkti prieš jėgą, turės tapti belaisviu, bet berods niekados jis nebus vergu. Tai gana gerai matytis iš jo *Dievų miško* ir iš jo pareiškimų sugrįžus Lietuvon.

IV

Individualisto žmogaus kelias nėra lengvas, bet rašytojas vargu kitokį kelią ir begali pasirinkti. Gal dar sunkesnis atremtos į individualizmą organizacijos kelias. Nemaža tokių organizacijų esame turėję, pradedant 1904 m. Draugu ligi šių dienų Santaros - Šviesos. Greičiau jas galima vadinti tam tikrais sąjūdžiais, kurie vienu ar kitu kritišku momentu daug ką patraukia ir žavi, ypač jaunimą.

Nemaža jaunų žmonių žavėjo ir individualistinis *Aušrinės* sąjūdis. Tarp jų buvo ir Balys Sruoga, greitai iškilęs net į to sąjūdžio vadus, ypač literatūrinėje plotmėje. Kai kas tai vadino tiesiog revoliucija. Vieno dalyko tiems jauniems žmonėms tikrai pakako su kaupu, tai drąsos. Ne tik jie drįso pakedenti Maironį, bet kibo į skvernus ano meto literatūros kritiko korifėjui A. Jakštui - Dambrauskui. *Pirmajame bare* Sruoga apkaltino Jakštą apsvaigimu „dogmų dogmomis" ir „sielos liuosybės" varžymu. Literatūrinis ginčas su Jakštu nusitęsė toli į Nepriklausomybės laikus. V. Maciūnas pateikia šiek tiek medžiagos šio ginčo užuomazgai. Šį ginčą išsamiau bando aptarti Jonas Grinius savo knygoje *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje* (Roma, 1973, psl. 49 - 80). Teisingai Grinius rašo, kad „asmens, minties ir kūrybos laisvė B. Sruogos sąmonėje jau buvo atsistojusios priešakyje visų kitų vertybių" (psl. 75), tik nelabai suprantama, kodėl kituose Griniaus studijos puslapiuose tas pat Sruoga pavirsta „ir-

racionaliu emocingu individualistu", „pramuštgalviu", „stokojančiu intuicijos ir tiesos meilės", kertančiu smūgius „žemiau juostos". Tiesa, anų laikų polemika buvo aštri, bet ji buvo aštri iš abiejų pusių. Su savo „Putinais - Rasputinais" ir Jakštas kartais siekė žemiau juostos, o taip pat ir J. Grinius su savo „seksualinėmis šiukšlėmis" ir „nihilistiniais dvokalais", kalbėdamas apie A. Škėmos *Baltąją drobulę* (ž. *Aidai*, 1974, Nr. 8, psl. 375).

Nesigilinant iš esmės į Sruogos - Jakšto ginčą, reikia tik nusistebėti, kad dar ir šiandien čia, pas mus, vadinamuose Vakaruose, atsiranda žmonių, kurie nepripažįsta kūrybos laisvės, kurie norėtų literatūrą ir meną paversti kokios nors idėjos ar ideologijos tarnaite, kaip savo laiku filosofija buvo paversta religijos tarnaite. Tokio galvojimo klaidingumą Sruoga suprato dar gimnazistu būdamas.

V

Kaip individualistas Sruoga nelabai tiko organizacijai ir administracijai. Berods tokių pareigų jis ir vengė, nors tarpais priseidavo ir vieno ir kito griebtis, ar tai redaguojant oficiozą *Lietuvą*, ar būnant Meno kūrėjų draugijos valdybos nariu. Tiesiog sunku patikėti, kad 1920 m. Sruoga būtų kandidatavęs į Steigiamąjį seimą, kaip Santaros atstovas. Jis pravirto, bet entuziastingai vadovavo komisijai laikinajai sostinei puošti pasitinkant susirenkantį seimą (psl. 67).

Pasirodo, ir tautininkai bandė įtraukti Sruogą į savo organizacinį tinklą, kaip matytis iš visais atžvilgiais įdomių Vinco Rastenio laiškų V. Sruogienei. Iš esmės, tur būt, Sruoga nebuvo labai priešingas tai idėjai. Juk jis kartais ir vedamuosius *Lietuvos aidui* parašydavo. Bet į organizaciją — ne! Iš Rastenio laiškų išryškėja dar vienas Sruogos būdo bruožas — jis mėgo pogrindinę veiklą arba, iškilmingiau tariant, buvo „kultūrinės politikos strategas" (psl. 273). A. Olekos - Žilinsko pašonėje Sruoga buvo lyg tėvas Žozefas prie kardinolo Richelieu — pilkoji eminencija. Visai nereikia stebėtis, kad tas pat Sruoga galėjo parašyti vienokį straipsnį *Lietuvos žiniose* ir visiškai priešingą — *Lietuvos aide*. Jis save gyrė ir kritikavo jau ankstybosios savo literatūrinės karjeros pradžioje, pasirašydamas barokišku slapyvardžiu Markizas Tigrui Nėrkonori.

Čia prie progos verta atitaisyti vieną klaidą, kuri nežinia dėl kieno kaltės atsirado šiame leidinyje. Visai patikima, kad Sruoga galėjo susižavėti Prezidento A. Smetonos kalba, kurioje jis iškėlė senąjį graikų grožio ir gėrio idealą. Ypač kad grožį pastatė aukščiau už gėrį. Būdamas impulso žmogus, galėjo Sruoga ir straipsnį parašyti ir jį *Lietuvos aidui* pasiūlyti. Tai buvo ne pirmas kartas. Bet abejoju, kad Sruoga tą straipsnį būtų pavadinęs „Kalos kai Gatos". Iš tikrųjų graikiškai šis auklėjimo idealas buvo išreiškiamas arba trimis žodžiais „Kalos kai agathos" arba vėliau sutrumpinta forma „kalokagathos" ir reiškė visa, kas gražu ir gera arba dora. Tikrai tokios klaidos negalėjo padaryti pats A. Smetona, didelis graikų filosofijos žinovas, Platono dialogų vertėjas į lietuvių kalbą.

VI

Aplamai aptariant šią knygą reikia pasidžiaugti, kad dideliu V. Sruogienės ir jos pagalbininkų triūsu ji išvydo pasaulį. Ji patenkins alkį ne tik Sruogos gerbėjų, bet ir visų tų, kurie domisi viso nepriklausomybinio mūsų laikotarpio literatūriniu ir kultūriniu gyvenimu. Be abejo, ne visi čia patalpinti rašiniai yra lygios vertės, bet perskaičius ją ir pats Sruoga, ir visas ano meto gyvenimas pasidaro mums artimesnis ir brangesnis. Prie pačių geriausių rašinių, šalia jau minėtų, norisi priskirti Dalios Sruogaitės-Bylienės atsiminimus, parašytus ne tik su didele meile, bet ir nemažu literatūriniu talentu.

Didžiausias knygos trūkumas — vardų rodyklės ir nuotraukų paginacijos stoka. Galėjo būti daugiau paaiškinimų, kurie ypač praverstų jaunesniam skaitytojui. Knygos apipavidalinimas atliktas dailininko A. Kurausko.

V. Trumpa

ALTERNATYVIŲ KELIŲ UTOPIJON IEŠKOJIMAS

Svetozar Stojanovič, *Between Ideals and Reality: a Critique of Socialism and Its Future* (New York: Oxford University Press, 1973).

Roj Medvedev, *Kniga o socialističeskoj demokratii* (Amsterdam/Paris: Grasset & Fasquelle, 1972).

Roger Garaudy, *L'Alternative: changer le monde et la vie* (Paris: Lafout, 1972).

Iš visų industrializacijos amžiaus filosofinių bandymų išaiškinti istorijos eigą nei vienas nepaplito tiek plačiai kaip marksizmas. Nei vienas kitas filosofas nepajėgė taip sėkmingai įskiepyti savo protavimo ypatybes į pastarosios eros galvoseną bei veiklą kaip Marksas. Atsižvelgiant į jo paties mintis apie idėjų rolę istorijos eigoje, ta jo įtaka kartais gali pasirodyti net kiek ironiška. Tačiau plataus populiarumo dėka žlugo Markso sukurtos filosofijos vienalytiškumas. Gal kaip tik dėl to patrauklumo dar Marksui gyvenant jo filosofija buvo pradėta labai įvairiai aiškinti, siekiant pritaikyti ją įvairiom sąlygom ir skirtingiems uždaviniams. Ir Bernšteinas ir Leninas tapo savotiškais revizionistais. Po pusės šimtmečio atsirado dar mažiau lauktų ar pramatytų Markso pažiūrų pritaikymų maoizme, kastroizme bei kitose vietinių problemų išperėtose radikalų grupelėse visuose pasaulio kampuose.

Atradimas atsakymų, įtikinančių nemažą skaičių žmonių, gyvenančių skirtingose aplinkybėse ir reaguojančių į problemas, kurių Marksas negalėjo numatyti, gal parodo jo sukurtos filosofijos turtingumą ir universalinį pritaikomumą.

Rusiškų marksizmo sekėjų siekimai pristatyti pasauliui savo įpėdinystės monopolį į Markso filosofijos tyrąją formą nepajėgė sulaikyti tos filosofijos dinamiškumo. Laikinai tie siekimai paveikė marksizmo tolimesnį išsivystymą pirmojoje save vadinančioje „marksistine" valstybėje. Nesutvarkomi marksistai „kulto" laikais ar nutilo, ar amžinai dingo iš akivaizdos GULAG pasauly. Už TSRS ribų dalis kairiųjų marksistų, sudarančių oficialias ko-

munistų partijas, irgi pakliuvo į Stalino primestą ideologinį sustingimą. Bet be jų dar iškilo kitų krypčių marksistų, kurie tęsė tos filosofijos vystymąsi.

Kai kurių Vakarų Europos marksistų filosofų atsiribojimas nuo politinio judėjimo suteikė jiems galimybę pritaikyti marksizmą anksčiau daugiausia jo ignoruotom sritim, stengiantis tuomi apskritai praturtinti pasaulio kultūrinį lobyną. Pripažinimas to fakto, kad marksizmas yra tik dalis pluralistinės visuomenės kultūros reiškė atsisakymą nuo pretenzijų — dažniausiai primestų rusiškosios marksizmo traktuotės — būti vienintele, visas kitas išstumiančia kultūra. Marksizmas kaip filosofija gali išlaikyti savo lankstumą ir dinamiškumą, kai jis tampa nepriklausomu nuo TSRS ar kitos valstybės arba partijos politikos.

Bet ir tose sąlygose, kur Markso ideologija vienoje ar kitoje jos išsivystymo stadijos sustingusioje formoje tapo oficialia visuomenės vadove, yra pasirodę naujų ir gan įdomių pervertinimų. Jau nuo 1950 m. Jugoslavijoje politinės aplinkybės privertė šalies vadovaujančią komunistų partiją iš dalies atsisakyti jai primestos stalinistinės formos ir ieškoti naujo kelio. Nors vėliausių laikų novatoriška galvosena, sukaupta Beogrado universiteto Filosofijos fakultete, yra tapusi kiek suvaržyta, tos mokyklos teorikai yra prieš tai parūpinę eilę įdomesnių studijų, nagrinėjančių marksistinę dabartį.

Net ir pačioje Tarybų Sąjungoje yra atsiradęs marksistinis — ar bent save laikąs marksistiniu — sluoksnis, kritiškai vertinantis TSRS dabartį ir ieškantis išeities marksizmo formoje, šiuo atžvilgiu vadinamajame „tikrajame marksizme - leninizme". Nors šitokios mintys kol kas gali pasireikšti tik *samizdat* formoje, jose jaučiamas tikėjimas galimybe paveikti oficialiąją vadovybę.

Čia numatoma pristatyti tris veikalus, liečiančius pagrindinių visuomenės tendencijų dabarties ir artimos ateities marksistinę analizę, marksizmo reikšmę tų tendencijų išaiškinime, ir praktiškus pasiūlymus, suformuluotus šių veikalų autorių marksizmo šviesoje. Visi trys veikalai pasirodė trijų metų būvyje (Stojanovič originali serbiška laida, *Izmedju ideala i stvarnosti*, Beograd: Prosveta, 1969). Jie atspindi gan įvairų marksistinį priėjimą prie šiandieninės civilizacijos bei kultūros pagrindinių klausimų, bet toli gražu nesudaro pilno vaizdo galimų tos filosofijos

variantų šiais klausimais. Pagrinde visi trys susirūpinę marksizmo releventiškumo šiandieniniam gyvenimui klausimu.

• • •

Marksizmo releventiškumo klausimas yra dažnai diskutuojamas. Yra rimtų abejonių, ar iš tikro prieš šimtmetį suformuluota Markso analizė gali duoti atsakymą į šiandienines kapitalizmo problemas. Rečiau tenka užgirsti tą patį klausimą, taikomą „socialistinei" visuomenei. Stojanovič kaip tik ir siūlo matuoti Markso įsivaizduojamo idealo nuotolį nuo šiandieninių bandymų jį realizuoti, tam naudojant pačią marksistinę metodologiją. Tam tikslui jis laiko galimu pritaikyti susvetimėjimo sąvoką gamybiniams santykiams. Marksizmas, anot jo, jau yra pilnai išsisėmęs kaip buržuazinės visuomenės kritikas ir vargiai ar ką naujo čia gali beatskleisti; jam susidaro daug derlingesnė dirva, kai jis tampa „socialistinių" visuomenių kritiku.

Kadangi tokio pobūdžio nagrinėjimo objektai save laiko Markso palikimo įgyvendintojais, tokiam naujoviškam marksizmo pritaikymui atsiranda dogmatizmo kliūtis. Vadinamasis etatizmas — ideologijos populiarizacijos ir jos institucionalizacijos suderinimo išpera — yra tapęs pats didžiausias marksizmo nuosmukis ir taip pat svarbiausias tos ideologijos tolimesnio vystymosi suvaržytojas. Autorius pasiekia net visišką suabejojimą Tarybų Sąjungos socialistiškumu. Kai darbininkų susvetimėjimas pasiekia tokio laipsnio kaip kad Tarybų Sąjungoje, įmanoma, anot Stojanovič, kalbėti tik apie etatizmą. Socializmo, tikrąja marksistine to žodžio prasme, tokiose sąlygose negali būti.

Stojanovič knygos pagrindinis skyrius bei jos pagrindinė reikšmė glūdi kaip tik diskusijoje dėl šio „svarbiausio XX amžiaus mito" — termino „socializmo" priskyrimo Tarybų Sąjungai ir liaudies demokratijoms —, kuris tiek tapo įsišaknijęs į visuotiną sąmonę, kad sunku priimti bet kokio kito socializmo egzistenciją. „Su Spalio Revoliucijos degeneracija buvo sukurta nauja išnaudojimo klasinė sistema,.. kuri užsispyrusiai mėgina save vaizduoti kaip socializmą. Deja, beveik kiekvienas tiki stalinizmo visuomenės socialistiniu identitetu" (psl. 37).

Nepakankama kalbėti tik apie netobulumus ar kulto laikų nusikaltimus. Stojanovič nurodo, kad tai sistemai vadovauja siste-

matinis panaudojimas socialinių priemonių (pvz. asmeninio turto nusavinimas, visuotinas draudimas, ir t.t.) pasiekimui nesocialistinių tikslų — valstybės kontrolei ir jos valdančio sluoksnio išlaikymui. Rusijos disidentų tai yra kartais vadinta viršmonopolija.[1] Stojanovič taip pat neigia pagrindinį „valstybinio socializmo" tvirtinimą, kad tik tokiose sąlygose galima greit sukurti atitinkamą materialinę bazę — materialinę ir kultūrinę gerovę, laisvalaikio perteklių, aukštą socialinio sąmoningumo lygį ir t.t. —, kurios pagrindu įmanoma ta darbininkijos demokratinė savitvarka, kuri vadinama komunizmo stadija. Anot Markso, socialinės gamybos produktai gali prarasti savo prekinį charakterį tik tada, kai nebėra jų trūkumo. O praktika įrodė, teigia Stojanovič, kad kol kas nėra buvę geresnio būdo gaminti perteklių kaip rinkos sistemoje — žinoma, ne pilnai laisvoje, kaip kad klasikinių liberalų vaizduotėje, bet reguliuotoje, kaip kad po-Keynes'o buržuazinėse ekonomikose. Rinkos panaikinimas trūkumų stovy gali privesti tik prie etatizmo.

Pagrindinį kaltininką dėl šitokio etatizmo susiformulavimo Stojanovič įžiūri konkrečiose sąlygose, kuriose įvyko Spalio Revoliucija. Didelės išsivysčiusios proletariato klasės stoka ekonomiškai nepilnai išsivysčiusiame krašte sudaro vieną iš pagrindinių socialistinės revoliucijos etatistinio iškreipimo priežasčių. Pagrindiniu visuomenės tikslu tada tampa greitas materialinis praturtėjimas — smarkus industrializacijos tempas. Tam tikslui pasiekti tokia visuomenė negali išvengti aukštų atlyginimų už profesionališkumą, erudiciją ar stakhanovietiškumą. Čia pasodintos sėklos naujo elito susiformavimui. Ir tas elitas ar „naujoji klasė" savaime tampa savų materialinių bei tarnybinių privilegijų atrama. Tolimesnėje vystymosi raidoje tai tik žlugdo tikro socializmo įsigalėjimą. Kova dėl tikro socializmo tampa sunkesnė „socialistinėse" visuomenėse, negu kapitalizmo tvarkomose buržuazinės demokratijos kraštuose.

Stojanovič mintys yra gana tipiškos šiandieninio jugoslaviško marksizmo kairiajam sparnui. Jose jaučiamas aiškus bandymas laviruoti tarp tos visiškos laisvės (savitvarkos) idealo, kuris pagaliau panaikintų susvetimėjimą, ir kontrolės reikalingumo (ypač

[1] Šis, mūsų nuomone, gan tikslus terminas yra atsiradęs F. Znakov raštuose, bet, matyti, nėra susilaukęs platesnio paplitimo.

tokiame nepilnai išsivysčiusiame krašte kaip Jugoslavijoje). Pati sunkiausia problema yra ta, kad pirmoji sąvoka lyg ir prieštarauja antrajai. Darbininkų savivalda pagrįsta socialistinės savivaldybės idėja yra buvusi tik miglotai nubrėžta paties Markso jo Paryžiaus Komunos analizėje bei Lenino pamflete *Valstybė ir revoliucija*. Jos realizacija liko daugiausia neišaiškinta. Dar Lenino gyvasties laikais partiniame aparate, matyti, egzistavo schizofrenija tarp tokios idėjos ar idealo ir aiškaus reikalo valstybiniam aparatui jėga įvesti tvarką į revoliucijos, pilietinio karo, bado bei maro išardytą visuomenės gyvenimą. Leninas ir puolė aiškiai augančią biurokratizaciją, ir kartu pripažino reikalą jos egzistencijai. Po jo mirties etatizmas aiškiai perviršijo valstybinio socializmo socialistinius bruožus, kas išryškėjo Stalino 1939 m. XVIII-jame Partijos suvažiavime pasakytoje mintyje, kad socializmo stadijoje valstybė neišvengiamai stiprės, o ne nyks. Į klausimą, koks yra skirtumas tarp valstybinio socializmo ir etatizmo, Stojanovič atsako, kad valstybės aparatas, nors gamybos priemonių nacionalizacija save oficialiai pastatęs į liaudies globėjo poziciją, savyje taip pat ugdo tendenciją pilnai išsilaisvinti nuo visuomenės, tapti visuomenės vadovu ir siekti virš visko kito tik savo tikslų įgyvendinimo. Šis autosiekimo viešpatavimas tampa etatizmu. Nors jame lieka nemažai svarbių formalių socializmo elementų, jo dvasia jau yra tapusi antisocialistinė. Nauja klasė „kukliai save legitimatizuoja, kaip atstovaujanti klasę, kurią jinai iš tikro išnaudoja" (psl. 50). Tai, anot Markso, nesudaro neįprasto reiškinio:

> *Nes kiekvienai naujai klasei, kuri save įtvirtina į už ją ankstyvesnės valdančios klasės vietą, yra reikalinga, vien kad pasiekus savo tikslą, pristatyti savo interesus, kaip visų visuomenės narių bendrą interesą. . .; ji suteiks savoms idėjoms universalumo formą, ir jas pristatys vienintelėmis racionaliomis bei bendrai galiojančiomis.*[2]

Atmetęs Stalino ir jo įpėdinių sistemos socialistiškumą, Stojanovič išnagrinėja, kaip tikras marksistas, tos sistemos vietą progreso į socializmą eigoje. Jis neneigia progreso buvimo TSRS

[2] Stojanovič, psl. 50. Citata iš K. Marx and F. Engels, *The German Ideology* (New York, 1947), pp. 40 - 41.

porevoliucinėje istorijoje, bet reikalauja diskusijos, ar joje įvyko optimalinis progresas. Seka gerai žinoma litanija dažnai išvardinamų pasibaisėtinų stalinizmo tikrovės aspektų (plačiai išstudijuotų, tarp kitko, R. Medvedev studijoje apie Staliną), kurie lyg neišvengiamai priveda prie išvados, kad TSRS būtų buvusi stipresnė politinėje, kultūrinėje bei moralinėje plotmėje, jeigu stalinizmas nebūtų įsiviešpatavęs. Stojanovič taip pat nesutinka su stalinizmo reikalingumo argumentu. XVIII Partijos suvažiavime Stalinas išreiškė žutbūtiną reikalą kapitalistinio pasaulio apsupimo sąlygose, sustiprinti šias valstybines funkcijas. 1) apsaugą nuo išorinių bei vidinių priešų, 2) ekonominę organizaciją ir 3) kultūrinę bei švietimo organizaciją. Prileidžiant, kad 1939 m. TSRS buvo vienintelė socialistinė valstybė (su kuo jau iš apibūdinimo jis nesutinka) ir kad jinai buvo grasinama kapitalistinių valstybių, Stojanovič abejoja dėl išvados, kad tai būtiniausiai turėjo vesti prie valstybės rolės sustiprinimo ekonomijoje, švietime ir kultūroje. Jeigu atsakymas į klausimą dėl tokio reikalingumo buvo teigiamas, kaip Stalinui, tai TSRS nebuvo socialistinė visuomenė, nes socialistinės visuomenės stiprumas priklauso nuo beklasinės visuomeninės savivaldos tikrovės ir funkcionavimo. Jeigu atsakymas į panašų klausimą yra neigiamas, tada, matyt, Stalino sistema prieštaravo socializmo augimui.

Stojanovič atsakymas yra aiškus: TSRS sistema yra tiek nukrypusi nuo socializmo sąvokos, kad jinai pradėjo sistematingai naudoti visuomenės jėgas nesocialinių tikslų pasiekimui. Nebeįmanoma kalbėti, kaip kad daro R. Medvedev ar jo krypties šalininkai, apie įvykusius TSRS marksizmo - leninizmo „iškreipimus" ar „netobulumus". „Socializmo krizė", pagal Stojanovič, tada tampa seniai įvykusiu reiškiniu, nes ji kyla iš sistemos, reguliariai sukuriančios tokias krizes — iš sistemos, kurios nebegalima laikyti socialistine, o tik etatistine. Kadangi etatizmas gali kilti ir iš buržuazinės politinės tradicijos — kaip kad pavyzdžiui, vyksta šiandieninėje Švedijoje — , kiek per daug išpūsta konvergencijos teorija tampa pritaikytina šiandieniniam pasauliui. Bet ta konvergencija, apie kurią yra tiek daug kalbama, vyksta ne tarp kapitalistinių ir socialistinių visuomenės formų, bet tarp dviejų etatizmo rūšių.

TSRS etatizmas per savo sistemos pravestą industrializaciją yra sukūręs, anot Stojanovič, panašias socialines jėgas Tarybų

Sąjungoje, kaip kad egzistuoja buržuazinėse visuomenėse. Stalinizmo pravesta greita industrializacija sukūrė masinį industrinį proletariatą, kuris su laiku taps sistemos duobkasiu. Tos jėgos yra revoliucinės, tikra marksistine to žodžio prasme, ir jos siekia socializmo. TSRS etatistinėje visuomenėje individo pozicija valstybiniame bei partiniame aparate sudaro pagrindą jo daliai gamybos vaisių paskirstyme. Kadangi tokie kadrai naudoja, gal tiksliau sakant, išnaudoja dirbančiųjų masių sukurtą pridedamąją vertę, Stojanovič įžvelgia pilną galimybę etatistinei visuomenei pritaikyti klasikinę marksistinę metodologiją ir tuomi sėkmingai analizuoti galimybę išekspropriuoti išnaudotojus bei socializuoti gamybos įmones. Klasikinis marksizmas tampa daug žadančiu „socialistinių" visuomenių kritikos įrankiu.

Nors Stojanovič pats to neteigia, galima pridurti, kad tokia marksistiškai revoliucionieriškų nuotaikų išraiška yra kol kas daugiausia pasirodžiusi TSRS inteligentijos tarpe. Bet yra tikra galimybė, kad ji gali išsiplėsti, kai svarbiausias etatistinės sistemos apologetikos propagandinis ramstis — materialinė gerovė — vis toliau betols su horizontu. Brežnev ir jo kryptį palaikančių Politbiuro narių siekimas gelbėti padėtį masiniais technologijos pirkiniais, paverčiant TSRS iš esmės kapitalistinių kraštų žaliavų rezervuaru, atrodo pilnai suderinama su Stojanovič schema. Jis pats, atrodo, yra linkęs tikėtis nekraujingų revoliucinių (evoliucinių) pasikeitimų tarybinėje visuomenėje, ir tam įžvelgti tikrasis marksizmas turės svarbią rolę. Šalia vidinių spaudimų, „tikrasis marksizmas su sava revoliucine - humanistine programa, kurios centre yra laisvas gamintojų susijungimas, sudarys smarkų spaudimą socialistinio pasikeitimo linkme" (psl. 65).

Vienas iš pagrindinių klausimų, susijusių su Stojanovič argumentacijos tėkme, yra etatizmo išsivystymo išvengiamumas ar neišvengiamumas, bandant pastatyti socializmą ekonomiškai nepilnai išsivysčiusiame krašte. Jo, kaip atstovo ideologinės krypties, vadovaujančios bandymui sukurti socializmą ekonomiškai atsilikusiame krašte, atsakymas yra iš anksto apspręstas. Tai bent teorijoje yra daroma šiandieninėje Jugoslavijoje. TSRS priešstalininiame laikotarpyje buvo taip pat įmanoma išvengti etatizmo. Tada neva egzistavo pasirinkimas tarp dviejų vystymosi būdų. Kontrolė, regimentacija, planavimas iš viršaus sudarė lengvesnį iš tų dviejų galimų būdų bendro revoliucijos ir jos likimo neaiš-

kumo laikotarpio sąlygose; todėl jis ir tapo įgyvendintas. Tokio pasirinkimo pasėkmė yra šiandieninis tarybinis etatizmas, kurio augimas priveda prie jo tolimesnio įsistiprinimo, o tai, savo ruožtu, nutolina galimybes jį pakeisti.

Stojanovič istorinių Rusijos dvidešimtojo dešimtmečio aplinkybių palankumo tikrojo socializmo įkūrimui duotas įvertinimas skamba kiek utopiškai. Perskaičius keletą kitų pagrindinių to laikotarpio studijų (pvz. Leonard Schapiro, *The Rise of the Communist Autocracy*, ar, nežiūrint jo išvadų, net R. Medvedev, *Let History Judge*), beveik neišvengiamai susidaro įspūdis, kad kova už tikrą socializmą buvo pralaimėta Rusijoje iš anksto. Lenino nekantrumas ir noras matyti savo kraštą vadovaujančioje rolėje Markso nubrėžtoje istorijos eigoje privedė prie to, kad Markso dėsniai buvo pastatyti aukštyn kojom leninizmo formoje. 1917 m. Rusijoje vargiai ar buvo konkrečių sąlygų sėkmingam darbininkų savitvarkos įvedimui. Sąlygos reikalavo revoliucijos iš viršaus, o tai iš esmės prieštarauja savitvarkos koncepcijai.

Stojanovič gan drąsiai suabejoja savo krašto vadovaujančios partijos praktiškomis pastangomis nuo 1950 m. įgyvendinti tikrą darbininkijos savitvarką, nors teoriškai prileidžia tokių pastangų rezultatyvumą. Anot jo, tai ne spontaniškas darbininkijos veiksmas, bet Partijos viršūnės nutarimas. Tokios savitvarkos tolimesnis likimas priklausė ir priklauso nuo to, kaip išsispręs kovos bei intrigos vadovybės viršūnėse. Naturaliai jam kyla klausimas, ar tokia santvarka nėra paradoksiška.

Stojanovič tikras marksistiškumas gal ryškiausiai atsispindi jo begaliniame optimizme — įsitikinime, kad utopijos pasiekimas lieka įmanomas. Pagal jį, marksizmas šiandien turi reikšmę ne vien kaip pseudo - socialistinių etatistinių visuomenių analizės įrankis, bet taip pat ir kaip gairė vystymuisi, tuo labiau, kad jam atrodo, jog ir šiose visuomenėse jau susidarė pribrendusios galimybės žengti į tokią utopiją. Čia jis tampa žymiai revizionistiškesniu ir kiek apleidžia klasikinį marksistinį deterministinį materializmą, stengdamasis suieškoti sprendžiantį atsakymą daugiau neapčiuopiamų jausmų plotmėje. Jis bando motyvuoti savo viltis jauno Markso suformuluota susvetimėjimo sąvoka. Šiuo atžvilgiu nepaprasta reikšmė teikiama kai kuriems 1968 m. įvykiams — ypač Prancūzijoje, kur darbininkai užėmė kai kurias

darbo įstaigas. Čia įžvelgiama ta masinė, spontaniška, revoliucinė kultūra, kuri sudaro viltį, kad ateity įmanoma tikėtis susvetimėjimo panaikinimo ir harmoningos visuomenės sukūrimo. Reikią pažymėti du svarbius šiuose įvykiuose faktorius. Tie pirmi savitvarkos bandymai įvyko aukštai išsivysčiusiame krašte. Jie pasirodė esą spontaniški, demokratiški ir niekieno iš anksto nesuplanuoti. Tai, anot Stojanovič, parodo, kad tikroji marksistinė revoliucija marksistine to žodžio prasme nebus materialinio pažeminimo ar trūkumo, bet įsisąmoninimo ir pasiryžimo susvetimėjimą likviduoti rezultatas. Tik visuomenėje, kur materialiniai rūpesčiai ir siekimai jau yra praradę savo pagrindinę reikšmę darbininkijai, pastaroji gali pajusti pilną susvetimėjimo slėgimą.

Šioje schemoje tenka pažymėti naują darbininkų klasės apibūdinimą. Tradicinė juodarankio darbininko samprata nebeatitinka aukštai išsivysčiusios pramonės tikrovei. Negalime tikėtis, kad dabartinis nespecializuotos darbo jėgos nuošimtis (20% visos darbo jėgos, ir tas skaičius ateity tik mažės) sudarys naujos visuomenės pagrindą. Prie tradicinės darbininkijos sampratos reikia prijungti šiandien tampančią vis reikšmingesne techninę inteligentiją.

Naujas savitvarkos idealas neišskiriamai sujungtas su demokratine koncepcija. Be tikros demokratijos savitvarka gamybiniame procese tampa neįmanoma. Tai šiandien neišvengiamai atsispindi komunistinių partijų laikysenoje, kurioje dažnai viešpatauja bevaizduotiškumas ir sustingimas (pvz. vakarietiškų kompartijų 1968 m. bandymas įvykius paversti klasikiniu sindikaliniu streiku).

Anot Stojanovič, partijos vaidmuo yra lemiamos svarbos reiškinys, nes nuo jos laikysenos priklauso etatizmo pavojaus išvengimas. Sėkmingas tokio pavojaus išvengimas reikalauja užtikrinti kuo plačiausią darbininkijos esminį dalyvavimą pačioje partijoje priimant sprendimus.

Teoriškai socializmas savaime demokratiškesnis už buržuazinę demokratiją, bet praktikoje jis etatizmo sąlygose toli atsiliko nuo buržuazinės demokratijos. Partija iš tikro yra tik priemonė pasiekti tikslui, kuris greičiausiai lygiai pasiekiamas demokratiškesnėje daugiapartinėje sistemoje. Nuomonė, kuri pakankamai nevertina buržuazinės demokratijos, gresia socialistinės demokra-

tijos išsivystymo galimybei, nes pastaroji realizuojasi ne neigdama buržuazinę demokratiją, o peržengdama jos siauras ribas.

Tikra savitvarka reikalauja tinkamai užsiangažavusių individų. Tai iškelia marksistinės etikos klausimą. Demokratinėje savitvarkos gamybinėje sistemoje joks teisinių potvarkių ar įstatymų skaičius nesugebės tinkamai reguliuoti socialinės demokratijos organų nutarimus. Sąmoningo sąžiningumo ir atsakomybės trūkumas prives prie netinkamo sistemos veikimo ir prie galimo pačios demokratijos iškreipimo. Nagrinėdamas marksizmo galimą reikšmę šiuolaikinei etikai, Stojanovič, tur būt, pasiekia savo „revizionizmo" apogėjų. Tai gal savaime kyla iš fakto, kad iki šiol sudėtingi etikos klausimai būdavo vengiami marksistų filosofų, kurie dažnai apsiribodavo tvirtinimu, kad teigiama visa tai, kas padeda revoliucijai ir atitinka esminiams darbininkų klasės interesams. Tačiau jo revizionistiškumas ypač išryškėja paneigiant vieną iš Markso žymesnių teiginių apie determinizmą. Kadangi žmogaus laisvė yra etikos ir moralės *ratio essendi*, neįmanoma laikytis determinizmo, kuriant revoliucijos vykdymo etiką. Vardan šios laisvės, Stojanovič net pasiryžęs atmesti paties socializmo neišvengiamumo tvirtinimą.

Svarbus marksistinės etikos uždavinys yra išspręsti priemonių pateisinimo tikslais problema. Net ir Stalinas vengė atvirai pripažinti, kad tikslas pateisina priemones, nors praktikoje visada tuo vadovavosi. O Marksas savo metu gana griežtai pasisakė, kad „tikslas, reikalaujantis piktų priemonių, nėra geras tikslas".[3] Neapribotas jėgos naudojimas, net siekiant humanistiškų komunistinės teorijos tikslų, turi tendenciją neigiamai paveikti judėjimą, kuris tokias priemones naudoja.

Markso kietai nustatytas istorijos eigos determinizmas irgi, pagal Stojanovič, tampa šių laikų sąlygų auka. Visur pabrėžiamas reikalas, kad darbininkija (jos praplėstoje prasmėje) pati imtųsi iniciatyvos; kad visuomenės santvarka būtų jos užtikrinta. Determinizmą atmetus, tas rezultatas nebelieka užtikrintas. Kas atsitiks, jeigu darbininkija savaime nepajus reikalo susiorganizuoti tokiais pagrindais? Todėl partijai reikia demokratiškai kovoti ir vesti propagandą už šį reikalą. Tačiau mums atrodo, kad Sto-

---

[3] Stojanovič, psl. 179. Citata iš K. *Marx, F. Engels: Historisch-kritische Gesamtausgabe* (MEGA) (Berlin, 1932), I/1, psl. 211.

janovič gal per daug tikisi iš tų atskirų vystimosi pavyzdžių, kai darbininkai perėmė įstaigų atitinkamą tvarkymą, ar, kaip pvz. Lordstown fabrike, gavo ypatingai geras darbo sąlygas, bet buvo jomis nepatenkinti, kadangi jos iš tikro dar labiau sustiprino susvetimėjimo efektą.

Pereito šimtmečio įvykiai, jo nuomone, patys paneigė neišvengiamumo sampratą. Tik tikra demokratija suteikia galimybes teisingam darbo vaisių perdalinimui; tai neturi būti daroma egalitariškai žeminančiu būdu, bet nesitikima, kad demokratinė visuomenė leistų tokį išskirstymą, kuris leistų įsigalėti kokiam nors naujam elitui. Visi požymiai rodo, kad tokios demokratijos pasiekimo procesas dar ilgas. Politinės revoliucijos greičiausiai įvyks tik kaip užsitęsusios socialinės revoliucijos proceso kulminacijos taškas. Tokia realybė reikalauja iš šiandieninio komunizmo brandumo, t.y. perėjimo į stovį, gal panašų į tą, kurį įsivaizduoja Medvedev.

Stojanovič užsibrėžimas išsaugoti marksizmo reikšmę, atmetant kai kuriuos Markso pagrindinius teiginius, nebeatitinkančius naujom aplinkybėm, suteikia marksizmui ideologinę gyvybę. Tik išlaikant tą lankstumą, kuris besikeičiančiose sąlygose yra esminis kiekvienos ideologijos gyvasčiai, marksizmas ir toliau gali likti viena iš pagrindinių pasaulio ideologijų.

Nereikia būtinai sutikti su Stojanovič, kad įvertinus jo knygos reikšmę. Tai viena iš pagrindinių šiuolaikinės marksizmo padėties analizių. Nors vakariečiui nemarksistui gal įdomiausi yra skyriai apie praeitį ir jos kritiką — ypač etatizmo sąvokos suformulavimas marksistiniu požiūriu —, skyriai, skirti socialistinei programai, taipogi skatina pagalvoti, net ir abejojant jų teiginiams ar net juos iš viso atmetant.

• • •

Tuo tarpu kai Stojanovič nepripažįsta TSRS socialistiškumo ir netiesiogiai beveik duoda suprasti, kad ir Jugoslavijoje tikras socializmas dar ilgai neįmanomas, rusų disidentas Roj Medvedev nagrinėja savo šalies visuomenę, kurią jis be apribojimų laiko socialistine. Medvedev gal yra daugiausia tapęs žinomu Vakaruose dėl savo monumentalinės Stalino ir stalinizmo studijos *Let History Judge*. Savo vėlyvesniame veikale jis pateikia ypa-

tingai naudingą ir turtingą dabartinės TSRS visuomenės nuomonių spektro apybaižą ir duoda visuomenės kritiką iš vidaus. Nors 1969 m. jis buvo išmestas iš TSKP už „įsitikinimus, nesuderinamus su partijos nario vardu", jis vis dar kalba apie „mūsų partiją", pabrėždamas savo siekimą būti reformatoriumi iš vidaus.

Medvedev neabejoja TSRS socialistiškumu ir neatrodo, kad jis sutiktų su Stojanovič nuomonėmis apie TSRS etatizmą. Bet jis taip pat tvirtina, kad tikras marksizmas - leninizmas bei socializmas negali aprobuoti visos eilės tarybinės tikrovės reiškinių, kuriuos jis laiko stalinizmo liekanomis. Kas Stojanovič traktuojama kaip socializmą žlugdantis ar paneigiantis etatizmas, Medvedev yra pristatoma kaip Stalino asmenybės kulto laikų pėdsakai. Jis aiškiai deklamuoja savo lojalumą sistemai, kurią sukūrė Leninas, bet kurią sužalojo Stalinas. Yra tekę girdėti iš neseniai atvykusių iš TSRS, kad beveik niekas nėra patenkintas tarybine dabartimi. Dažnai nepasitenkinimo įtakoje sukuriama praeities auksinių dienų nostalgija. Dažniausiai (ypač biurokratijoje ir juodosiose masėse) tai įgyja svajonės formą apie Stalino laikus, kai viešpatavo tvarka ir kai kasmet būdavo žeminamos kainos. Kitų idealizuojamas caristinis sidabrinis amžius, o dar kitų — Lenino neva tikrai tyras socialistinis laikotarpis. Medvedev priklauso šiai paskutinei grupei. Jis kone visą savo veikalą įstato į tarybinės dabarties sulyginimo su Lenino pirmykščio socializmo nekaltybės rojumi rėmus. Pagal jį TSRS peržengė stalinizmo laikotarpį ir, kadangi jos pagrinde visdėlto glūdi Lenino laikais sudaryta esmiškai socialistinė sistema, būtų gan lengva, galutinai atsikračius stalinistinės deviacijos, atstatyti Lenino laikais buvusią padėtį.

Ar jo teigimai ir jo lojalumo išraiškos kyla iš gilių įsitikinimų ar iš taktinių sumetimų surasti atgarsį liberalesniuose TSKP CK sluoksniuose, kurie, anot jo, tikrai egzistuoja ir gali būti paveikti, lieka neaišku. Būčiau linkęs manyti, kad jis tam tiki, panašiai kaip kiti, kurie yra pradėję prarasti savo tikėjimą komunizmu, vis dar beieško kaž kur praeities įsitikinimams. Iš tokio siekimo Medvedev ir panašiems į jį gal ir atsiranda Lenino idilija.

Žymiai labiau įtikinančiai skamba Stojanovič analizė, iš kurios kyla išvada, kad TSRS socializmo įkūrimui reikia daug daugiau negu paprasto 1920-ųjų dešimtmečio padėties ir dvasios atstatymo. Įsišaknijusio etatizmo išrovimas iš esmės reikalauja naujos revoliucijos. Pastaroji gali įvykti ir taikiu būdu, bet ne-

gali apsiriboti paprasta destalinizacija. Medvedev iškelia kaip išeitį būsimą TSKP suliberalėjimą kaip tik tokia destalinizacijos prasme. Tačiau, nors tai būtų žymus žingsnis jo norimu keliu, kažin ar to žingsnio pakaktų tikro socializmo įkūrimui, kaip kad jį įsivaizduoja Medvedev. Net ir pilnas viršmonopolijos panaikinimas nebūtinai reikštų automatinį savivaldos sukūrimą; pagal Medvedev, kaip ir pagal Stojanovič, tik tikra savivalda gali duoti tikrą socializmą.

Medvedev nesutinka su kitais TSRS disidencijos sluoksniais — ar jie būtų vakarietiškos orientacijos, t.y. jo nuomone pervertinančiais kapitalizmą, ar neoslavofilai, kurių viltys sukauptos į tai, ką Medvedev vadina romantine reakcija. Bet jis pristato jų nuomonių spektrą ir tuomi skaitytojui pateikia tikrą enciklopediją šiandieninės TSRS inteligentijos disidencijos srovių. Gan naiviai ir nerealistiškai jis primeta kaltę dėl jų atsiradimo pačiai partijai, kurios ideologija vis toliau atsiskiria nuo tarybinio gyvenimo tikrovės. Sunku tikėti, kad *ipso facto* laisva partija laisvose sąlygose tiek sužavėtų inteligentiją, kad pastaroji ją besąlygiškai remtų ir kad tokio rėmimo procentinė išraiška nesiskirtų nuo dabartinių TSRS rinkimų rezultatų.

Medvedev reikalauja pilnos ir tikros demokratijos kaip *conditio sine qua non* jo socializmo atkūrimui. Tam atrandama atrama Lenino raštuose. Taip pat jis neigia įprastą TSKP linijos įvertinimą dėl frakcijų uždraudimo kaip tipišką Lenino politikos išraišką. Tą *dictum* jis laiko sunkiose sąlygose priimta priemone, kuri neteisingai *ex post facto* buvusi iškreipta tikslu pateisinti partijos monolitinę struktūrą. Net ir gan paviršutiniškas susipažinimas su Lenino veikla ir *modus operandi* prieš ir po revoliucijos parodo jo ypatingą užsispyrimą, bekompromisiškumą ir netolerantiškumą nuomonėm, skirtingom nuo jo išvadų. Tad įprastas TSKP Lenino politikos vaizdas atrodo tikresnis už Medvedev pateiktą jo interpretaciją.

Eilė skyrių pateikia autoriaus kritinį TSRS visuomeninės padėties apibūdinimą ir jo reforminius pasiūlymus, kas liečia kelius atskirus visuomenės elementus, būtent — ekonomiką, administraciją, teismų sistemą, užsienio politiką, tautybių problemas ir t.t. Iš šių įdomiausi yra jo samprotavimai apie ekonomiką ir tautybių problemas.

Kaip ir Stojanovič, Medvedev žiūri į demokratiją ekonominiuose santykiuose, kaip į neatskiriamą socializmo bruožą. Jis dar toliau, grynai pragmatiniu požiūriu, teigia, kad tik sudemokratizuota ir tuomi lanksti ekonominė sistema gali suteikti galimybę optimaliai visuotinei gerovei. Yra visiškai aišku, kad ir tarybinė sistema, ir jai antipodinis kapitalizmo pasaulis save matuoja tuo pačiu mastu — bendru vakarietiškos ideologijos paveldėjimu — materialinės gerovės augimu. Mūsų poindustrinio amžiaus sudėtingose ekonomikos veikimo sąlygose tęsti tarybinės ekonominės centralizacijos nelankstumą reiškia įjungti į tą ekonomiką disfunkcijos elementą. Centralizacija šiandieninėse sąlygose varžo, o ne greitina ekonominės gerovės augimą. Medvedev čia polemizuoja su akademiko Sacharov kadaise vienam iš TSKP CK narių išreikšta mintimi, kad neva „prie dabartinio ekonomikos stovio ir neužtenkamai aukšto darbininkijos išsilavinimo lygio, mes dar negalime forsuoti daug priemonių visuomenės demokratizacijai" (*psl.* 269). „*Jo argumentas, paremtas Engelsu, yra* gan sudėtingas. Jis atskiria reikalingą, bet aiškiai apibrėžtą autoritetą administratyvinėse ekonomikos sferose nuo demokratinių principų naudojimo nustatant bendrų ekonomikos bruožų pakeitimus. Chruščev bandymai sukurti ekonomines apygardas buvo įkvėpti teisingos dvasios, bet, anot Medvedev, jo visiškas ekonominis analfabetiškumas neleido tai reformai pasiekti teigiamų išdavų. Toks Chruščev reformų įvertinimas smarkiai skiriasi nuo bendrai priimto fakto, kad Chruščev jau buvo pasiekęs savo santvarkoje galimų reformų ribas ir kad net tai pasirodė per daug jo įpėdiniams, kurie jas panaikino. Stojanovič skeptiškai žiūrėjo į galimybę įvesti tikrą socializmą, pagrįstą darbininkų savivalda materialinių trūkumų sąlygose. Medvedev, nors nesiūlo ar specifiškai nekalba apie galimybę greit įvesti savivaldą, kaip kad ją apibūdina Stojanovič, šiuo atžvilgiu pasirodo optimistiškesnis už jugoslavą. Šis jo optimizmas ir tikėjimas esminiu TSRS visuomenės tobulumu, reikalingu gal tik kai kurių papildomų reformų pravedimo, neatrodo realistiškas.

Kas liečia nerusiškų tautybių santykius su Maskva, Medvedev, kaip tikras demokratas, laiko absurdu teisti nerusiškus inteligentus už siūlymus jų tautoms išstoti iš TSRS. Bet jis pats laiko tokius siūlymus absurdu ekonominiais pagrindais. Taip jis ideologiškai išsikapsto iš tradiciškai sunkios rusui inteligentui

padėties, ir ekonominės naudos valty perplaukia tarp Scilos — liberalizmo, kuris reikštų rusų imperijos žlugimą — ir Charibdės — diktatūros, išlaikant šeštadalį pasaulio ploto apimančią imperiją. Nėra stebėtina, kad, kaip tikras marksistas, Medvedev laiko ekonominius santykius lemiančiu faktorium tautų santykiuose. Bet jo teigimas apie bendros valstybės reikalingumą TSRS tautoms neįrodo, kad 1) atskirų tautinių (respublikinių ar kitų) vienetų ekonomikos nukentėtų nuo jų politinio atsiskyrimo nuo TSRS, ar 2) kad atskiros tautinės valstybės, suformuotos suliberalėjusioje Tarybų Sąjungoje, negalėtų toliau ekonomiškai santykiauti tarp savęs ar su Rusija, pvz. Vakarų Europos Bendros Rinkos pavyzdžiu. Galima būtų dar jam prikišti ignoravimą visos eilės neekonomiškai pagrįstų aplinkybių bei jausmų, kurie vargiai ar būtų jo sistemai priimtini. Jei ekonomika būtų svariausiai lemianti aplinkybė, Kanados provincijos, tur būt, jau seniai būtų tapusios JAV valstijomis.

Bet nors negalima sutikti su kai kuriomis Medvedev išvadomis bei pagrindiniais teiginiais, jo priėjimas prie šiandien aktualių TSRS gyvenimo klausimų, jo platus diskusijos objekto apėmimas, jo aiškus bandymas būti objektyviu ir iki pagrindų išstudijuoti keliamas problemas, siūlant jų sprendimui gana plačius planus, tikrai atranda skaitytojo simpatijos stygą. Nuostabiausia, kad visa tai pristatoma kalboje ir terminologijoje, naudojamoje įprastai iki tamsaus pilkumo nuobodžiuose oficialiuose TSRS ideologiniuose veikaluose. Kalba ta pati, bet išvados radikaliai skirtingos, ir tai suteikia Medvedev darbui ypatingo įdomumo aureolę. Tai, kai kurių nuomone, yra iš TSRS pirmoji knyga, kuria būtų galima pavadinti „politiniu mokslu"; apgailestautina, kad jinai kol kas nėra susilaukusi vertimo iš rusų kalbos.

• • •

Tuo tarpu kai Stojanovič bei Medvedev analizės yra iššauktos vad. „socialistinių" dar gana atsilikusių visuomenių, vakarietiškasis komunistiškas „maverick" Garaudy spekuliuoja apie postindustrinės Vakarų visuomenės galimybes žengti į socializmą. Garaudy išeities taškas remiasi pereinamojo laikotarpio sukurtais Vakarų visuomenės prieštaravimais. Anot jo, mes pergyvename tokio masto pereinamąjį laikotarpį, kokio dar nėra buvę nuo

Neolitinės Revoliucijos laikų. Laiko bei atstumo sąvokų pakeitimas, mitybos prieinamumas ir sujvairinimas, o taip pat ir mokslo išplėtimas iš tikro sudaro plačios apimties revoliuciją mūsų laikotarpy. Jaunimas, gimęs tokiame laikplyšyje, nebegalįs atrasti savo identitetą, puola dvi pagrindines šiuolaikinės visuomenės institucijas — šeimą, kurios praktiška socialinė reikšmė pradeda mažėti, ir švietimo sistemą, kurios suteiktos žinijos daugiau užmaskuoja negu atskleidžia realybę. Jis pastebi, kad 1968 m. universitetinėse riaušėse Prancūzijoje pirmose iniciatorių eilėse buvo studentai sociologai, psichologai bei filosofai, kurie anksčiau už kitus pajuto, kad valdantieji viešpatauja stengdamiesi dangstytis „mokslišku objektyvumu". Jie pirmieji pajuto tą glaudų ryšį tarp išsimokslinimo tradicijos ir socialinio konservatizmo. Toks pajutimas, anot jo, sudaro bendrą pasaulio jaunimo požymį.

Garaudy sustatytas ilgas viso pasaulio kampų studentų nepasitenkinimų sąrašas traktuojamas kaip visuotina tikrų studentijos nuotaikų charakteristika. Jis tai vertina kaip nepasitenkinimą, kuris kunkuliuoja bet kokioje politinėje struktūroje ir reikalauja pakeitimų ne vien jose, bet ir pačioje civilizacijoje. Jo pastabos gal tikrai daugiau ar mažiau atitinka elitišku humanizmu pagrįstiems Europos bei Lotynų Amerikos universitetams. Sunkiau sutikti, kad Amerikos platesnėje ir daugiau į praktiką orientuotoje švietimo sistemoje, kur studento pavadinimas yra seniai pergyvenęs smarkią infliaciją, nepasitenkinimas, o ne apatija sudarytų pagrindinį bruožą, ypač šiuose akademinio termidoro laikuose. Įdomu pastebėti, kad gal Amerikos konservatoriai kai kuriais atžvilgiais sutampa su Garaudy nepasitenkinimo apibūdinimu, nes jie jau ilgą laiką kovoja prieš JAV federalinės biurokratijos didėjantį įsigalėjimą kiekvieno valdomojo gyventojo kasdieniniuose reikaluose moksliškai pagrįstų socialinių dėsnių ir duomenų vardan.

Vienas iš pagrindinių jaunimo judėjimų bruožų, anot Garaudy, yra jo kontrakultūra, daugiausiai pajuntama muzikoje ir pop mene, kurie pabrėžia laisvą savęs išraišką, tiesioginį betarpišką dalyvavimą. Asmeninis tiesioginis jautrumas, kuris Vakarų civilizacijoje užimdavo antraeilę vietą, bet Afrikos ar Rytų civilizacijose vaidindavo pirmaujančią rolę (kas dalimi gali išaiškinti šių egzotikų populiarumą), nuolat iškeliamas. Šių reiškinių visuma sudaro galimybę įtvirtinti kitokią visuomenę, kuri vertintų

ne tik praktiškas vertybes. Tada atsiranda reikalas persvarstyti mūsų civilizacijos tikslus ir padaryti tai tenka įvairiais būdais, įskaitant į jų tarpą chaotiškus, anarchistinius, mitologinius. Garaudy pristato vieną tokią analizę; jis ją laiko marksistine. Kaip doras Markso apaštalas, Garaudy daugiau už Stojanovič pabrėžia rinkos sukurtus neigiamumus visuomeniniame gyvenime.

Už žmogiškų tikslų ekonomikoje bei visuomenėje trūkumą atsakingas, anot jo, kapitalizmas. Pirmą kartą žmonijos istorijoje rinka tapo visagalė ir išstūmė visus tikslus žmogaus gyvenime, išskyrus pelną. Rinkos ekonomika, nesukurta remiantis kokiais nors civilizacijos projektais, yra tapusi ne vien tik ekonomine sistema, bet taip pat ir viso gyvenimo stiliaus arbitru. Rinkos sukurta laisvė iš tikro yra tik pasiturinčiųjų sluoksnių konkurencijų jėgų santykių užfiksavimas. Rinka yra suskaldžiusi visuomenę į dvi dalis — tuos, kuriems reikia dirbti, ir tuos, kuriems suteikta pilno tinginiavimo pasirinkimo galimybė. Nors nebeišliko jokių teisinių įstatų įdarbinimui (kaip vergija ar baudžiava), ekonominė prievarta yra išlikusi. Kas atimama iš dirbančiųjų yra ne piniginė vertė (kaip kad originaliojoje Markso teorijoje apie *pridedamąją vertę*), *bet gyvenimo kokybės vertė; tai* iš tikro sudaro eksploataciją. Jis iliustruoja šį teiginį gana ginčytinu Galbraith teigimu apie JAV ekonomiką. Kai pusės aktyvių gyventojų darbo pilnai pakanka visų visuomenės narių poreikių aprūpinimui, valdžiai tenka surasti darbus kitai pusei. Rinkos kapitalizmas gali išsilaikyti tik daugindamas bereikalingus darbus. Dabartinė rinkos kapitalizmo sistema dar žadina ir kitas neigiamybes. Ji priveda prie jausmo, kad mokslas ir technologija yra tikslai savyje. Nauji išradimai žadina, o ne patenkina poreikius. Tokioje padėty ir kultūrinės vertybės tampa komerciškos — rinkoje parduodamos ir perkamos pagal poreikį ir pagal technologijos sužadintus norus. Rinka, kuri Stojanovič sistemoje yra kol kas vienintelė išvystyta galimybė sukurti perteklių, reikalinga susvetimėjimo panaikinimui saviveikliniame socializme, tampa Garaudy revizionizme to susvetimėjimo, dabar jau matuojamo daugiau dvasinėmis kategorijomis, pagrindinė priežastis.

Išskyrus kai kuriuos simplicistinius teigimus, pvz. kad ekonominė pagalba nepakankamai išsivysčiusiems kraštams yra tik paprastas būdas iš jų daugiau išgauti ir kad kolonializmas bei neokolonializmas yra šių kraštų atsilikimo priežastis, Garaudy

šiuolaikinio kapitalizmo analizė yra dažnai patraukli savo įžvalgumu. Jis gan sėkmingai apibūdina progreso ir ekonominio augimo krizės problemą. Augimo reikalingumas tiek įsišaknijęs į civilizaciją, kad jo sustojimas iššauktų daug žalingesnių pasėkmių negu tik ekonominę krizę. Iš esmės kapitalistinė sistema reikalauja, kad ekonominis motoras eitų — kur jis važiuoja nesvarbu. Jau seniai pribrendo reikalas griebtis priemonių sustabdyti tokį žengimą. Tos priemonės, anot Garaudy, yra jo remiamos rūšies socializme. Tik, deja, toks socializmas dažniausiai nesutampa su iki šiol žinomais socializmais. Šių pastarųjų *raisons d'être* pagrįsti didėjančios materialinės gerovės vertinimu, kaip ir kapitalizme. Neįmanoma apskritai suprasti, kaip tokio socializmo tikslo pasiekimas įmanomas be ekonominio augimo.

Garaudy mato savo socializmą kaip visapusiškai pozityvų reiškinį. Jis neapsiriboja tik materialinio poreikio patenkinimu, o tampa atsakymu aiškiam reikalui keisti sistemą, kuri yra tapusi priešinga pačiam organizuotam gyvenimui. Socializmas negali likti tik sprendimu patenkinti poreikiams, dirbtinai iššauktiems kapitalizmo sistemos. Čia autorius nepažymi, ką reikia daryti su tokiais poreikiais, nes jie vis vien egzistuoja ir savaime neišnyks.

Jis teigia, kad revoliucijos, pradedant 1917 m. Rusijos Revoliucija, yra parodžiusios, kad ekonominis išlaisvinimas yra reikalingas visapusiškam žmogaus išlaisvinimui. Vakariečiui toks tvirtinimas skamba gan keistai, nes abejotina, ar nors vienas iš jų buvo pasiektas Rusijoje (su tuo, kad pasiekta nebuvo, matyt, sutiktų ir Stojanovič ir Medvedev). Pačios revoliucijos būdas Garaudy sistemoje nėra svarbus; kas svarbu, tai kad jos pasėkmės leistų žmonėms gyventi turtingiau ir kūrybingiau. Jis nepažymi, kokias revoliucijas jis turi omeny. Skaitytojui neaišku, ar materialinis perteklius turi suteikti tokias sąlygas ar jos atsiras per materialinių poreikių panaikinimą. Pirmas atvejis atrodo įmanomesnis (kaip kad pripažino ir Stojanovič) kaip tik per tą rinkos kapitalizmą, kuris, Garaudy nuomone, tapo visuomeninių piktybių šaltinis. Materialinių gi poreikių varžymas negali vykti vakuume. Kai kiti turi, sunku nenorėti. Gal Garaudy turi omeny Kiniją, kuriai jis nekartą yra išreiškęs simpatijų. Bet ir čia dar nėra pilnai aišku, ar poreikių išnykimas nėra įvykęs tik oficialiuose skelbiniuose.

Bet ir Garaudy, atrodo, yra linkęs pripažinti, kad vien privatinės nuosavybės panaikinimas, nors reikalingas žingsnis, savaime neduoda problemos sprendimo. O ta problema yra susvetimėjimo problema. Istoriškai kiekvienoje engėjų ir engiamųjų kovoje paprastai laimi kita, trečioji jėga. Taip, matyt, yra atsitikę su dabartiniu komunizmu. Privatinės nuosavybės panaikinimas neišsprendė susvetimėjimo problemos, bet suteikė valdžią ir galią tiems, kurie sakosi atstovaują darbininkijos interesus, — partiniams biurokratams. Tad nors tarybinis modelis ir toliau egzistuos kaip pavyzdys komunistinėms partijoms, jis negali tapti rimtu atsakymu į iškilusią susvetimėjimo problemą. Ta nauja revoliucija, kurią pramato Garaudy, bus nukreipta prieš biurokratines tironijas, kurios šiandien jau peržengia egzistuojančių socialinių sistemų ribas bei valstybių sienas. Ši revoliucija turės sukurti sau naują programą. Ji negalės, vardan sėkmingo savo uždavinių sprendimo, paprastai sekti jau anksčiau nesėkmingai nueitais keliais.

Marksistiškai kalbant, šios naujos revoliucijos veikėjai bus darbininkija. Bet, panašiai į Stojanovič, Garaudy praplečia darbininkijos sąvoką. Anot jo, šiuolaikinis socializmas nebegali būti ekonomine sistema, tinkamai sprendžiančia praeito šimtmečio kapitalizmo prieštaravimus ar pakankamai išsivysčiusio kapitalizmo prieštaravimus, kaip kad 1917 m. Rusijoje. Tada proletariatas buvo pagrindinė išnaudojama klasė. Šiandien atsirado nauja ir žiauresnė eksploatacijos forma. Mokslo integracija į gamybines jėgas pakeitė visą Markso antstato struktūrą. Privatus visuomenės mokslinio darbo vaisių pasisavinimas sudaro žiauresnę išnaudojimo formą, anot Garaudy, negu toji paprasta, apie kurią rašė Marksas. Tad tenka peržiūrėti ir Markso pridedamosios vertės sąvoką. Šiandien ir mašinos gamina pridedamąją vertę. Taipogi tenka įvertinti ekonominę valstybių rolę pridedamosios vertės kūryboje, pasireiškiančią specialiai užsakytų projektų rėmime (pvz. aerospace ir t.t.)

Visuomeniniai prieštaravimai tampa tokiu būdu nebe grynai ekonominiai, kaip kad Marksui. Darbininkijos skaičius lieka toks pats ir net mažėja, o specialistų klasė auga. Tad Garaudy praplečia numatytus revoliucijos kūrėjus, neapsiribodamas vien darbininkais, bet taip pat įtraukdamas į jų skaičių ir samdomą darbą

dirbančius intelektualus bei vadinamojo trečiojo sektoriaus tarnautojus (t.y. administratorius).

Tos revoliucijos tikslas bus susvetimėjimo panaikinimas. Susvetimėjimas yra rezultatas to esminio dualizmo, kuris įsiviešpatavo visose visuomenėse jau nuo Neolitinės Revoliucijos laikų — tarp sprendėjo ir atlikėjo.

> *Kovoje prieš dualizmą reikia viską perdirbti: mūsų ekonominę ir visuomeninę organizaciją, mūsų politines institucijas, mūsų kultūrą. Mes turime apibūdinti savo santykius su gamta, su mokslu ir su technologija, su kitais žmonėmis ir su kitomis kultūromis. Viską reikia atlikti. Problemas reikia spręsti nuo taško, kuriose jos buvo paliktos žmonių, besikapstančių iš Neolito* (psl. 90).

Tokia laisvė, tokie pertvarkymai reikalauja socializmo (ne iš viršaus suteikto) ir tam reikalingas visuotino sąmoningumo įsigalėjimas. Reikia, kad demokratija, paremta tiesioginiu masių dalyvavimu valdyme, pirmiau įsigalėtų žemiausiose institucijose. Tik tuo pagrindu bus įmanoma, nebijant susvetimėjimo pavojaus, deleguoti visų valdymo teisę kai kuriems. Tokio masto utopiškumas — iš esmės pakeičiant visą žmonių santykių išsivystymo nuo Neolitinių laikų rezultatą — yra tikrai apstulbinantis.

Sunku įtikėti tuo, kad kiekvienas individas, jei jam bus suteikta proga, domėsis tokioje demokratijoje dalyvauti. Čia pasiekiama vieną iš klasikinių marksizmo problemų — kaip suderinti žmogišką prigimtį su marksizmo suformuluota šviesios ateities būtinybe. Garaudy specialiai apsistoja ties H. Kahn pranašystėmis apie 2000 m. ir atmeta jas, nes Kahn apsiriboja žmogiškosios prigimties pastovumo prielaida. Ypatingai patraukliame savo knygos skyriuje Garaudy pabrėžia faktą, kad ateitį reikia įsivaizduoti gyvai, o ne vien kaip šiandienos išplėtimą paprastoje šių laikų kategorijų ekstrapoliacijos į ateitį formoje. Markso istorijos eigos apibūdinime randamas vienas iš pagrindinių dėsnių, gal kiek prieštaraująs jo paties kietai išbrėžtam ekonominiam determinizmui, kad žmogus pats kuria savo istoriją praeities sustatytose sąlygose. Garaudy yra linkęs sumažinti praeities sukurtų sąlygų reikšmę ir smarkiai pabrėžti *paties* žmogaus vaid-

menį pasaulio kūrime. Kažkaip reikalinga peržengti skirtumą tarp vadų, kurie galvoja, ir masių, kurios veikia, nes tas skirtumas sudaro šiandieninės vergijos pagrindinę formą. Anot Garaudy, švietimo sistema tai vengia daryti ir toliau dirbtinai atskiria idėjas nuo praktikos.

Bet Garaudy — receptų ateičiai kūrėjas toli gražu neprilygsta Garaudy — šiandieninės tikrovės kritikui. Jo saviveiklinės socialistinės revoliucijos įgyvendinimo schema taip ir lieka neaiški. Jis negali pasakyti, kokios jėgos konkrečiai prie jos prives ir kaip jinai bus įgyvendinta. Jis tik sugeba apie ją svajoti, kaip kad trokštantis dykumoje svajoja apie vandenį. Jam aišku, kad jinai yra pilnai neįmanoma šiandieninio kapitalizmo bei valstybinio socializmo (TSRS ir liaudies demokratijose) kontroliuojamose visuomenėse. Jis jos galimą eigą įžvelgia 1968 m. Paryžiuje. Bet tai tik suteikia trumpo laikotarpio pavyzdžius, iš kurių vargiai ar galima padaryti bendresnių išvadų.

Pagrindinė bėda su Garaudy saviveiklinio socializmo apibūdinimu yra ta, kad jo suteikiama laisvė negali iš anksto būti suprogramuota ar iš viršaus suteikta. Tad sunkoka tokį socializmą charakterizuoti ir beveik neįmanoma tiksliau nustatyti tinkamas sąlygas jo atsiradimui. Tenka apsiriboti bendrybėmis, t.y. konstatuoti būtinybę solidarumo tarp darbininkų, technikų ir inžinierių, kuris išsireikš panašiai kaip kad išsireiškė 1968 m., tik platesnėje plotmėje. Darbo laiko sutrumpinimas bei darbo padalinimo skirtumų mažinimas (kaip pvz. Volvo fabrikuose Švedijoje), anot jo, sudarytų sąlygas, kurios leistų platesniam susvetimėjimo pajutimui išsivystyti. Tą pajutimą reikėtų ugdyti, nes tai privestų prie saviveiklos įsigalėjimo galimybių augimo. Laisvalaikis, gal darbo laiko atleidimas informacijos platinimo tikslui ar galimybių sudarymui apmokamam techniškam ir kultūriniam darbininkų išsilavinimui tobulinti, didins saviveiklos reikalingumo pajutimo galimybes. Čia Garaudy pradeda skambėti, kaip vienas iš tų išmokslintų vadų, kuriems jis iš dalies priskiria kaltę dėl susvetimėjimo augimo. Su juo, tarp kitko, nelengva sutikti ir tuo klausimu, nes vėl iš esmės iškyla žmogiškosios prigimties problema. Kas intelektualui, kaip Garaudy, būtų laisvalaikis informacijos skleidimui, gali, apatijos sąlygose, tapti ilgesnio kortavimo protarpiu. Šis jo argumentas skamba labai pa-

našiai, kaip kadaise skambėdavo tvirtinimas, kad visuotinu neraštingumo panaikinimu bus galima pakelti masių kultūrinį lygį. *Bet to gi neįvyko.* Tai kas, kad visi moka skaityti, jeigu skaito tik komiksus? Jei demokratinė saviveikla susideda iš Rousseau numatyto visų laisvo dalyvavimo, tai kaip, jeigu ne prievarta, galima bus kovoti su visuomenine žmonių apatija? Jei žmogaus prigimties keitimu, tai kokiu būdu galima demokratiškai (ar net jėga) tą prigimtį pakeisti?

Praktiškas saviveiklos funkcionavimas po jos įsigalėjimo sistemos pavidale irgi lieka Garaudy galvojime miglotas. Sunku suvokti, kaip įmanoma išlaikyti tikrą saviveiklą tokioje formoje, kokioje jinai yra apibūdinta, ir taip pat palikti darbo įstaigos organizacinę struktūrą. Tam neužtenka pareikšti, kad inžinieriai išlaikytų savo inžinierių rolę, bet jau ne kaip savininko absoliučių norų vykdytojai. Deja, Garaudy knygoje tokie ir kiti panašūs techniniai prieštaravimai jo sistemos gyvastingumui yra paprastai nurašomi kaip nepakankamai svarūs.

Mintis, kad didelėse įmonėse kadriniai klausimai turėtų būti sprendžiami atstovų, išrinktų pagal visiems taikomas taisykles, nėra nauja. Bet ji iš esmės prieštarauja tai saviveiklai, kurią Garaudy savo knygoje yra numatęs. Lieka atviras ir neišaiškintas klausimas, kokiam taške galios ar teisių delegavimas gali peraugti į elitinį dirigizmą. Iš praeities pavyzdžių tenka manyti, kad tai įvyksta pačioje proceso pradžioje. Tai nesuteikia Garaudy prognozės didelių galimybių tapti realiais veiksniais.

Kapitalizmo džiunglėms ir technologiškos biurokratijos mechaniniam modeliui Garaudy priešpastato socialistine saviveikla pagrįstą kibernetinį modelį. Centrinis planavimas išliks, bet jis bus atsakomingas apačiai, o ne technokratijai ar kokiai nors biurokratijai. Kaip tai veiks, praktikoje nėra (ir pagal apibūdinimą negali būti) nustatoma, bet nurodoma, kad jei tų institucijų dvasia bus tinkama, visi galimi (ir jis pripažįsta, kad jų atsiras nemažai) ginčai ir prieštaravimai bus sprendžiami ne autoritariniu būdu. Svarbiausias jo schemos tvirtinimas yra įsitikinimas, kad tai bus įgyvendinta. Nors jis pats neigia dogmatizmą, nors jis vengia determinizmo, bet vis vien pats atrodo kuo determinističkiausiai įsitikinęs, kad susvetimėjimą pajutusios masės pasirinks socializmą.

Saviveiklinio socializmo atskyrimas nuo anarchijos irgi lieka neišaiškintas. Jis neįmanomas prie privatinės nuosavybės gamybos priemonių, jam sunku koegzistuoti su bent kokia biurokratija, ir jis vargiai suderinamas su teisių delegavimu. Esminė klaida būtų manyti, kad Vakarų civilizacija, kaip ji nuo klasikinės Graikijos laikų yra išsivysčiusi, yra vienintelis modelis tolimesniam sumažėjusio pasaulio išsivystymui. Kol kas Garaudy vienintelė numatyta nevakarietiška galimybe yra Kinijos socialinės organizacijos suderinimas su Japonijos gamybine galia. Tai šio šimtmečio gale galėtų sudaryti neatspiriamo patrauklumo modelį visam vadinamajam trečiajam pasauliui. Atrodo vis vien, kad toks modelis savo praktiškame pritaikyme yra kiek ribotas, bent kalbant apie artimą ateitį.

Kaip kiekvienas revizionistas, Garaudy stengiasi savo revizionizmą paneigti ir pabrėžti savo minčių ortodoksiškumą. Marksas nebuvo, anot jo, dogmatikas ir pats pripažintų savo minčių evoliucijos reikalingumą besikeičiančiose sąlygose. Daug remiamasi ir Lenino 1923 m. straipsniu apie socializmo ugdymą žmonių iniciatyva, vietoje nepageidautino biurokratijos išauginto socializmo suteikimo žmonėms. Įdomu pažymėti, kad Medvedev (o taip pat ir oficialus ekonominis reformatorius E. Liberman) taip pat remiasi tuo straipsniu, ir kad ne vien Leninas, bet ir A. Gramsci svarstė tą problemą. Bet taip pat reikia pažymėti, kaip kad teisingai daro Stojanovič, kad tuo pat metu Rusijoje ir Lenino mintyse koegzistavo su šiuo teiginiu visiškai priešinga tendencija, kuri ir nulėmė etatizmo įsigalėjimą.

Garaudy ne kartą rodo savo pilną susižavėjimą kinais. Nesunku juoktis iš raudongvardiečių, bet taip pat nelengva į 800,000,000 atsilikusių žmonių įskiepyti sąvoką, kad žmogus gali keisti pasaulį, savo aplinką, ir suteikti savo dalyvavimo šiame paveikime pojūtį. Nelengva jų sąlygose kovoti prieš besivystantį biurokratizmą (ką Stojanovič pavadintų etatizmu, o Medvedev būtų linkęs suformuluoti kaip „iškreipimus"); atrodo, kad bandymai Kinijoje nebuvo nesėkmingi. Tai, ką kinai atliko iš viršaus, buvo siekiama (tarp kitko) kiekviename bandyme susilpninti biurokratizmo jungą (Jugoslavijoje 1950 m., Vengrijoje 1956 m., Čekoslovakijoje 1968 m., Lenkijoje 1970 m.).

Beieškodamas kelių į savo saviveiklinį socializmą, Garaudy nesiremia vien marksizmu. Tęsdamas savo žinomą dialogą su

krikščionybe, jis ir joje atranda saviveiklos siekimui argumentų. Ir marksizmo ir krikščionybės išraiškos formose nebepasireiškia daug jiems bendrų esminių bruožų. Marksizmas dėl savo mechaninio materializmo ir pozityvizmo neleidžia žmogui likti savo lemties kūrėju; gi krikščionybė, savo bažnytinėse formose, buržuazijos buvusi paversta į priemonę tvarkai ir pastovumui išlaikyti, lygiai taip pat kaip tokiu yra tapęs oficialiose Tarybų Sąjungos patirties pėdsakuose besiekiančiose komunistinėse partijose marksizmas. Tačiau, anot Garaudy, tikėjimas paskutiniuoju teismu ir žengimas į jį per istoriją sudaro tą patį dinamišką, nuolat besivystantį procesą — dalyvavimą kūryboje, kurį pripažįsta ir marksistai. Abiems todėl reikia persvarstyti savo ideologijas ir atskirti jų sutampančias esmes nuo kultūriškai išsivysčiusių formos skirtumų.

Toks yra Garaudy bendrai nubrėžtas socializmo vaizdas — gal toks romantiškas kaip ir J. J. Rousseau mintys, bet greičiausiai lygiai patrauklus šiems laikams dėka savo aktualybės ir reikalingumo. Viena iš svarbiausių šios knygos privalumų yra jos autoriaus įsitikinimų nuoširdumo jausmas. Garaudy rašo beveik save įtikindamas, kad judėjime už socialistinės saviveiklos įsigalėjimą glūdi jo intelektualinio ir visomeninio gyvenimo prasmė. Jis pripažįsta, kad saviveiklos apibūdinimo srityje neįmanoma iš anksto suteikti daugiau, negu bendrus bruožus. Svarbiausias pasirodo įsitikinimas, kad visų bendra ateitis turėtų būti visų bendras kūrinys, bendrom pastangom išrastas ir pasiektas. Tam nereikia iš anksto numatytos programos. Jis pripažįsta, kad jo bandyme nustatyti net ir tos saviveiklos bendrą vaizdą atsiranda problemų, neaiškumų bei prieštaravimų. Bet jo tikslas yra pradėti šių problemų svarstymą, kuris jo teiginius papildytų, paneigtų ar patvirtintų. Svarbiausias pirmas žingsnis jo pramatytos saviveiklos pasiekime lieka jos galimybės pajutimo įsigalėjimas. Tai sudaro problemą pedagogikai: „saviveikla yra revoliucijos pedagogika ir pedagogikos revoliucija" (psl. 244).

Nesunku nurodyti Garaudy miglotumus. Bet apsiriboti tik tuo būtų veikalo esmės nepajutimas. Nežiūrint visų formalių netobulumų (kuriuos jis iš anksto pats kartais pramato), jo siūlomas beveik antipozityvistinis marksizmo variantas priverčia susimąstyti. Jau vien Garaudy minčių kritika reiškia jų svarstymą. Tokia prasme knygos sensacingas pasisekimas Prancūzijoje tampa

pilnai suprantamu. Jinai ne kartą atskleidžia naują galvosenos plotmę šiandieninės visuomenės problemų nagrinėjimų galimybei.

• • •

Visi trys veikalai pagrinde taikomi atitinkamoms jų autorių visuomenėms. Markso minčių revizijoje ar jų pervertinime šie autoriai nėra praradę to begalinio optimizmo tikint šviesiąja žmonijos ateitimi, kuris taip charakteringas marksizmui. Visi trys pateikia drąsius bandymus ar tai pramatyti naujus šiandieninius eigos į utopiją posūkius ar tai nustatyti rodykles šiandieniniams bandymams žengti tuo keliu. Jie vargiai galėtų prileisti egzistencialinį pesimizmą išeities iš susvetimėjimo neigime. Jie neprileidžia, kad realybė galutinai sužlugdė praeityje suformuluotas šviesios ateities prognozes. Tas susvetimėjimas turi žlugti, kai žlugs jo klasinės priežastys. Bandymai apibūdinti šias klasines priežastis šiandieniniame kontekste suteikia šiems veikalams vieną iš jų pagrindinių teigimų verčių. Visų trijų atsakymai lieka ar nepilnai suformuluoti, kaip kad Stajanovič, ar gal kiek atitolę nuo realių galimybių, kaip kad Medvedev, ar perdėtai migloti ir impresionistiški, kaip kad Garaudy.

Visi trys yra iki tam tikro taško radikalūs savo visuomenių ar organizacijų atžvilgiu. Garaudy ir Medvedev yra formaliai pašalinti iš savo kraštų Komunistų Partijų. Stojanovič priklauso Beogrado Universiteto Filosofijos Katedrai, kuri neseniai yra susilaukusi valdžios suvaržymų. Radikalūs lūžiai ar atsiskyrimai su praeitimi ne kartą yra paaštrinę radikalumą tų, kurie yra tapę atskirti. Ir nors jie nebeveikia toje oficialioje organizacijoje, kuriai kadaise priklausė, jų intelektas toliau pulsuoja tuo pačiu ritmu, lyg ieškodamas pateisinimo savo praeičiai. Noras įrodyti savųjų pozicijų teisingumą tų oficialiųjų organizacijų mąstysenos rėmuose bei kategorijose aiškiai prasiskverbia ir Garaudy ir Medvedev raštuose. „Ne mes esame iškrypėliai ir revizionistai!" šaukte šaukia iš jų veikalų puslapių, „o jūs, vadeivos, kurie save laikote ortodoksiškumo teisėjais". Vartodami jų priešų pripažįstamas galvosenos kategorijas ir formules, jie nagrinėja dabartį ir savo pačių intelektualinę praeitį. Tame glūdi šių darbų įdomumas ir reikšmė.

Romas J. Misiūnas
1974 m. vasara

EPINIO VAIZDAVIMO NEUŽBAIGTUMAS

Išmirė Marčiaus Kreivėno bitės... su šiuo įvykiu Vytautas Bubnys pradeda savo romaną *Po vasaros dangum* — vienos šeimos nuopolio istoriją, arba, tiksliau pasakius, tos istorijos paskutinį aktą. Išgaišusios Marčiaus bitės turėtų lyg ir susumuoti, kuo yra virtę jo vaikai: bastūnas sūnus Steponas, ukrainietę vedęs statybų darbininkas, išmaišęs Sovietų Sąjungą ir niekur nepritapęs; duktė Šarūnė — sumiesčionėjusi cinikė; sūnus Vacys — mašiną šveičiąs materialistas, sugebąs iš nieko išspausti pelną. Nepamirštinas ir Marčiaus vyriausias sūnus Mindaugas, paslaptingomis aplinkybėmis dingęs pokario laikais. Autorius taip ir nepaaiškina, *kurioje pusėje jisai veikęs. Vienok Steponui* Mindaugas yra palikęs neišdildomą įspūdį — savo paslaptingo pradingimo mįsle pavergęs jo dėmesį. Kreivėno šeimos narių persipynę nelaimingi likimai suvedami į Marčiaus pokario metų lemtingą sprendimą, išsklaidžiusį vaikus ieškoti gyvenimo kitur — nuosprendį, jog žemė jų nemaitins. Visa tai autoriaus pateikta atkreipti skaitytojo dėmesį, jog *Po vasaros dangum* nėra privati šeimos istorija. Jos žlugimo priežastys turi gilesnes šaknis. Naujasis Bubnio romanas savo tematika primena nevieną W. Faulknerio veikalą. Abu autoriai rašo apie pilietinio karo padarinius šeimų likimuose. (Partizaninis laikotarpis sovietinėje terminologijoje laikomas pilietiniu karu). Faulkneris ir Bubnys vaizduoja agrarinės bendruomenės pasikeitimo į industrializuotą eigos atgarsį žmonių sąmonėse. Išorinis veiksmas Bubnio romane trunka vos savaitgalį, tačiau veikėjų sąmonėse jis nusidriekia net į tolimesnių pokario laikų periferijas. Žinoma, jo veikėjų vidinė kalba nėra kraštutinį subjektyvumo laipsnį pasiekęs faulkneriškas sąmonės srautas. Prieš dvidešimt su viršum metų pasibaigę pokario įvykiai dar ne vieno personažo viduje alsuoja gyva praeitim, kėsindamiesi sudrumsti net ir pozityvių veikėjų ramybę. Pavyzdžiui, kad ir Trakimo nerimas, jog jo jaunystės metų ryšiai su Mindaugu bus tam tikrų sluogsnių atidengti ir neteisingai įvertinti. „Baimė, kad tavo praeityje KAŽKĄ gali surasti" (psl. 405).

Po vasaros dangum liečiamos šiandieninio Lietuvos kaimo problemos. Bubnio Lietuvos kaime jau daug kas pasikeitę. Išskyrus Kreivėnų sodybą, ten jau pradingę vienkiemiai ir idiliška

gamta jau neidiliška. Vietoj jų atsiradę kaimai — miesteliai su vandentiekiu, elektra, televizijos antenom ir autovežimių apdulkintom gatvėm. Lietuviškame peizaže jau įsipilietinusios mechanizuotos darbo priemonės ir gamtą teršią poilsiautojai jau yra tapę įprastiniu savaitgalio įvykiu. Pasikeitimai kartu palietę ir žmonių gyvenimo būdą. Kaimo gyvenimas yra praradęs savo pirmykštę harmoniją: žmonės irzlūs, užsidarę, vienas kitam susvetimėję — jaučiasi miestietiško nepastovumo nuotaika. Pagal Dainių: dabarties kaimo žmogų persekioja mintis, jog viskas laikina — viskas ligi naujo nurodymo (psl. 331).

Be abejo pokario laikai svarbūs. Jie pastūmėjo veikėjų likimus įvairiomis kryptimis — kai kuriuos nuvesdami klystkeliais, pvz. Kreivėnų šeimą. Tačiau ir pats naujasis gyvenimas yra įnešęs Lietuvos kaiman nenumatytas problemas — paveikęs žmonių santykius kita linkme. Pokario metų nesugrįžtamumas įdomiai atskleistas Senavaičio paveikslu. Šis buvęs stribas, dabar prasigėręs nepritapėlis, nesugebėjo prisitaikyti prie naujų laikų. Anais, tarybiškai kalbant, „rūsčiais laikais", jo rankose buvo kaimo žmonių likimas. Senavaičio įsakymu ne vienas buvo „nekaltai represuotas". Anksčiau Senavaitis nesiskaitė su žmonėmis — dabar jis nesiskaito su žodžiais, drebdamas kiekvienam savo teisybę į akis. Tokia jo elgsena mūsų laikais yra anachronizmas, piktinąs kolūkio biurokratus.

Po vasaros dangum paliečia nemaža Lietuvos gyvenimo aktualijų, retai sutinkamų tenykštėje prozoje. Kad ir mišrių vedybų problema.

— Sakyk, kas tu toksai? — Vacys prieina prie vaiko.
— Pasakyk, duosiu obuolių.
— Aš tavęs klausiu, kas tu: lietuvis ar ukrainietis, a?
Mariaus rankutė nusvyra, jis mirksi didelėm rainom akim.
— O gal rusas?
— Rusas, — smagiai atsako.
— Bėk sau, negausi obuolių, — Vacys apsisuka, žengia porą žingsnių, sustoja, vėl šypsosi.
— Sakyk: aš esu lietuvis.
— Aš esu lietuvis, — pakartoja Marius.
— Teisingai, — pagiria Vacys, tarsi mokinį per pamoką...

(psl. 259, 260)

Taip kamantinėja Stepono sūnų Marių nesimpatiškasis Vacys. Ne ką geriau sekasi ir ukrainietei Polinai — Stepono žmonai tarp šnairuojančių jo giminių. Kolūkių vadovai šeimininkauja savo valdose lyg kokie XIX amžiaus Amerikos Rockefelleriai ar Carnegie. „Sumaniausio išsilaikymas" yra jų nerašytas įstatymas. Prireikus, ne tik negausi talkos derliui nuimti iš kaimyninio kolūkio, bet ir vožtuvo spyruoklės kombainui nepasiskolinsi, kaip patiria Trakimas. Pridėk dar tinginiaujančius, liaudies turto nebojančius ir viskam skeptiškus kolūkiečius ir gaunasi vaizdas, kuris pradžiugintų konservatyviausius emigracijos laikraščius. Sužinome ir apie paslaptingąsias pirtis. Apie jas, prieš kiek laiko, rašė ir amerikiečių spauda. Žinia, kažkas Lietuvoje už tas pirtis buvo teistas ir baustas. Kaip Trakimą šantažuojąs Smaliukonis išaiškina:

... Taigi projektas, beje jau aptartas ir, galima sakyt, galutinai paruoštas, prie aplinkos pritaikytas. Veranda į ežero pusę, banketų salė, du svečių kambariai, medžioklės kambarys. Antrame aukšte trejetas nakvynės kambarėlių. Žinoma, ir pati pirtis su šimtu keturiasdešimt laipsnių, ir tiltelis į vandenį, turėklai... Žodžiu, kad nebūtų gėdos...

(psl. 277).

Negalima sakyti, kad Bubnio romane nebūtų pozityvių minčių. Jų yra apsčiai. Materialinei pažangai ir šviesesniam rytojui nestinga žodžių nei Trakimui, nei Dainiui.

Dabar, klausyk, žmogus sotus, apsirengęs, jo kišenėje netrūksta pinigų, ir jam mažai rūpi, kas bus rytoj. Dirbs - turės. Jis tikras. Ir vaikų ateitis rūpesčio nekelia. Jis galingas, valdo mašinas. Ir aš galingas, per dieną tiek nukertu rugių, kiek kadaise gal visas kaimas nenukirsdavo.

(psl. 330)

sako Dainius, bene pats patraukliausias romano veikėjas. Tačiau, manau, skaitytojas sutiks, jog juodos spalvos romane dominuoja. Jomis piešiami ir daugelio veikėjų gyvenimai. Žmonės „visi surupūžėję", kaip sakytų Trakimas. Žmonių santykių atšiaurumas melancholiškai nuspalvina ir Dainiaus gyvenimą, pvz., jo ryšiai su Šarūne, ar tėvo santykiai su pamote. Dainius, turįs romane

sujungti teigiamuosius praeities ir dabarties pradus (Marčių ir Trakimą), yra, gal būt, pats knygiškiausias *Po vasaros dangum* veikėjas. Tarp degtinėlę maukiančių ir blatu užsiimančių kolūkiečių, šis, kombaino taisymą mėgstąs ir Bacho muziką vertinąs vaikinas, mažiausiai — angeliška būtybė.

Nežinau, ar sutapimas, kad angažuotų rašytojų proza, kur ji bebūtų rašoma, šių laikų pasaulį vaizduoja nuosmukio stovyje. Tas galioja tiek modernių katalikų, kaip Graham Greene ar Francois Mauriac, kūryboje, tiek komunisto V. Bubnio. Žmonių santykiai visų trijų autorių romanuose plėtojami žmogaus žmogui nepakantumo ženkle. Jeigu dažname Graham Greene romane sutinkame prasigėrusį ir ryšį su gyvenama tikrove pametusį kunigą, tai *Po vasaros dangum* šią rolę užima Senavaitis. Atrodo, kad abejais atvejais priešingų įsitikinimų rašytojai norėtų, perkeltine prasme, skaitytojo dėmesį atkreipti į gyvenime nesančių idealų reikalingumą. Pasaulis, kuriame Dievo meilė yra kurčia ir visuomenė saistoma savanaudiškais ryšiais, šaukiasi prieštaravimo idealuose.

Gyvenimo pakelėn išmestas aktyvistas yra vis dažniau sutinkama figūra dabartinėje Lietuvos literatūroje. Senavaitis — atliekana iš anų laikų, kai „juoda" buvo „juoda", o „balta" — „balta": tada jis komandavo kitus, pats įsakymų klausė, valdė kolūkį, sėjo kukurūzus, kai buvo liepta, kol... pasikeitus kulto laikams — buvo atstatytas. Anksčiau buvo lengva. Kaip Trakimas apie jį išsireiškia, „... į priešą — ugnis, ir jokių kalbų". O dabar — „Kur DABAR priešas? Į ką DABAR ugnis?" (psl. 343). Kokios visuomeninės jėgos — kokia gyvenimo dialektika pagimdė smaliukonius, tamašauskus, vacius ir jų pasaulį? Ir kaip kovoti su jais? Senavaičiui, asmenybės kulto buvusiam biurokratui, sunku į tai atsakyti. Nelengva ir kitiems.

Skaitę Bubnio *Arberoną* ir *Alkaną žemę* nesunkiai atpažins jo *Po vasaros dangum*. Visuose trijuose veikaluose pasakotojo balsas organiškai susipynęs su veikėjų vidiniais apdūmojimais; tie patys paniūrę, savyj užsidarę, savarankūs veikėjai ir ta pati virš jų kabanti dramatiško konflikto grėsmė. Šį kartą Bubnio romanas palieka neužbaigtumo įspūdį. Praeities ir dabarties vertybių priešpastatymas yra istorinė tema, reikalaujanti epinių priemonių. Bubnio veikėjų vidinė kalba tuo tarpu yra gilumine priemonė, geriau tinkanti psichologinei analizei negu epi-

niam vaizdavimui. Romanui autorius bandė suteikti panoraminį foną veikėjų gausa. Tačiau, išskyrus Marčių Kreivėną, dauguma veikėjų nėra romane pilnai atskleisti — jų elgesio motyvai skaitytojui neatidengti. Pavyzdžiui, įdomus Stepono charakteris. Tačiau jo nerimasčio priežastys lieka neišaiškintos. Kiek jas lėmė tėvo žodžiai, Mindaugo pražuvimas ar įgimtas materializmo ir sėslumo nepakantumas, taip ir nepaaiškėja. Nėra pilnai suprantami nei Trakimas su Šarūne. *Po vasaros dangum* duotos tik jų charakterių vinjetės. Bubnio pasakojimo forma neparanki rašant istorinėmis temomis. Jo romano tema tapo pilnai neapvaldyta. Faulkneris su panašiomis temomis susidorojo tik parašęs visą romanų ciklą.

Skaitant romanus, kurių temos liečia socialines permainas ir vertybių konfliktus, neišvengiamai susiduri su tipiškumo problema. Juose ant personažo pečių griūva uždavinys atvaizduoti, jeigu ne savo klasės pažiūras, tai bent pasaulėjautą, atitinkančią atpažįstamam vertybių pasauliui. Klasinis susiskirstymas oficialiai tarybinėje Lietuvoje neegzistuoja. Tad nekalbėsime apie klasių pažiūras, nors kai kurių kolūkio pirmūnų romane elgesys duoda progą paabejoti ir tokia prielaida. Prileiskime, kad Trakimas, Marčius Kreivėnas ir Dainius priklauso tai pačiai klasei. Tačiau kiekvienas, perskaitęs *Po vasaros dangum*, sutiks, jog Trakimo ir Marčiaus pasaulėjautos yra diametraliai skirtingos. Trakimas žiūri į pasaulį pozityvistiniu požiūriu. Gyvenimo tikslu jis stato materialinį progresą. „Daugiau ir geriau", kaip amerikiečiai sakytų, pilnai apibūdina jo siekius. Trakimui visai nesuprantama, ko tas Marčius taip sielojasi apie bites, iš kurių jokios naudos nėra. Jam labiausia rūpi, kaip tą derlių nuimti — tą mėšlą iš tvarto išvežti. Negalima būtų Trakimą vadinti visišku bejausmiu biurokratu. Skyrybos ir santykiai su vaikais paliečia jausminius jo charakterio klodus. Tačiau fragmentinis šio personažo pristatymas neleidžia apie jį plačiau kalbėti.

Savo pasaulėjauta ir gyvenimo būdu priešingas Trakimui yra Marčius Kreivėnas. Jam autoriaus skirta patriarchalinio kaimiečio rolė. Reikia pripažinti, kad Marčius psichologiškai labiausiai pagrįstas romano veikėjas. Tai savarankus žmogus, ieškojęs asmeninės laimės vaikams ir sau. Žinoma, Marčius klydo, kai sunkiais pokario laikais, nepramatydamas kaime ateities perspektyvų, vaikus išsklaidė į keturias vėjo puses. Kartu autorius neno-

rėtų iš Marčiaus padaryti buožinių laikų palikuonį. Jo tėvas, dar caro gadynėje, pasikliaudamas vien savo įsitikinimais, vilko socialistines knygas iš Prūsų ir už tai sėdėjo Sibiro katorgoj. Žodžiu, Marčiaus praeitis romane per daug švari, kad galėtum jį įtarinėti buržuazinėmis tendencijomis. Visvien Marčius, kaip tipiškas tradicinio lietuvio kaimiečio pasaulėžiūros reiškėjas, neįtikina.

Kritikas J. Lankutis Marčiaus charakteryje mato „daugelį tokių bruožų, kuriuos dažnai linkstame vadinti nacionaliniais, nuo amžių įsirėžusiais lietuvių valstiečio sąmonėje. Ypač akcentuojamas žmogaus ryšis su žeme, jo dvasinė harmonija, leidžianti asmenybei justi tvirtą pagrindą po kojomis, susilieti su gamta. . ." („Naujos ir senos vertybės", *Literatūra ir menas* 1974 sausio 26). Charakterių, atskleidusių tipiškus lietuvio valstiečio sąmonės bruožus, mūsų literatūroje yra buvę ir daugiau. Pradedant V. Krėvės skerdžiumi Lapinu ir baigiant J. Avyžiaus Keršiu (*Sodybų tuštėjimo metas*), lietuvių literatūra turi apsčiai veikėjų, savo esybe suaugusiu su gamta, su žemės darbais. Net ir pačiuose geriausiuose modernios lietuvių prozos veikaluose, vaizduojančiuose netolimos praeities košmarą ir mažai ką bendro turinčiuose su Lietuvos kaimu, B. Sruogos *Dievų miške* ir M. Katiliškio *Išėjusiems negrįžti*, nereikia ilgai ieškoti, kad atrastum lietuvį kaimietį. Sruogos kacetnikas ir Katiliškio kareivis į gyvenimą žiūri su įgimtu skeptiškumu ir lengva pašaipėle, subuitindami aplinkos baisybes iki lietuviui kaimiečiui suprantamų proporcijų — tik jokiu būdu ne intelektualiai ar dramatiškai. Bubnio Marčius kai kuriais bruožais irgi primena lietuvių literatūroje sutinkamus kaimiečių tipus. Jis vertina tradicijų išlaikymą, perduodamą iš tėvo vaikui, pavyzdžiui, kiekviena proga primindamas legendą apie Girių kirtėją. Kartu jis tartum organiškai suaugęs su gimtąja aplinka — jos gamta. Marčiaus fizinis ir psichinis suglebimas išgaišus bitėms prašosi palyginimo su Krėvės skerdžiaus Lapino ir jo liepos likimu. Tačiau, nepaisant visų panašumų, psichologinėje plotmėje Marčius per daug bubniškas, kad galėtų mus įtikinti kaip patriarchalinio Lietuvos kaimo tipiškas atstovas. Kad ir jo nuotykiai su našle Antose. Savyje tai nieko blogo — dviejų vienišų žmonių suartėjimas, ir psichologiškai romane pagrįstas. Juk, pagal giminystės ryšius, ir jo tėvas buvo nepriklausoma asmenybė. Ta Kreivėnienė net ir kietesnio būdo už Marčiaus per-

sonažą būtų pas našlę nuvijusi. Vis dėlto, individualizmas ir gentinės moralybės nepaisymas yra labiau modernios - maištaujančios asmenybės pažymys. Lietuvis valstietis nėra pavienis maištautojas. (Jeigu jis maištauja, tai visuomet su grupe.) Kartu tai žmogus, kurio asmenybės vieningumas, kaip sako Lankutis, atitinka gamtos reiškinių ritmui. Šiuo atžvilgiu Marčius romane yra suluošintas savo vidinių prieštaravimų ir todėl nėra pilnavertis tradicinio lietuvio kaimiečio tipažas.

Pagrindinai Bubnys romane pasisako už dabartį: už racionalią praeities ir dabarties teigiamų savybių sintezę, įkūnytą Dainiaus personaže. Dainiaus lūpomis kalba pats autorius apie gyvenimą, koks jis galėtų ir turėtų būti. Bubnys bando skaitytoją papirkti, įrodyti Dainiaus tikroviškumą, savo sukurto veikėjo gerumu ir tyrumu. Tačiau ką gali pajėgti pasaulio don kichotai prieš plieninius gyvenamo laikmečio dėsnius. Sintetiniai samprotavimai, ar jie būtų daromi tikrovėje, ar romanuose, pagrįstuose tikrove, lemti nesėkmei.

Grįžkime prie pačios romano temos — vertybių permainos, vykstančios tarybiniame kaime, ir pasvarstykime prieš pastatytas idėjas. Čia vėl naudingas Faulknerio palyginimas su Bubniu. Jeigu Faulknerio romanai dramatizuoja praeities, tai yra, prieš civilinį karą laikų, nuosmukį į dabartį, tai Bubnys ieško sintezės, kad televizorių antenomis apkaišiotas kaimas neprarastų senojo kaimo grožio ir gėrio elementų. Abiejų rašytojų veikėjams praeities visuomenės sąranga nėra vertybė. Bubnio romane praeitis yra ne įsitikinimų sistema, bet paskirų veikėjų pasaulėjauta — jų emocinė nostalgija gyvenimo būdui, kuris baigia išnykti. Marčiui bitės nešė džiaugsmą, nors nauda iš jų menka tebuvo. „Man tos dienos buvo šventos, kai užsikurdavau rūklį ir eidavau pas bites. Taip gal tik kunigas prie altoriaus eina" (psl. 10), sako jis. „Aš kartais galvoju: ir anksčiau žmonės mylėjo visa, kas gražu ir gera; buvo sunku gyventi, spaudė vargai, tačiau tikėjo — bus geriau; ne jiems, tai jų vaikams. Apie tai ir dainas dainavo. Ir jų laimei nedaug tereikėjo: didesnio duonos kąsnio pakako" (psl. 330), kaip iš knygos cituodamas Šarūnei aiškina Dainius.

Vis dėlto, sunku *Po vasaros dangum* įžiūrėti vertybių konfliktą, kurį mato tarybiniai kritikai Lietuvoje. Socialistinė tikrovė romane per daug dominuojanti, o tradicinė pasaulėjauta Marčiaus

asmenyje, jo pavaizduotame nuosmukyje, per daug sumenkinta, kad galėtų gautis koks nors lygiavertis vertybių susikryžiavimas, kurį galėtume vadinti konfliktu. Kokia gali vykti kova tarp gelžbetoninių progreso ir geresnio materialinio gyvenimo poreikių ir efemeriškų grožio ir gėrio svajonių? Bubnio išgalvotas Dainius romano pasaulyje per daug neveiksmingas, kad galėtų atstatyti balansą tarp materialistinės - pozityvistinės tikrovės ir humanistinių žmogaus interesų.

Po vasaros dangum finalas grandiozinis. Bubnys savo romanui nuleidžia uždangą, grodamas visais ten esančiais tematinio orkestro instrumentais. Poilsiautojų girioje sukeltame gaisre žūva Marčius. Jo gelbėti atskuba Dainius, na ir... Trakimas su Senavaičiu. Suvesdamas šiuos asmenis į krūvą Marčiaus žuvimo proga, autorius lyg ir norėtų *Po vasaros dangum* baigti dviprasmiška gaida. Taip, prapuolė Marčius — senojo gyvenimo būdo paskutinis puoselėtojas, bet viskam dar ne galas. Jeigu yra dar žmonių, kaip Dainius ir Trakimas, kuriems rūpi Marčiaus likimas, gal dar yra vilties ir praeities vertybėms? Gal dar įmanoma kokia nors sintezė, koks nors kompromisas, kuris sušildytų naująjį gyvenimą senojo židinio šiluma? Autorius į šį klausimą neduoda atsakymo. Jį atsakyti gali tik ateitis.

Liūtas Mockūnas

KAM MUMS REIKALINGAS KONTINENTAS

Keletas samprotavimų apie išeivijos naujokus, jų viltis, nusivylimus bei realizacijas.

I.

Naują išeivį, žmogų, atvykstantį iš komunistinio pasaulio į Vakarus, laukia daug staigmenų. Ne, ne prekių gausybė, jų įvairumas ir prieinamumas, ne spaudos ir žodžio laisvė, ne demokratiniai žaidimai arba asmenybės teisės ir privatinės bei visuo-

meninės iniciatyvos galimybės stebina mus. Apie visą tai mes žinojome dar būdami tenai, to laukėme, tikėjomės ir jokios staigmenos dėl to mums nebuvo (visais šiais atžvilgiais mūsų lūkesčiai buvo net didesni, negu tai, ką radome realybėje). Aplamai mes, tarybiniai žmonės, esame daugiau linkę pervertinti Vakarus, negu juos nepakankamai įvertinti. Tai įskiepyta mums iš dalies pačios komunistinės propagandos, kuri vaizduoja Vakarų pasaulį, kaip organizuotą, priešišką komunizmui jėgą ir kaip nepriimtinos mums komunistinės santvarkos antipodą. Taigi, vykdami čionais, mes tikime rasti ne tik aukštą materialinę gerovę, ne tik plačiausias galimybes laisvai reikštis, bet ir globalinį sąmoningumą, visapusišką informuotumą, orientuotą pasiryžimą tikslingai veikti prieš totalitarizmo pavojų, įsikūnijusį Tarybų Sąjungoje. Deja, ir šiuo atveju komunistinė propaganda pasirodė gerokai klaidinanti. Ir, tur būt, nuo to ir prasideda kiekvieno naujai susiduriančio su Vakarais išeivio kultūrinis šokas.

Iš visų staigmenų, kurios mus čia Vakaruose pasitiko, aš išskirsiu tik dvi, kurios, tur būt, bendros visiems išeiviams, o, be to, ir svarbiausios idėjiniu požiūriu. Viena tokia staigmena liečia Vakarų visuomenę ir pavadinti ją galima *vakarietiškuoju provincializmu*; kita liečia išeiviją ir galėtų būti pavadinta *emigracijos neadekvatiškumu* kaip savo funkcijai, — būti laisva, politiškai aktyvia tautos dalimi, — taip ir tiems lūkesčiams bei aprioriniams vaizdiniams, kuriuos mes tenais apie išeiviją buvome susidarę.

II

Vakarietiškasis provincializmas mus pasitiko iš karto ir įvairiose formose. „Ar jūs pašėlote važiuoti į Ameriką, į tą pragarą, iš jūsų ramios ir vis dar harmoningos šalies?" Tokį klausimą kone kiekvienam išeiviui tekdavo išgirsti iš daugelio amerikonų - intelektualų, sutiktų dar sėdint Vienoje arba Romoje ir laukiant amerikoniškos vizos. O jei jau tekdavo išsikalbėti apie tai, kas vyksta platesniame pasaulyje, tai pasirodydavo, kad, vakariečio akimis žiūrint, nėra baisesnio režimo, negu Pietų Afrikoje, didesnio teroro, negu Čilėje, stambesnių problemų, negu tos, kurias sudaro Rodezijoje ir kituose Afrikos bei Azijos užkampiuose užsilikę senos kolonijinės sistemos pėdsakai ir pan.

Ypatingai įdomiai ta prasme vystydavosi pokalbiai, kada kuris nors iš mūsų bandydavo teigti, jog karinis perversmas Čilėje buvo mažiausia iš bėdų, kurios galėjo užgriūti šią šalį ir visą pasaulį aplamai. Pasipiktinimui nebūdavo galo, žodis fašizmas, kaip koks prakeikimas, nenustodavo kabėti ore. Ne, mes negynėme Pinočeto nei gyrėme jo teroristinius metodus. Mes tik bandydavome paaiškinti, kad Aljendės politika neišvengiamai vedė Čilę į komunistinę diktatūrą, į diktatūrą, kuri, skirtingai nuo karinės (pereinamosios į normalią santvarką) diktatūros, negrįžtamai nutrauks su demokratija (ž. Kastro Kubą), dar labiau padidins Tarybų Sąjungos įtaką Amerikos kontinente ir jau vien dėl to, kad atstovauja tik 36% šalies gyventojų (o faktiškai daug mažiau, nes tie 36% balsavo vis dėlto už demokratiją, o ne už diktatūrą), pradės vystyti tokį terorą, prieš kurį visi Pinočeto žvėriškumai pasirodys tik vaikų žaidimais. Tačiau paprastai mūsų pokalbininkai net nenorėjo tokių samprotavimų klausyti. Geriausiu atveju, žiūrėdami stačiai į veidą savo nekaltomis, naiviomis akimis, jie sakydavo mums: „bet ką gi Jūs šnekate, Pinočeto perversmas yra C.I.A. organizuota Amerikos pergalė, o Jūs gi neteigsite, kad šiandieną pasaulyje yra jėgų, baisesnių už amerikoniškąjį imperializmą".

Dievaži, galvoju, kas visą gyvenimą skaitė *Pravdą*, jis ar aš, ir nei nemirktelėjęs sakau, kad, žinoma, yra daug baisesnių jėgų, kad dar visai neseniai aš tos baisiausios jėgos viduryje gyvenau ir kad visas vadinamasis amerikoniškas imperializmas yra ne kas kita, kaip silpnas bandymas apginti pasaulį nuo tos baisiausios jėgos. Bet kas jam. Kaip tai žiurkei, kuriai nėra baisesnio žvėries už katiną, taip ir jam nėra baisesnių jėgų, negu tos, kurias jis savo ribotame pasaulyje betarpiškai jaučia. „Taip, — sako toks vakarietis, — Tarybų Sąjunga *irgi* (girdite, irgi!) imperialistinė valstybė, bet ji ne tiek pavojinga, kaip JAV, ji gi nesiskverbia į visą pasaulį (?), neuždeda savo letenos kur ir kam tik įmanoma (o sancta simplicitas!), pagaliau, ji silpnesnė už Ameriką ir jau todėl ne tokia pavojinga".

Taip besikalbant vieną, kitą, trečią kartą, pradedi suprasti, kad tai ką laikei kuriozu, atsitiktinumu, yra dėsninga; kad visiškai neatsitiktinai Vakaruose atsiranda politinių partijų, siūlančių apriboti karinį biudžetą specialiu telefonu, užprogramuotu vienu rusišku žodžiu „sdajemsia" (pasiduodame) ir betarpiškai su-

jungtu su Kremliumi, kad logiška buvo neigiamai atsakyti 46 lenkams - turistams, paprašiusiems politinio prieglobsčio Danijoje, grąžinti Simą Kudirką į tarybinį laivą arba kas dieną siųsti atgal į Kiniją šimtus pabėgėlių, kurie rizikuodami daugiau negu tik savo gyvybe, nebodami policijos ir ryklių, sugebėjo pasiekti Hongkongą.

Aš jau nekalbu čia apie komunistus ir kairiuosius radikalus aplamai. Apie juos mes žinojome ir ten (nors, žinoma, daugiatūkstantinės demonstracijos, nešinos Lenino, Stalino ir Mao Tsetungo portretais, kurias mes savo akimis stebėjome Romoje, negalėjo mūsų nesukrėsti; ir tai vyko tuo pat metu, kada visų knygų vitrinos buvo užpildytos Solženicino *Gulago archipelagu!*). Mes tik nesitikėjome rasti tiek daug ružavumo nuosaikių vakariečių tarpe, nesitikėjome, kad taip plačiai yra pasklidusi pažiūra, kad TSRS vis dėlto yra socialistinė šalis, nors ir su etatistiniai - biurokratiniais bei imperialistiniais iškrypimais (vis geresnė už atvirai imperialistines šalis). Mes taip pat negalvojome, kad čia Vakaruose taip plačiai yra pasiduota savo jaukaus status quo nuotaikoms, kad tiek stipriai yra čia įsigalėjusi tendencija statyti ant vienos lentos gynybinį Vakarų imperializmą ir agresyvų komunizmą, normalią santvarką ir totalitarinę sistemą, pilnai pasikliaujant didžiųjų valstybių jėgų balanso tęstinumu ir šventai tikint auštančiu detentės rytu.

Susidarė labai savotiška situacija: iš vienos pusės mes tik čia sugebėjome pamatyti, kokiu dideliu mastu Vakarai yra psichologiškai nuginkluoti mūsų „brangiosios daugiatautės tėvynės" atžvilgiu ir kokia ji dėl to tikrai yra grasiai galinga pasaulyje (*ten, namuose, mes šito net įtarti negalėjome*), o, iš *kitos pusės*, — kiek ribotos yra mūsų galimybės paveikti čionykščius žmones, perduodant jiems mūsų patyrimą, perspėjant prieš gresiantį jiems komunistinio totalitarizmo pavojų. Mes, žinoma, tikėjome, kad susidursime čia ir su naivumu, ir su nepakankamu komunistinės sistemos supratimu. Mes važiavome pilni vilčių, kad galėsime prisidėti prie naivių abejonių išblaškymo, *sugebėsime* padėti vakariečiams tiksliau susiorientuoti tose egzistenciškai svarbiose situacijose, kurių jie, ačiū Dievui, betarpiškai nepatyrė, bet kuriose užtat pakankamą patyrimą turime mes. Mes buvome tikri, kad sukelsime bent dėl to šiokį tokį susidomėjimą, jei ne savimi, tai bent tuo, ką galime pasakyti. . . ir susidūrėme su abe-

jingumu, provinciališku paskendimu vidinėse savo krašto problemose. Čia ir slypi didžiausias mūsų nusivylimas Vakarais, ta staigmena Nr. 1, dėl kurios tiek išeivių jaučiasi nelaimingais (neseniai apie tai įspūdingai rašė londoniškiame *Times'e* vienas iš Rusijos demokratinio judėjimo aktyvistų Viktoras Fainbergas, ne per seniausiai emigravęs iš Leningrado į Izraelį).

Tas visiškas nesidomėjimas tuo, ką mes galime pasakyti, tie ištysę, nuobodžiaują (bet mandagūs) veidai, kuriais buvo sutinkamos mūsų kalbos, tos tik dėl padorumo atviros ausys, pro kurias tuščiai prašvilpdavo mūsų žodžiai — štai kas mus labiausiai sukrėtė Vakaruose. Labai kartu buvo patirti, kad tiek žmonių perkirto savo sąmonėje vieningą pasaulį į dvi dalis ir pradėjo žiūrėti į rytinę jo dalį, kaip į antraeilę, juos neliečiančią, jiems nerūpimą sferą. Ir kaip baisiai tai neskambėtų, kartais pradeda man vaidentis, kad savo abejingumu Vakarai kažkur jau atsisėdo rašyti sau mirties nuosprendį. . .

III

Tačiau buvo viena grupė žmonių, kuriems mes čia šiek tiek vis dėlto buvome įdomūs, — senieji išeiviai, tautiečiai. Jiems rūpėjo patirti, kas naujo Tėvynėje, smalsu buvo susipažinti su tais, kas, pasinaudojęs proga, dabar iš tenais atkeliavo į Vakarus. Mes labai tikėjome tais žmonėmis (vėl ne be komunistinės propagandos talkininkavimo, mat, piešė ji išeiviją, kaip organizuotą antitarybinę masę, aktyviai veikiančią ir turinčią paramą „reakcinguose Vakarų visuomenės sluoksniuose"). Iš tolo (ir per tarybinės spaudos filtrus) girdėjome, kad jie varo kokį tai laisvinimo darbą, kartas nuo karto pakliūdavo mums į rankas ir laisvoji išeivių spauda, kurioje pasitaikydavo įdomių bei kovingų straipsnių. Bet susidaryti iš to (ir net iš susitikimų su atvykstančiais į Lietuvą) tikslesnį vaizdą apie išeivijos gyvenimą buvo sunku. Tekdavo leisti į darbą fantaziją, kuri paprastai linkusi derinti tikrovę prie mūsų norų bei lūkesčių, o todėl realybėje išeivija pasirodė mums kitokia, negu mes ją įsivaizdavome.

Nėra reikalo pasakoti išeiviams apie išeiviją. Jūs patys geriau už mus žinote ir apie kapituliantiškas nuotaikas savo tarpe, iš vienos pusės, ir, iš kitos pusės, apie atžagareivišką sustabarėjimą, ignoruojantį dabartį, nenorintį pajudėti nei per colį nuo tos

dienos, kada buvo paliktas kraštas. Jūs taip pat žinote, kad dauguma diskusijų, kurios tarp jūsų vyksta, mažiausiai aktualios krašto problemom spręsti ir liečia daugiausia jūsų savitarpio santykius bei struktūras. O ta aistra, su kuria lietuviškoje išeivijoje svarstomas klausimas, ar palaikyti ryšius su kraštu, mums iš viso neprieinama. O kam gi, klausiame mes, jūs čia egzistuojate, jei ne tam, kad naudotumėtės kiekviena proga, leidžiančia *su mumis bendrauti, padedančia jums pažinti krašto dabartį ir* jo problemas, nešti mums savo idėjas, savo rūpesčius krašto ateitimi, savo spaudą? Argi nebendraujant su kraštu, nemokant mūsų ir nesimokant iš mūsų, yra įmanoma sukurti tą vienybę tarp išeivijos ir tautos, kuri tik viena ir tegali laiduoti tam tikras pozityvias perspektyvas tautos ateičiai?

Mes neradome jūsų tarpe vienybės. Ne nuomonių vienodumo, bet vienybės nuomonių skirtumuose ir aršiausiuose prieštaravimuose. Kur mūsų Seimo modelis, kur ta vieta, kurioje įvairių prieštaringiausių krypčių atstovai susirenka kartu svarstyti vieningos visiems jų Tėvynės problemų? Pasaulio lietuvių bendruomenė? Bet ji sakosi koordinuojanti kultūrinę veiklą ir nieko nenorinti turėti bendro su politika. VLIKas? Bet jo nepripažįsta tokio pobūdžio organu per daug didelis skaičius tautiečių. O ir pats VLIK'as, atrodo, nepasižymi pakantumu tiems, kurie jam prieštarauja.

Savo nuostabai mes patyrėme čia, kad atskiros nacionalinės išeivijos neranda reikalo palaikyti nuolatinius bei pastovius ryšius, nekuria bendro fronto ir net nėra įsisąmoninusios nei viso savo reikalo bendrumo, nei būtinybės kartu kurti gaires mūsų tautų ateities egzistencijai bei tarpusavio santykiams. Ogi kada tuo rūpintis, jei ne dabar, ne čia ir ne mums patiems savo tarpe?

Žurnalo *Kontinentas* Nr. 1 pratarmėje Aleksandras Solženicinas rašė:

Dar prieš 40 metų būtų neįmanoma net įsivaizduoti, kad Rusijos, Lenkijos, Vengrijos, Čekoslovakijos, Rumunijos, Vokietijos ir Lietuvos rašytojai turėtų tą patį patyrimą, padarytų iš jo tas pačias karčias išvadas ir išreikštų beveik vienodas ateities viltis. Šiandieną šis stebuklas, už kurį mes turėjome taip brangiai užmokėti, įvyko — Rytų Europos inteligentija šneka viena kalba,

kuri gimė iš bendros kančios ir to būties suvokimo, kuris buvo jos įdiegtas.

Šie žodžiai atspindi tai, kas, gal būt, tikrai įvyko tenais, už „geležinės uždangos", bet, deja, leistina suabejoti, ar tas stebuklas jau įvyko išeivijoje. Kad tikrai dar neįvyko, matome iš visos eilės rašinių, pasirodančių išeivijoje. Taip, senų rusų išeivių tarpe dar vis pasitaiko tokių (nors jų ir aiški mažuma), kurie stovi vieningos ir nedalomos Rusijos pozicijose (naujų išeivių tarpe tokių nuotaikų nėra). Kai kuriuose lenkų rašiniuose Vilnius be jokių išlygų priskiriamas Lenkijai, o ta padėtis, kurioje prieškarinėje Lenkijoje egzistavo tautinės mažumos (ukrainiečiai, gudai, lietuviai), laikoma normalia. Mes irgi dažnai traktuojame savo kaimynines tautas — pirmoje eilėje rusus ir lenkus — kaip savo natūralius priešus; maža to, mes dažnai nematome skirtumo tarp tradicinio rusų imperializmo ir anacionalinio bolševizmo, kurio auka tapome ne tik mes, bet ir patys rusai. O tai reiškia, kad dabartinę, savitą tik XX amžiui situaciją, mes bandome išreikšti XIX amžiaus sąvokomis ir tuo ignoruojame tą svarbiausią aplinkybę, kad šiandieną mes visi — ir rusai, ir lenkai, ir lietuviai — esame nacionaliniai ir socialiniai engiami vienos ir tos pačios komunistinio totalitarizmo sistemos. Aišku, kad tokiais pagrindais stebuklas, apie kurį kalba Solženicinas, neegzistuoja ir galvoti apie vieningą priešą ir vieningą frontą kovoje už visų mūsų tautų ateitį kaip ir netenka.

IV

Susidūrę su šia situacija, naujieji išeiviai instinktyviai, nesuderintai, bet iš esmės gana vieningai pradėjo ieškoti priemonių, kurios: a) suvienytų visų mūsų tautų aktyvias bei sąmoningas kūrybines jėgas į vieną telkinį bendriems uždaviniams spręsti bei vieningiems tikslams siekti ir b) leistų geriau išgirsti Vakaruose mūsų suvienytąjį balsą, o per tai ir kiekvienos tautos balsą atskirai. Tuo tikslu buvo siūloma organizuoti specialius institutus, leisti naujus žurnalus, kurti suvienytas leidyklas... projektų buvo pačių įvairiausių. Nesėkmių jų kelyje buvo daug daugiau, negu sėkmės. Paprastai mus išklausydavo atlaidžiai šypsodamiesi. O kaip gi kitaip turėjo reaguoti solidūs,

patyrę žmonės į ambicingas ir naivias mūsų išmones, nesiskaitančias nei su ekonomine recesija bei infliacija, nei su detentes atmosfera? Bet, kaip sakoma, lašas po lašo ir akmenį pratašo. Totalinė indiferencija pasirodė ne tokia jau totalinė. Ir nors, žinoma, dauguma projektų kol kas vos bepajudėjo iš vietos, vienam jų, gal pačiam svarbiausiam ir rimčiausiam, pasisekė.

Žinomas vokiečių leidėjas Akselis Cezaris Špringeris sutiko skirti lėšų, kad naujoji įšeivija iš Rusijos ir Rytų Europos galėtų minėtais tikslais leisti žurnalą. Vienai jo koncerno leidyklų — Ullstein - Propylaen Verlag Berlyne — buvo pavesta patikrinti to žurnalo leidimą rusų ir vokiečių kalbomis. Vėliau kitų šalių leidyklos atsiliepė į tą iniciatyvą ir pagal dabartinę padėtį žurnalas bus atitinkamose kalbose leidžiamas Prancūzijoje, Anglijoje, Italijoje, Ispanijoje, Olandijoje, Turkijoje, JAV ir Brazilijoje. Laukiama, kad ir kitose šalyse žurnalas su laiku ras savo leidėjus.

Iniciatyva tokiam žurnalui sukurti priklausė garsiam rusų rašytojui Vladimirui Maksimovui, kuris 1974 m. pavasarį atvyko *iš Maskvos į Vakarus ir apsistojo Paryžiuje. Jam ir buvo patikėta šiam žurnalui vadovauti, nustatant jo turinį ir idėjinę kryptį bei kviečiant talkininkus ir bendradarbius. Taip gimė Kontinento* žurnalas, kurio du pirmieji numeriai jau išvydo dienos šviesą.

Šių eilučių autorius nėra įgaliotas kalbėti *Kontinento* vardu. Tačiau, svarstant klausimą kam mums (šiuo atveju mums jau reiškia mums visiems) reikalingas *Kontinentas*, negalima nepasakyti keletos žodžių ir apie patį šį žurnalą. Čia teks susumuoti tai, ką buvo pasakęs savo straipsnyje „‚Kontinentas' ir Lietuva", paskelbtame eilėje lietuviškų periodinių leidinių (*Draugas*, 1974. XI.16 d., *Europos lietuvis*, 1974.XI.12 d. ir kt.), redakcijos atsakingasis sekretorius Igoris Golomštokas papildant tai tomis žiniomis, kurių anuo metu dar neturėta.

1. *Kontinentas* yra literatūrinis, visuomeniniai - politinis ir religinis Rusijos ir Rytų Europos žurnalas, jungiantis antitotalitarines, demokratiniai nusistačiusias, laisvas Rytų Europos kraštų kultūrines jėgas savitarpio supratimui ir dialogui su Vakarais. Žurnalas leidžiamas visomis pagrindinėmis europietiškomis kalbomis ir jame dalyvauja tie Vakarų kultūros veikėjai, kurių kūrybos tema susieta su Rytų Europos ir pasaulinio komunizmo prob-

lematika. „Kodėl *Kontinentas*?", klausia pratarmėje žurnalui jo vadovas Vladimiras Maksimovas, ir atsako:

Mes kalbame ištiso Rytų Europos kraštų kultūros kontinento vardu. Už mūsų nugaros išsidriekęs didžiulis kontinentas, kur viešpatauja totalitarizmas, su bekraščiu žiaurumo ir prievartos archipelagu visoje savo tąsoje. Ir, pagaliau, mes siekiame sukurti apie save vieningą visų antitotalitarizmo jėgų kontinentą dvasinėje kovoje už Žmogaus laisvę ir orumą. Be to, mes, Rytų ir Vakarų Europa, esame dvi vieno ir to paties kontinento pusės, ir mums reikia išgirsti ir suprasti vienas kitą, kol dar nevėlu.

Turintis ausis tegirdi!

2. Aplink *Kontinentą* jau susitelkė garsiausieji dabartinės Rusijos rašytojai, pastaruoju metu atsidūrę išeivijoje: Aleksandras Solženicinas, Aleksandras Galičinas, Josifas Brodskis, Vladimiras Maksimovas, Andriejus Siniavskis (Abramas Tercas), Naumas Koržavinas, Viktoras Nekrasovas. Prie *Kontinento* kolektyviai prisidėjo garsiausias lenkų organas išeivijoje, — Paryžiuje leidžiamas žurnalas *Kultūra*, — o jo vyriausias redaktorius Jerzy Gedrojcas tapo *Kontinento* redakcinės kolegijos nariu. Be to, lenkus *Kontinente* atstovauja pasaulinio garso filosofas Leszekas Kolakovskis, dailininkas ir rašytojas Juzefas Čapskis, žinomas publicistas Gustavas Gerling - Grudzinskis ir kt. Iš kitų Rytų Europos kraštų jau dalyvauja *Kontinento* darbe kardinolas Jozefas Mindszentis (Vengrija), šachmatų didmeisteris ir žurnalistas Liudekas Pachmanas (Čekoslovakija), žymus politinis veikėjas ir rašytojas Milovanas Džilas (Jugolsavija), garsus kroatų poetas bei žurnalistas Gojko Boričius ir kt. *Kontinente* jau pasirodė ir gana gražus būrys Vakarų kultūros veikėjų: Eženas Jonesko ir Raimonas Aronas iš Prancūzijos, Grehemas Grinas ir Robertas Konkvestas iš Anglijos, Karolis - Gustavas Štremas ir Volfas Zidleris iš Vokietijos, Ignacio Silone iš Italijos.

3. Žurnalo redakcinė kolegija sudaryta internacionaliniu pagrindu. Daugumas minėtų rašytojų yra ir žurnalo redakcinės kolegijos nariai. Lietuvai atstovauti į redkolegiją buvo pakviestas rašytojas Icchokas Meras, gyvenantis šiuo metu Izraelyje, kur jis yra išeivių iš TSRS susivienijimo pirmininkas.

4. Naujosios išeivijos atstovai primygtinai kviečia dalyvauti žurnale visus sutinkančius su *Kontinento* linija senosios išeivi-

jos atstovus. Tai jau ryškiai pasireiškė rusų atstovavimo redkolegijoje atveju. Be naujųjų išeivių redkolegijon įėjo kunigaikštienė Zinaida Šachovskaja, leidžiamo Paryžiuje savaitraščio *Russkaya Myslj* redaktorė, ir poetas bei bažnytininkas Stranikas (žinomas ir kaip arkivyskupas Jonas San-Fanciskietis). Be I. Mero *Kontinentas* kreipėsi ir į Bernardą Brazdžionį, kviesdamas jį prisidėti prie žurnalo darbo. Vienybė visiems — toks yra vienas iš svarbiųjų žurnalo darbo principų. Kaip rašo J. Golomštokas minėtame straipsnyje lietuvių spaudai, „pirmą kartą istorijoje pavyko suburti į vieną kūrybinį vienetą žmones iš įvairių kraštų, be to dar ir turinčių gana skirtingas pažiūras".

5. *Kontinentas* atsisako būti grynai išeiviškų organu. Jis stengsis apjungti visas vidiniai laisvas, režimui nepataikaujančias kultūrines pajėgas, kur jos begyventų — komunistų valdomuose kraštuose ar Vakaruose. Į žurnalo redakcinę kolegiją sutiko įeiti ir jo Nr. 1 įžanginį straipsnį atsiuntė gyvenantis Maskvoje akademikas Andriejus Sacharovas. Gyvenantis Belgrade Milovanas Džilas taip pat sutiko tapti redkolegijos nariu.

Pirmuose dviejuose *Kontinento* numeriuose išspausdintas gautas iš Maskvos žymaus rusų poeto ir romanisto Vladimiro Kornilovo romanas „Be rankų, be kojų", o antrame numeryje — dar ir 1974 m. pabaigoje KGB areštuoto leningradiečio rašytojo Vladimiro Maramizino apysaka „Ivano Petrovičiaus vedybų istorija". (Abiejais atvejais autoriai davė tiesų sutikimą paskelbti šiuos savo kūrinius *Kontinente*). *Kontinentas* įsipareigojo kiek vienam numeryje spausdinti kūrinius, kuriuos autoriams „iš anapus" pasisekė perduoti žurnalui. Reikia pripažinti, kad kol kas tokią „perdavimo" iniciatyvą rodo tik rusų autoriai.

6. *Kontinentas* yra žurnalas, leidžiamas profesionaliniais pagrindais. Kaip pažymėjo savo straipsnyje J. Golomštokas, *žurnalas reikalauja iš savo autorių pasaulinio standarto kūrinių ir* moka jiems už tai pasaulinio standarto honorarus. Žurnalas žada būti ir komerciškai pelningas. Jo pirmojo numerio rusų kalba buvo parduota 7.000 egzempliorių, o vokiečių kalba — apie 50.000.

7. *Kontinento* žurnalo redkolegija ėmėsi iniciatyvos sukurti tarptautinį *Kontinento* Fondą (Fondo sąskaitos Nr. 910-212-81 Midland Banke; Midland Bank, 154 Fleet Street, London, EC - 4, U.K.). Tai, mano nuomone, ypatingos svarbos aplinkybė.

Gal per tą fondą pavyks pagaliau sukaupti lėšų, taip reikalingų mūsų talentams išeivijoje remti, o taip pat ir naujom organizacinėm idėjom įgyvendinti, tame tarpe ir tom, kurias formulavo savo projektuose naujoji išeivija (pvz. instituto įsteigimas, išeivių vienybės institucijų sudarymo rėmimas, jų poveikio pasaulio viešajai opinijai stiprinimas ir t.t.).

8. Į *Kontinentą* visais klausimais (tame tarpe ir bendradarbiavimo) galima kreiptis šiuo adresu: „Kontinent", Verlag Ullstein GmbH, 1000 W. Berlin, 61, Lindenstrasse 76. Rašyti *Kontinentui* geriausia viena iš kalbų, kuria žurnalas leidžiamas (gali susidaryti kėblumų dėl straipsnių vertimo iš lietuvių kalbos). Tai neliečia poezijos ir beletristikos aplamai, kuri turi būti pateikiama originalo kalboje, pridedant raštą anglų, vokiečių, prancūzų ar rusų kalba, paaiškinančia, kas ir kokiems tikslams siunčiama.

Vokiškam *Kontinento* leidiniui prenumerata priimama taip pat aukščiau nurodytu adresu. Rusų kalba einantis leidinys prenumeruojamas per A. Neimanio knygų prekybos bendrovę Miunchene: A. Neimanis, Buchvertrieb GmbH, 8 Muenchen 40, Bauerstrasse 28. W. Germany.

V

Lieka apsistoti ties klausimu apie mūsų bendradarbiavimo *Kontinènte* galimybes.

Manau, kad iš viso to, kas buvo anksčiau pasakyta, tapo aišku, kam mums *Kontinentas* reikalingas ir abejonių dėl reikalo su juo tampriai bendrauti nebekyla. Per *Kontinentą*, tur būt, pirmą kartą atsiranda tokio masto galimybė padaryti Lietuvos balsą aiškiai girdimu pasaulyje. Ta galimybe reikia naudotis atsargiai ir racionaliai, medžiagą *Kontinentui* parinkti kruopščiai, akyliai bei reprezentatyviai.

Mūsų prozaikai ir poetai, kurie šiandieną yra gyvi ir sveiki, patys galėtų atrinkti iš savo kūrinių tai, kas jų nuomone yra geriausia bei reprezentatyviausia. Tačiau būtų tikslinga, kad kas nors vienas tvarkytų atrinkimą į *Kontinentą* antroje stadijoje, t.y. jau iš autorių patiektos medžiagos. Gal šitą darbą galėtų atlikti Icchokas Meras? Gal Bernardas Brazdžionis, kuriam, kaip teko girdėti, tai jau buvo pasiūlyta? Gal Kazys Bradūnas ar Rim-

vydas Šilbajoris? O galgi dar geriau būtų, jei šį uždavinį pasiimtų sau *Metmenų* redakcija ar Algimanto Mackaus Fondas? Kodėl *Metmenims* nepasekti lenkų *Kultūros* pavyzdžiu ir netapti kolektyviniu *Kontinento* korespondentu bei bendradarbiu? Tuo labiau, kad uždavinys neapsiriboja vien tik gyvų autorių reprezentacija. Juk kas nors turėtų pristatyti pasaulio skaitytojui Vincą Krėvę, Joną Aistį, Antaną Škėmą, Algimantą Mackų, Faustą Kiršą, Vytautą Mačernį ir kitus įstabesnius mūsų literatus, kurių jau, deja, gyvųjų tarpe nebėra.

Manyčiau, kad pirmaeilį dėmesį tektų paskirti patriotinei tematikai arba, bendriau tariant, tokiems mūsų literatūros kūriniams, kurie negalėtų pasirodyti tarybinėje Lietuvos spaudoje dėl idėjinių, o ne dėl formalių priežasčių. Be šito mes neatliksime svarbiausio mūsų dalyvavimo *Kontinente* uždavinio — įspūdingai, geroje literatūrinėje formoje patiekti pasauliui Lietuvos tragedijos ir vilties vaizdą. Tai nereiškia, kad lyriniai ar filosofiniai mūsų literatūros veikalai turėtų būti atmesti. Tačiau atrodo, kad pastaruoju atveju mūsų atrinkimo kriterijai turėtų būti ypatingai aukšti ir pajungti vienam vieninteliam uždaviniui — parodyti mūsų stambų, o gal net ir unikalų įnašą į pasaulinę kultūrą. Pirmoje eilėje tai liečia mūsų poeziją.

Tačiau beletristika, kokia yra, tokia ir yra. Planuoti čia negalima, galima tiktai rinktis. Kitaip yra publicistikoje.

Aišku, kad joje nėra ir būti negali uždraustų temų. Svarbiausia yra profesinis lygis, kuriame tema pateikiama. Profesinis lygis apsprendžiamas autoriaus profesine orientacija problemoje, kurią jis imasi svarstyti, ir jo pozicijos atitikimu nūdienei situacijai. Dalyvavimas tarptautiniame žurnale įpareigoja ir idėjiškai — jame neįmanoma atstovauti absoliutaus nacionalizmo koncepciją, o reikia derinti savo nacionalines aspiracijas su pagarba kitų tautų tokiom pat aspiracijom. Kiekvienos dalyvaujančios *Kontinente* tautos atstovų nacionalizmas turėtų tapti pagrindu jų internacionalistinei pasaulėžiūrai.

Ir vis dėlto aš manyčiau, kad mūsų publicistikos tematiką *Kontinente* galima būtų pasvarstyti ir iš anksto. Man atrodo, kad jos centrinė tema turėtų būti susieta su šiuolaikine Lietuva, jos egzistencinės situacijos problemomis ir pozityviomis perspektyvomis. Nemažą vietą čia turėtų užimti socialiniai psichologinės studijos (kaip gyvena, ko siekia, kaip elgiasi ir kuo tiki bei vi-

liasi tauta ir jos atskiri sluoksniai), santykių su kitomis, pirmoje eilėje kaimyninėmis tautomis, klausimai, Lietuvos perspektyvinės vietos Europoje ir pasaulyje svarstymai. Žinau, kad nuo tų temų pradėti bus sunku. Per maža sukaupta tam medžiagos (kad ir diskusinės) pačioje lietuvių spaudoje. Tačiau noriu tikėti, kad pati galimybė pasisakyti *Kontinente* skatins šių problemų svarstymą mūsų pačių tarpe ir kad todėl su laiku mes galėsime patiekti *Kontinentui* tokio pobūdžio straipsnius, kvalifikuotai dėstančius mūsų nacionalinę programą.

Tačiau manau, kad ir pradėti yra nuo ko. Lietuvos rezistencija okupacijai įvairiose formose — nuo pilietinio karo iki 1972 m. įvykių Kaune ir Katalikų Bažnyčios Kronikos — ar tai ne puiki, ne gyvybiniai svarbi tema? O bolševikų politikos Lietuvos atžvilgiu analizė, padedant kovų už nepriklausomybę laikais per nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir iki karo bei dabartinės okupacijos metų? Reiktų nušviesti *Kontinento* puslapiuose tas aukas, kurias lietuvių tauta patyrė kovoje su bolševikais ir per Stalino vykdomą genocido politiką, parodyti rusifikacijos formoje varomą lietuvių nutautinimo (ar, tiksliau sakant, susovietinimo) politikos reiškinius, tos politikos, kuri buvo charakteringa visam tarybų valdžios laikotarpiui ir kuri nepasikeitė iki šios dienos.

Svarbu parašyti *Kontinentui* ir apie mūsų istoriją bei kultūrą. Manyčiau, kad reikėtų paruošti kvalifikuotų apžvalginiai - analitinių straipsnių apie laisvąją Lietuvos nacionalinę literatūrą. Jos istorines tradicijas, apie tai, kaip šita literatūra vystosi išeivijos sąlygose. Tai, žinoma, tik vienas iš galimų pasiūlymų. Galvoju, kad šioje srityje *Metmenų* autoriai galėtų pateikti įdomių pasiūlymų, o redkolegija — apsiimti koordinuoti jų pastangas bei tarpininkauti dėl atitinkamų darbų spausdinimo *Kontinente*. Iš savo pusės norėčiau pateikti tik vieną, labai asmenišką pavyzdį. Dar gyvenant Lietuvoje man teko skaityti *Metmenyse* Vinco Trumpos straipsnius apie rusų - lenkų - lietuvių santykius XIX a. antroje pusėje (ypatingai 1863 m. sukilimo metu), kurie paliko man neišdildomai gilų įspūdį. Tie straipsniai sudarytų labai tinkamą pagrindą, rašant apie šią problemą *Kontinentui*. Tokių pavyzdžių *Metmenų* redakcija ir autoriai neabejotinai turi daugiau už mane.

J. Golomštokas labai gerai, mano nuomone, suformulavo tai, kokia medžiaga iš lietuvių pusės lauktina *Kontinente*, kai ragino mūsų kultūrines pajėgas siųsti žurnalui „tuos savo kūrinius, kurie... verti bendro dėmesio ir sugeba iškelti Lietuvos reikalą tinkamame lygyje". Tur būt, šia formule ir reiktų sekti.

VI

Pabaigoje norėčiau pasakyti keletą žodžių apie tai, kaip aš suprantu bendradarbiavimo su *Kontinentu* prielaidas.

Visų pirma, mums reikia išmokti skirti Rusiją ir rusus nuo Tarybų valdžios ir bolševikų. Mes turime pagaliau priprasti žiūrėti į Tarybų Sąjungą ne tik kaip į mūsų ir kitų nerusiškų tautų, bet kaip į visų be išimties tautų, tame tarpe ir pačios rusų tautos, kalėjimą. Kalėjimas subyrės, o Rusija ir Lietuva liks, ir liks amžinais kaimynais, nes taip nulėmė mūsų tautų geografija ir istorija. Tai nereiškia, kad mes neturime specifinių problemų santykiuose su rusais ir Rusija ir kad negalime šių problemų kelti ir svarstyti. Tačiau reikia iš karto atsisakyti amžino priešiškumo koncepcijos, Rusijos imperializmo nekintamumo prielaidos. Visų pirma, dėl to, kad dešimtmečius besitęsiąs patyrimas bendrame bolševikiniame junge išmokė visų mūsų tautų mąstančius žmones gerbti savo nelaimių brolius ir dažnai vertinti jų interesus kaip savo nuosavus. Antra, dėl to, kad opoziciniuose režimui Rusijos sluoksniuose, net ir nacionalistiškiausiuose iš jų, niekas šiandieną neabejoja tuo, kad pakraštinės nacionalinės respublikos turi tapti nepriklausomomis valstybėmis.

Ryšium su tuo ypatingai svarbu pabrėžti, kad tie rusai, kurie susitelkė apie *Kontinentą*, stovi besąlyginės visų tautų laisvės bei nepriklausomybės nuo Rusijos pripažinimo pozicijose. Siekdami laisvės sau, jie tuo pačiu kovoja ir už kitų TSRS tautų laisvę. Užtenka prisiminti akademiko A. D. Sacharovo kampanijos už lietuvių politinių kalinių paleidimą, jo ir jo draugų (tame tarpe neseniai areštuoto biologo Sergiejaus Kovaliovo, kuris bus teisiamas Vilniuje už Lietuvos katalikų Bažnyčios kronikos platinimą ir jos perdavimą į užsienį) pagalbą, garsinant pasaulyje lietuvių kovą už savo teises, pilną šių rusų veikėjų paramą Lietuvos laisvės reikalui.

Sacharovas, Maksimovas, Galičius, Siniavskis bei kiti žymūs rusiškosios *Kontinento* dalies veikėjai pagal savo įsitikinimus, kaip žinome, yra demokratai - internacionalistai. Visų tautų laisvė jiems yra žymiai aukštesnis principas už rusų tautos nacionalinį interesą. Todėl, gindami mūsų teises, jie neleidžia sau net statyti klausimą, derinasi ar nesiderina šita pozicija su Rusijos siekiais bei tikslais. Bet įdomiausia tai, kad nacionaliniai nusiteikę rusų opoziciniai veikėjai mūsų tautų laisvės bei nepriklausomybės atžvilgiu užima dar radikalesnes pozicijas už demokratus, jie laiko, kad priklausomų tautų atsiskyrimas nuo Rusijos yra būtina pačios rusų tautos nacionalinio atgimimo sąlyga. Todėl jie reikalauja nerusiškų TSRS tautų nepriklausomybės, išeidami ne tiek iš tų tautų, kiek iš pačios Rusijos giluminių tautinių interesų, laikydami ją rusų tautos būsimos nepriklausomybės sąlyga bei laidu.

Šią poziciją ryškiausiai išdėstė pripažintas rusų tautinio atgimimo srovės vadas, didysis dabartinės Rusijos rašytojas Aleksandras Solženicinas. Jis nenustoja jos kartojęs savo paskutiniųjų metų kūriniuose — nuo Nobelio premijos paskaitos iki „Laiško vadams" ir straipsnių, paskelbtų 1974 m. pabaigoje išėjusiame rinkinyje *Iz pod glyb* („Iš po griuvėsių"). *Kontinento* Nr. 2 paskelbtame straipsnyje „Sacharovas ir ‚Laiško vadams' kritika" A. Solženicinas vėl grįžta prie tos temos, aiškindamas nesusipratimus, kilusius dėl jo rusiškos nacionalinės pozicijos: „Sacharovas, mano dideliam nusistebėjimui, — rašo jis, — kaltina mane ‚didžiarusišku nacionalizmu'... Mane, kada aš siūlau nieko neengti, visus išlaisvinti — taip pavadinti? Koks gi tada žodis užkariautojui?" Pabaltijo tautų laisvės bei nepriklausomybės atžvilgiu Solženicinas specialiai pasisakė savo paskutinėje spaudos konferencijoje Stockholme 1974.XII.12 d. Tarp kitko jis toje spaudos konferencijoje pareiškė savo ypatingą susižavėjimą lietuviais, kurie, anot jo, narsiausiai ir atkakliausiai kovojo su okupantu.

Nesigilindamas daugiau į šią problemą, aš norėčiau tik pareikšti savo gilų įsitikinimą, kad šie žmonės, šie rusai, kurie sukūrė *Kontinentą*, o ne tarybų valdžią, atstovauja tikrosioms Rusijos nuotaikoms, atspindi jos nesufalsifikuotus nacionalinius tikslus. Tai su jų Rusija mums teks gyventi ateities kaimynystėje ir todėl per juos mums jau šiandieną reikia surasti su ja bendrą kalbą.

Tą patį reikia pasakyti ir apie lenkus. Tai antras momentas, kurį aš norėjau čia užakcentuoti. Esu įsitikinęs, kad su tais lenkais, kurie dalyvauja *Kontinento* darbe, mes lengvai surasime bendrą kalbą ir dėl Vilniaus, ir dėl kitų vis dar skiriančių mus klausimų. Tačiau reikalas tuo neapsiriboja. Manau ir daugeliui lenkų, ir daugeliui lietuvių reikia atsisakyti senamadiškos prielaidos, kad po Tarybų Sąjungos žlugimo mūsų regione automatiškai atsistatys ta pati geopolitinė situacija, kuri egzistavo prieš karą. Nekalbant apie visą eilę naujų realijų, paliekant nuošalėje jau minėtą išmokimą vieniems kitus gerbti ir panašiai, tokie samprotavimai nerealūs ir dėl to, kad TSRS žlugimas (ne dėl karo, o dėl pačios jos vidinio vystymosi logikos) atidarys visoms dabar pavergtoms tautoms ilgai lauktus kelius inkorporacijai į Vakarų pasaulį. Šis siekimas suartėti su Vakarais atves mus į naują globalinę situaciją, kurioje vieningos planetarinės sistemos susikūrimas (gal būt, su Kinijos ir jos artimesnių kaimynų išimtimi) pasidarys pagaliau realūs. Mano nuomone, ši tendencija ir apspręs visą mūsų regiono geopolitinės situacijos pagrindą. Pokarinės Vakarų Europos geopolitinės situacijos pasikeitimas gali čia tarnauti geru prototipu, o Prancūzijos ir Vokietijos naujų draugiškų santykių sistemos nustatymas — sektinu pavyzdžiu. Norėčiau šia proga dar pridurti, kad Lietuvoje antilenkiškumo praktiškai kaip ir neliko. Maža to, mąstančioji mūsų krašto inteligentija dažnokai galvoja net apie tam tikrų Rzeczpospolitos formų atstatymą ateityje, matydama tame gerą kelią į tampresnius Lietuvos ryšius su Vakarų pasauliu.

Kontinentas gali būti prilygintas chorui. Kiekvienas choras prasideda nuo to, kad sudarą jį skirtingi balsai mokosi darnumo. Ir tik tada, kai to darnumo išmokstama, kai atskirų partijų atlikimas susilieja į vieną harmoningą visumą, galima pasakyti, kad choras jau egzistuoja. *Kontinentas* yra, tur būt, ir choro mokykla, ir choras vienu ir tuo pačiu metu. Svarbu, kad choristai turėtų norą susidainuoti. Toks susidainavimas reikalingas ir mums patiems, ir mūsų kaimynams, bet jis reikalingas dar ir tam, kad suvienytas mūsų tautų balsas pasiektų Vakarus. Be šito jokie dialogai negalės būti nei pradėti.

Baigdamas norėčiau pareikšti viltį, kad išdėstytos mintys susilauks atgarsio, gal ir šiokių tokių diskusijų *Metmenyse* bei

kituose mūsų spaudos organuose, o pagaliau — padės mums teisingais pagrindais bendradarbiauti *Kontinente*. Lietuvos balsas turi būti tinkamai išgirstas pasaulyje!

V. Jungėnas

IŠ KRITIKŲ POKALBIO

Kalbu iš tarpo tų, kurie neskaitę Dionizo Poškos, kurie mokslą baigę čia, kuriems lietuvių literatūra yra laisvalaikio užsiėmimas. Apie literatūros kritiką, ypač lietuvių literatūros egzilyje, nusimanau daugiau kaip stebėtoja, negu dalyvė, ir tuomi esu savo pasisakymuose apribota. Uždavinys — apginti Šilbajorio, Skrupskelytės, kitų „naujųjų kritikų" metodą Liūto Mockūno iškeltų problemų rate (*Metmenys*, Nr. 27). Jis teigia: „naujoji kritika" anglosaksų literatūroje baigia numirti ramia mirtimi, tad leiskime jai numirti ir lietuvių kritikų tarpe. Iš dalies Mockūnas teisus apkaltindamas „naujuosius kritikus" „uždarumu, susmulkėjimu", jei imsime „naujosios kritikos" metodus, t.y. smulkų teksto aiškinimą, kaip niekam nepriklausomą tikslą. Bet jeigu teksto aiškinimas atlieka įrankio pareigas, tada „naujoji kritika" ir jos šalininkai, kurie svarsto kūrinio struktūrą, žodžio rolę, formą, gali užimti tikrai vertingą vietą lietuvių išeivijos literatūros kritikoje.

Man pradedant mokslą, „naujoji kritika" vyravo kaip vienintelis literatūros vertinimo būdas: paimk kūrinį, daug kartų skaityk, kas parašyta, išnagrinėk, nekreipdamas dėmesio nei į kas tai parašė, kada, nei kur, kokios intelektualinės, politinės, filosofinės aplinkybės supa meno kūrinį ir jo kūrėją. Iš tiesų tai gali būti lengvai prieinamas metodas nemokšom, pradedantiems kritikams, studentams, pirmą kartą susiduriantiems su literatūra ar paviršutiniškai lietuvių literatūros tradicijas pažįstantiems. Grynoji „naujoji kritika" aiškiai ribota savo įsitikinimais, bet naudojantis jos metodais galima kojom atsiremti į žemę — į patį kūrinį, kad apibendrinimai turėtų tvirtą pagrindą.

„Naujoji kritika" vadovaujasi paties teksto tyrinėjimu — *explication du texte*. Jei toks nagrinėjimas paverčiamas į hipotezę, laikiną „darbo formulę", kurią turint galima eiti toliau, jei į tai žiūrima kaip į „juodą darbą", kurį atlikus galima statyti platesnius klausimus, ieškoti procesų panašumų ar skirtumų, ieškoti vientisumo su literatūrine tradicija, lietuvių ar pasauline, tada „naujosios kritikos" metodai gali užimti pastovią, vertingą vietą lietuvių kritikos rėmuose.

Pagal Mockūną, jo *rekomenduojama kritika*, iliustruota Landsbergio straipsniais *Metmenų* Nr. 23 ir 25, gali atrodyti paviršutiniška. Formalistinė, struktūrinė kritika įrankio vietoje kaip tik potencialiai apsaugo nuo paviršutiniškumo. Neužtenka tik plačiais klausimais kalbėti, nors jie, be abejo, reikalingi. Atlikus tokį procesą, kurį atliko Rimvydo Šilbajorio straipsnis *Metmenų* Nr. 27 apie Sigito Gedos poeziją, galima rašyti konteksto rūpesčiais, apie Gedos rolę dabartinės lietuvių literatūros poetinėje arenoje, jo santykius su kitais poetais ir t.t. Bet išbraukus tokį šilbajorinio metodo darbą, literatūra lieka nuskriausta. Kad reikia žengti tą žingsnį į platesnes sąvokas ir apibendrinimus, tai neginčijama, bet struktūrinio nagrinėjimo užnugario atsisakyti, lietuvių kritikai būtų nuostolis.

Be abejo, „relevancy", ryšys tarp literatūros ir gyvenimo yra: jo negalima paneigti, kaip pirmieji „New Critics" stengėsi įrodyti, bet tik tada to ryšio bruožus bus galima išryškinti ir nušviesti, ir tik tada kritiku galima patikėti, kai apibendrinimus galima „įrodyti", iškeliant kūrinio tekste randamas ypatybes — ar tai tematines, formos, spalvų, metaforų ar kitas. Jei ir nesutiksiu su visais vieno ar kito kritiko tvirtinimais, atsižvelgus į tekste atrastą įrodymą, lengviau pripažinsiu jo teisę tai tvirtinti. Tekstas, ta prasme, suteikia objektyvumo.

Kaip Mockūnas pažymi, „naujasis kritikas" nubrėžia griežtą liniją tarp literatūros ir socialinių, filosofinių, istorinių, politinių faktų. Tai pripažinta, neginčijama silpnybė. Bet naudojantis teksto kruopščiu nagrinėjimu kaip įrankiu, galima tą liniją nubrėžti laikinai. Nes iš dalies teisybė, kad tikrai vertingas meno kūrinys sugeba tam tikra prasme stovėti savarankiškai, sau priklausomoje plotmėje, savo sukurtais įstatymais ir principais. Autorius atsakingas savo vidinei tikrovei, nes iš ten jo kūryba kyla. Bet negalima užmiršti, kad kūrėjo - menininko aplinka, jo įran-

kiai yra pagrįsti jo laikotarpio istorija, socialiniais faktais, politika. Todėl kritiko nubrėžta linija tarp literatūros ir gyvenimo turi būti tik laikinai nubrėžta. Ji turi būti ištrinama ir veikalas įvedamas į pasaulį, iš kurio jis kilo. Tada kritikas, naudojęsis „naujosios kritikos" metodais kaip „darbo formule", turi būti pasiruošęs savo formalistines išvadas keisti, modifikuoti ir ieškot tęstinumo tarp veikalo ar autoriaus ir literatūrinės tradicijos, jei, žinoma, jie to verti.

Mes negalime išeiti už laiko ribų. „New Critics" bandė įrodyti, kad tai įmanoma, kad kūryba yra transcendentalinis reikšmuo, kuriuo peržengiamas laikas, istorija, ir tuo būdu išsigelbėjama iš civilizacijos ir kultūros griuvėsių, kuriuos XX amžiaus žmogus paveldėjo. Postmodernistiniame laikotarpyje, kuriame savo vietą turi ir lietuvių literatūra išeivijoje, suprantama, kad kūryba laiko ribų neperžengia. Ji „sutepta", pririšta, apribota savo istorinių, politinių, socialinių, ar filosofinių kontekstų. Užtat tokio straipsnio, kaip Viktorijos Skrupskelytės „Egzodo poezijos šuoliai", kur su padidinamu stiklu nagrinėjami poezijos tekstai, neužtenka. Nebūtina visas teksto nagrinėjimo detales išdėstyti skaitytojui. Bet nesutinku, kad tai tik „įspūdžiai", kaip Mockūnas kaltina. Šio žanro išvados, tekstu pagrįstos, turi būti perkeliamos į plačių, sistematingų apibendrinimų plotus. Tik tada jų prasmė gali pilnai atsiverti. Tai nepaneigia Skrupskelytės atlikto darbo vertės ir yra tik sekantis logiškas žingsnis literatūros vertinimo ir supratimo kelyje.

Bet tik tada kritika bus įtikinama, ir tik tada jai negrės paviršutiniškumo pavojus, kai apibendrinimai, tradicijos tęstinumo klausimai ir intriguojančios užuominos bus pagrįsti ir „įrodomi" nagrinėjamu tekstu, ar tai eilėraščio, ar knygos, ar visos grupės veikalų, kuriems tada bus atrandama vieta literatūrinėje tradicijoje, idėjų istorijoje ar „gyvenime". „Naujosios kitikos" metodai, taikliai naudojami įrankio vietoje, dar gali atnešti naudingų rezultatų lietuvių literatūros kritikos eigoje.

Živilė Bilaišytė

METMENŲ ŠIMTININKAI:

47) J. P. Sabas

48) Vytautas Saulius

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1974, Nr. 6, 7, 8, 9, 10.
2) *Books Abroad*, Summer, Autumn, 1974; Winter, 1975.
3) *Brazilijos lietuvių žinynas* (Brazilijos Lietuvių Bendruomenė, 1973).
4) *Evangelijos šviesa*, 1974 ruduo, žiema.
5) *Film Culture*, 1974, No. 58 - 59 - 60.
6) *Jaunā gaita*, Nr. 100, 101.
7) *Lietuvis žurnalistas*, 1974, Nr. 5.
8) *Lituanus*, 1974, No. 2.
9) *Medicina*, 1974, Nr. 2.
10) *Mūsų sparnai*, 1974 gruodis.
11) Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūros istorija* I (Brooklyn: JAV LB Kultūros Fondas, 1973).
12) Alfonsas Nyka - Niliūnas, *Vyno stebuklas* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1974). Petro Mikalajūno aplankas.
13) Aleksandras Pakalniškis, *Mes grįžtame. Jauno žmogaus dienoraštis* (Chicago: dr. Stasys Jankus, 1974).
14) Bronys Raila, *Paguoda. Akimirksnių kronikos 5* (Londonas: Nida, 1974). Kosto Jezersko viršelis.
15) Marija Saulaitytė, *Šeštoji diena* (London: Nida, 1974). Alfredo Stanevičiaus viršelis.
16) *Sietynas*, 1974, Nr. 1.
17) *Svečias*, 1974, Nr. 3, 4.
18) Jonas Šepetys, *The Revelation of Humanity* (New York: Philosophical Library, 1974).
19) *Treji vārti*, Nr. 40 - 41, 42.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Barauskienė, Romas Kinka, Birutė Lintakienė, Ina Liorentaitė, Mindaugas Pleškys, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Rimas Vėžys, Irena Virkau

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

90 709 103

ALp(LKA)1742
1975, Nr.29